

Kafkaslardan Tuna'ya Tarih Araştırmaları I : **BALKANLAR**

Editörler

Prof. Dr. Orhan Kılıç

Prof. Dr. Mehmet İnbaşı

Doç. Dr. Yavuz Kısâ

Arş. Gör. Mehmet Kerim

**KAFKASLARDAN TUNA'YA
TARİH ARAŞTIRMALARI I
BALKANLAR**

Editörler

Prof. Dr. Orhan KILIÇ

Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI

Doç. Dr. Yavuz KISA

Arş. Gör. Mehmet KERİM

***Kafkaslardan Tuna'ya Tarih Araştırmaları I
Balkanlar***

***Editörler: Prof. Dr. Orhan KILIÇ, Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI
Doç. Dr. Yavuz KISA, Arş. Gör. Mehmet KERİM***

Genel Yayın Yönetmeni: Berkan Balpetek

Sayfa Tasarımı: Duvar Design

Baskı: Aralık 2025

Yayıncı Sertifika No: 49837

ISBN:978-625-8698-81-7

© Duvar Yayınları

853 Sokak No:13 P.10 Kemeraltı-Konak/İzmir

Tel: 0 232 484 88 68

www.duvar yayinlari.com

duvarkitabevi@gmail.com

"Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluk da yazarlara aittir. Yayınevi ve editörler sorumlu tutulamaz.

İÇİNDEKİLER

1. Bölüm 1

19. Yüzyılda Silistre Sancağı'nın İktisadi Hayatına Dair Bazı Tespitler

Arzu ŞAHİN

2. Bölüm 14

Yıl Rumi 1276 Varna: Masraf Kaydından Yansıyan Bir Sancak Panoramasına

Yönelik Tespitler

Ayla EFE

3. Bölüm 37

Prizren Sancağı ve Yönetimi (1750-1800)

Mehmet İNBAŞI

4. Bölüm 56

Manastır Şer'iyye Sicillerinde Korumaya Muhtaç Çocuklar İçin Vasî Tayininde

Cinsiyet Faktörü ve Kadının Konumu: Hukukî ve Sosyal Dinamikler Üzerine

Bir İnceleme (1640-1731)

Nazenin S. GÜLER

5. Bölüm 75

Arnavutluk'ta Latin ve Arap Harfleri Tartışmaları Çerçevesinde Osmanlı

Devleti'nin Eğitim ve Kimlik Politikaları (1908-1912)

Nihal ESEN

6. Bölüm 93

XVII. Yüzyıl Başlarında İlbasan'da Aileye Dair Bir İnceleme

Rahman ŞAHİN

7.Bölüm 112

Karadeniz'in Kapıları: Varna, Köstence ve Odessa'ya Yolculuk Eden Belli
Başlı Seyyahlar

Seda YILMAZ VURGUN

8.Bölüm 131

Muhtarlık Teşkilatı ve Rumeli'deki Uygulaması: Dimetoka Örneği (1834)

Tahsin HAZIRBULAN

ÖNSÖZ

Balkanlar, tarih boyunca farklı siyasal yapılar, ekonomik sistemler, inanç dünyaları ve toplumsal ilişkilerin iç içe geçtiği çok katmanlı bir coğrafya olmuştur. Osmanlı hâkimiyeti döneminde bu bölge, sadece askerî ve idarî açıdan değil; üretim, ticaret, aile yapısı, kent hayatı, eğitim, hukuk ve kültür alanlarında da son derece dinamik bir yapıya kavuşmuştur. Elinizdeki “Kafkaslardan Tuna’ya Tarih Araştırmaları I: Balkanlar” adlı bu eser, Balkan tarihini büyük siyasal kırılmaların ötesine taşıyarak şehirler, kurumlar ve gündelik hayat pratikleri üzerinden okumayı hedefleyen özgün araştırmaları bir araya getirmektedir.

Bu kitapta yer alan sekiz çalışma, XVII. yüzyıldan XX. yüzyılın başlarına kadar uzanan geniş bir zaman diliminde, Balkan coğrafyasının iktisadî yapısını, idarî kurumlarını, aile hayatını, hukukî uygulamalarını, liman kentlerini ve eğitim-kimlik tartışmalarını arşiv belgeleri, şer’iyye sicilleri, mali defterler ve seyyah anlatıları gibi birincil kaynaklara dayalı olarak ele almaktadır. Böylece Balkanlar’ın Osmanlı dönemindeki dönüşümü hem şehir ölçeğinde hem de bölgesel bağlamda çok yönlü bir perspektifle ortaya konulmaktadır.

Bu çerçevede Arzu Şahin, 19. yüzyılda Silistre Sancağı’nın iktisadî hayatını, liman ticareti, zahire arzı, gümrük gelirleri ve askerî lojistik faaliyetler üzerinden inceleyerek Tuna hattının Osmanlı ekonomik sistemi içindeki stratejik rolünü somut verilerle ortaya koymaktadır. Ayla Efe, Rumi 1276 (1860–1861) tarihli Varna masraf defteri ışığında bir sancakta kamu harcamalarının dağılımını güvenlik, ulaşım, sağlık, muhacirler ve şehir altyapısı gibi başlıklar altında ayrıntılı biçimde çözümlemektedir. Seda Yılmaz Vurgun ise Varna, Köstence ve Odessa limanları üzerinden Karadeniz’in seyyahlar dünyasındaki yerini, ticaret yolları, demiryolu ağları, göç hareketleri ve konsolosluk faaliyetleri bağlamında değerlendirerek liman şehirlerinin bölgesel ve uluslararası dolaşımdaki rolünü bütünlüklü bir çerçeveye oturtmaktadır.

Kitabın sosyal tarih boyutunu öne çıkaran çalışmalardan birinde Nazenin S. Güler, Manastır şer’iyye sicilleri ışığında 1640–1731 yılları arasında korumaya muhtaç çocuklar için vasî tayininde kadının hukukî konumunu ve temsiliyetini inceleyerek Osmanlı Balkan şehirlerinde vesâyet kurumunun işleyişine dair önemli bulgular sunmaktadır. Rahman Şahin, XVII. yüzyıl başlarında İlbasan’daki aile yapısını, nikâh akitleri, vekâlet uygulamaları ve evlilik istatistikleri üzerinden değerlendirerek Balkanlar’daki Osmanlı toplumunun aile düzenine dair ayrıntılı bir tablo ortaya koymaktadır. Tahsin Hazırbulan, Dimetoka örneği üzerinden muhtarlık teşkilatının Rumeli’deki uygulanışını merkezileşme politikaları çerçevesinde ele almakta; yerel idarenin dönüşümünü somut bir taşra örneği üzerinden analiz etmektedir. Nihal Esen ise 1908–1912 yılları arasında Arnavutluk’ta Latin ve Arap harfleri etrafında şekillenen tartışmaları,

Osmanlı'nın eğitim ve kimlik politikaları bağlamında ele alarak geç Osmanlı döneminde dil, eğitim ve milliyetçilik arasındaki ilişkiyi Balkanlar özelinde irdelemektedir.

Son olarak Mehmet İnbaşı, “Prizren Sancağı ve Yönetimi (1750–1800)” başlıklı çalışmasında Prizren'in Osmanlı idaresi altındaki idarî konumunu, sancak teşkilatının işleyişini ve sancakbeylerinin tayin-ibka süreçlerini ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır. Tahvil defterleri başta olmak üzere arşiv kayıtlarına dayanan bu çalışma, XVIII. yüzyıl boyunca Prizren Sancağı'ndaki idarecilerin görev sürelerini, görev değişimlerini, askerî ve idarî sorumluluklarını ayrıntılı biçimde analiz ederek Balkanlar'daki Osmanlı taşra yönetiminin işleyişine dair son derece kıymetli veriler sunmaktadır. Bu yönüyle çalışma, kitabın idarî tarih boyutunu güçlü biçimde tamamlamaktadır.

Elinizdeki bu eser, Balkan tarihini yalnızca savaşlar, isyanlar ve diplomatik gelişmeler çerçevesinde değil; şehir bütçeleri, yerel idare mekanizmaları, aile yapıları, hukukî uygulamalar, liman kentleri ve eğitim-kimlik tartışmaları üzerinden mikro düzeyde fakat derinlikli analizlerle ele almaktadır. Bu çalışmalar, Balkanlar'ın Osmanlı dönemindeki sosyo-ekonomik ve idarî yapısına dair yeni okumalar geliştirilmesine imkân verirken, karşılaştırmalı bölge araştırmaları için de sağlam bir zemin oluşturmaktadır.

Bu kitapta yer alan çalışmaların, Balkanlar üzerine çalışan araştırmacılara ve Osmanlı taşra tarihiyle ilgilenen tüm okurlara önemli katkılar sunacağına inanıyor; emeği geçen tüm yazarlara teşekkür ediyor, eserin bilim dünyasına hayırlı olmasını diliyoruz.

Bu vesileyle, geçen yıl kaybettiğimiz ve ilmi mirasıyla Doğu Avrupa ve Osmanlı tarihçiliğine önemli katkılar sunmuş olan Prof. Dr. Mustafa Öztürk'ü saygı ve rahmetle anıyoruz.

Mehmet KERİM
SERDİVAN, 2025

1. Bölüm

19. Yüzyılda Silistre Sancağı'nın İktisadi Hayatına Dair Bazı Tespitler

Arzu ŞAHİN*

Giriş

Bulgaristan-Romanya sınırında Tuna Nehri'nin sağ kıyısında yer alan Silistre, eski Bulgarca muhkem yer manasını taşıyan *drastar* kelimesinden türetilmiştir. Silistre'nin tarih boyunca kuzeyden gelen kavimlere karşı önemli bir koruma hattı oluşturduğu ve birçok defa yıkıma uğradığı bilinmektedir.¹

Bugünkü Bulgaristan toprakları içerisinde yer alan bölgenin kuzeyinde Silistre, Niğbolu ve Vidin sancakları; batısında Sofya, Köstendil; güneyinde Çirmen ve Edirne sancakları yer almakta idi. Söz konusu bölgede Osmanlı fethi tamamlandığında uygulanan iskân politikası sayesinde Türk-İslam şehirleri oluşturulmuştur.² Türk nüfusunun yoğun olduğu yerleşim yerleri arasında yer alan Silistre, Rumeli Eyaleti'ne bağlı bir sancak statüsünde idi. Silistre'nin Osmanlı hâkimiyetine girişi 1388 yılına rastlar. Çandarlı Ali Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu tarafından ele geçirilen Silistre, bu dönemde birkaç defa Eflak Voyvodalığı ile Osmanlı arasında el değiştirmesine rağmen fethin tamamlanması ile birlikte kale-şehir olma özelliği göstererek eyalet içerisindeki yerini almıştır.

Silistre, Niğbolu, Vidin gibi kaleler, Osmanlı askeri üssü vazifesini görmekteydi. Bölgenin jeopolitik konumu göz önüne alındığında bu kalelerin doğal bir savunma hattı oluşturduğu görülür. Bu bölge, stratejik öneme sahip olmakla birlikte, Balkan sıradağları ve Tuna Nehri ile aşılması zor bir yerdir. Kuzeyden gelebilecek Rus saldırılarına karşı korunaklı olan bu kaleler, Osmanlı akınlarında önemli vazifeler üstlenmiştir.³ 19. yüzyıla gelindiğinde Tuna Nehri'nin güney kıyısı boyunca bu savunma hattının muhafaza edildiği görülmektedir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Fırat Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, arzusahin@firat.edu.tr.
Orcid: 0000 0003 4854 0076.

¹Machiel Kiel, "Silistre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/ 202-203.

²Ayşe Kayapınar, "Anadolu'dan Balkanlar'a Yapılan İskânın Özellikleri: Bulgaristan Örneği", *XVIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler V* (2021), 10; Ayşe Kayapınar, "Bulgaristan'da Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulması", *Yeni Türkiye Dergisi* (Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı-1) 66 (2015), 619-635; Ayrıca bkz. Ayşe Kayapınar, "Osmanlı Döneminde Rumeli'de Bir Nahiye Merkezi: Pravadi, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 30 /1 (2015), 121-148.

³Ayşe Kayapınar, "Fransız Arşiv Belgelerine Göre XIX. Yüzyılda Aşağı Güney Tuna Havzasında Osmanlı Savunma Sistemi", *XV. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler IV* (2010), 1631.

18. Yüzyıl ortalarından itibaren Özi Eyaleti'nin sancakları arasına dâhil edilen Silistre, 1789 yılında Özi Kalesi'nin Ruslar tarafından ele geçirilmesi ve 1792 Yaş Antlaşması'ndan sonra eyaletin adı olmuştur.⁴ 1844 yılında Silistre Eyaleti'ne bağlı kazalar arasında *Silistre, Pravadi, Babadağ, Balçık, Hacıoğlu Pazarı, Köstence, Mangalya, Aydos, Eski Cuma, Hezargrad, Hırsova, Hırçova, Kozluca, Köstendil, Maçın, Osman Pazarı, Rusçuk, Ruskasrı, Şumnu, Tulca, Umur Fakih, Varna, Prizren* ve Yenipazar bulunmaktaydı. Bu kazalardan Hacıoğlu Pazarı, Yenipazar ve Umur Fakih adlı kazalar Türklerin yoğun olarak yaşadıkları yerler arasında idi.⁵ 93 Harbi'nden sonra Silistre'nin Ruslara teslim edilmesiyle birlikte bölgede Osmanlı hâkimiyeti sona ermiştir.

1. Silistre'de İktisadi Faaliyetler

Silistre, Osmanlı'nın Tuna kıyısındaki önemli liman şehirlerinden birini teşkil etmekteydi. Aşağı Tuna'daki 8 liman içerisinde en yüksek gelire sahipti. (566.666 akçe) Bölgede tarım, hayvancılık ve ticaret önemli geçim kaynakları arasında yer almaktaydı. Şehrin etrafını saran geniş bağlardan elde edilen üzüm ve buna bağlı olarak gelişme kaydeden şarap üretimi de önemli bir seviyede bulunmaktaydı.

Çeşitli zaman aralıklarında Silistre'den geçen seyyahların verdikleri bilgiler, şehrin ekonomik durumuna dair önemli ipuçları vermektedir. Silistre'ye iki defa uğrayan Evliya Çelebi, Silistre Kalesi hakkında bilgi vererek, kalenin 11 kulesi ve iki kapısı olduğunu, kale içinde Yıldırım Bayezid Mescidi ile çeşitli ambarların bulunduğunu ifade eder. Ayrıca şehirde 13 Müslüman, 10 Hristiyan ve 1 de Yahudi mahallesinin varlığından bahseden seyyah, şehir içerisinde 7 tahta köprü, 7 cami (*Kurşunlu Camii, Eski Camii, Akkapı Camii, Mahkeme Camii, Pazar Yeri Camii, Haroça Camii*) 1 medrese, 40 sıbyan mektebi, 3 hamam, 10 çeşme, 800 dükkân, 1 bedesten olduğunu kaydeder.

Seyyah Freiherr W. Reden, 1856 senesinde 20 bin nüfusa sahip olan Silistre'de, sığır kesimi için kullanılmak üzere büyük mezbahaların olduğunu; deri, sabun ve mum üretiminin yapıldığını ve tekstil fabrikalarının olduğunu bildirirken; 1850'li yıllarda Seyyah Ungewitter, Silistre ekonomisinin 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı ile birlikte düşüş gösterdiğini söylemektedir.⁶

⁴Orhan Kılıç, "Batı Karadeniz Kıyısında Bir Osmanlı Eyaleti: Özi / Silistre (İdari Taksimat ve Yönetim)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 12/23 (2017), 38-43.

⁵ Musa Sezer, "Dobruca Bölgesinde Üç Kaza: Hacıoğlu Pazarı, Yenipazar ve Umur Fakih (XVIII. Yüzyıl Ortalarında Nüfus ve Yerleşim)", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)* 6 /16 (Kasım 2019), 558.

⁶ Machiel Kiel, "Silistre", 204-205.

1.1. Silistre İskelesi

Silistre İskelesi, *ber vech-i ocaklık*⁷ şeklinde işletilerek hazinenin önemli gelir kalemleri arasında yer almaktaydı.

Osmanlı Devleti'nde tahıl üretimi yapılan her kazanın, ihtiyaç fazlası ürünü İstanbul'a nakletmesi gerekmektedir.⁸ Bu zahire nakletme işi, Batı Karadeniz kıyısında faaliyet gösteren Silistre, Rusçuk gibi iskelelerde yapılarak, gemilere yüklenen zahirenin İstanbul'a nakledilmesi sağlanmaktaydı. Ancak ürün rekolte düşüklüğü; yıl içinde yeterli verim elde edilememesi; kıtlık, çekirge istilasası, sel gibi doğal afetler sebebiyle zahirenin iskeleye zamanında ulaştırılması söz konusu olmayabilirdi. Bu gibi durumlarda nakil işlemi bir sonraki seneye bırakılırdı.⁹ Ayrıca zahirenin sevk edilmesinde Silistre kazasından kiralanan arabalar da kullanılmaktaydı. 27 Eylül 1811 tarihinde kaza içinden tedarik edilen 28 kıta arabadan 22'sine peksimet, 6'sına Bergos buğdayı yüklenmiştir.¹⁰

Batı Karadeniz kıyısındaki birçok liman şehrinde büyük tahıl ambarları inşa edilmiştir. Silistre, Tolcu, İsakça, Maçın ve Hırsova limanlarından İstanbul'a tahıl başta olmak üzere kereste, don ve çerviş yağı¹¹, tuz, keçe vs. gibi ihtiyaç maddeleri sevk edilirdi.¹² 19. Yüzyılda da Silistre, önemli zahire ambarlarından birine sahipti. Bu ambarlar ordunun iaşesi için kullanıldığı gibi belirli zaman aralıklarında İstanbul'a zahire naklinin yapılması için de kullanılmaktaydı. Bu amaçla merkezden sıklıkla emirler gönderildiği görülmektedir. 27 Mart 1798 tarihli hatt-ı hümayunda Köstendil ve Tırhala sancakları Mutasarrıfı Vezir Osman Paşa ve maiyetindeki askerler için Silistre'den zahire mübayaasının yapılması gerektiği bildirilmekteydi.¹³ Bu nakledilme işinde ambar emînleri, mübayaacılar ve mübaşirler görevliydi.¹⁴ 7 Mayıs 1798 tarihinde İstanbul'a yapılacak olan zahire nakli için Rusçuk ve Silistre ambarları emîni Paşacık Hüseyin Ağa görevlendirilmiş ve kendisine bu iş için hazine tarafından 10 bin kuruş ödenmiştir.¹⁵

Söz konusu ambarlara Eflak ve Boğdan tarafından da zahire tedarik edilmekteydi. Ancak bazı dönemlerde ambara getirilecek hububatın azlığı sebebiyle zahire tedarikinde sıkıntılar yaşandığı anlaşılmaktadır. Mesela 9 Eylül

⁷ Ocaklık, bazı gelir kaynaklarının tahsis edilmesi anlamına gelmekteydi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhan Kılıç, "Ocaklık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 33/ 317-318.

⁸ Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012), 315-316.

⁹ Fadimeana Fidan, "Osmanlı'da Zahire Mübaşiri Olmak: Zıştovili Hacı Ali Örneği (1749-1755)", *DTCF Dergisi*, 56 /2 (2016), 302-318.

¹⁰ Osmanlı Arşivi (BOA), *Ali Emiri Mahmud II[AE. SMHD.II]*, No. 54, Gömlek No. 3605.

¹¹ Çerviş yağı, eritilmiş iç yağına verilen isimdir. Bkz. Mehmet Ali Ünal, "Çerviş Yağı", 167.

¹² Kemal Karpat, "Dobruca", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/ 484.

¹³ Osmanlı Arşivi (BOA), *Hatt-ı Hümayûn [HAT]*, No. 44, Gömlek No. 2206.

¹⁴ Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Dâhiliye [C. DH]*, No. 342, Gömlek No. 17062.

¹⁵ Osmanlı Arşivi (BOA), *Hatt-ı Hümayûn [HAT]*, No. 114, Gömlek No. 4544.

1790 tarihinde Silistre ambarlarına Eflak'tan ve İsakçı ambarlarına Boğdan'dan tertip edilmesi düşünülen zahirenin tedarik edilmesinin mümkün olamayacağı ifade edilerek, bu amaçla Tuna'ya gönderilen kapan sefinelerinin dahi geri gönderileceği bildirilmekteydi. Zahirenin *killet ve nedreti* yani azlığı söz konusu olduğundan ve *Eflak reayasının yiyeceklerine halel gelmemesi* için yeni mahsul oluncaya kadar kendilerinin affedilmesini istemişlerdir. Aynı zamanda daha önceden kapan sefineleriyle İstanbul'a gönderilen zahire miktarının 3 yük 30 bin (330 bin) kileden fazla olduğu ve bu durumun Boğdan'ın tohumluk yiyeceklerini bile tedarik etmede zorluk yaşanılmasına sebep olduğu söylenmiştir.¹⁶ Bununla birlikte yeni mahsulün alınması üzerine *Tuna'dan külliyetli zahire* tedarik edilerek İstanbul'a gönderileceği ifade edilmiştir.

İstanbul ahalisinin iâşesi için zahire ile birlikte don ve çerviş yağları da nakledilmekteydi. 29 Nisan 1786 tarihinde Silistre, Varna, İsmail, Şumnu ve Rusçuk kadılarına hitaben yazılan emirde, yağların gönderilmesi işinde hassasiyetle davranılması gerektiğine işaret edilmekteydi.¹⁷

Silistre bölgesi, Tuna ötesine yapılan seferlerde orduya lojistik destek sağlaması açısından önem arz etmekteydi. Özellikle ordunun iâşesinin sağlanmasında Tuna iskelelerinin ayrı bir yeri vardı.¹⁸ Mesela 15 Mayıs 1798 tarihinde Rusçuk Seraskeri Hüseyin Paşa ve maiyetindeki askerler için Silistre, Rusçuk ve İbrail ambarlarında toplanmış olan 150 bin kile¹⁹ (5.700 ton) arpa ve 25 bin kile (962.208,75 kg.) unun kayıklar ile ordunun bulunduğu Lom kasabasına nakledilmesine dair emir gönderilmiştir.²⁰

Bu dönemde Vidin'den Silistre'ye kadar Tuna sahillerinde yapılan gemi ve köprü inşası da ayrı bir yer tutmakta idi. Bu sahillerde inşa edilmesi planlanan köprülerde, günlük muayyen bir ücretle çalıştırılmak üzere *kereste biçici, demirci, cerehor, neccar* gibi çeşitli ustaların bir kısmı Silistre kazalarından temin edilmekteydi. Köprü malzemeleri ile birlikte gemi yapımı için ihtiyaç duyulan kerestelerin taşınması işlerinde kullanılan *cerehorlar*, 1789 yılında İsakçı karşısına kurulması planlanan büyük köprü inşasında yevmi 40 akçe almaktaydılar. Olumsuz kış şartları bu inşa faaliyetlerinin yürütülmesini engellediğinden genellikle bahar aylarının gelmesi beklenirdi. Mesela 30 Mart

¹⁶ Osmanlı Arşivi (BOA), *Hatt-ı Hümayûn [HAT]*, No. 203, Gömlek No. 10484. 9 Eylül 1790 tarihli belge sureti.

¹⁷ Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Belediye [C. BLD.]* No. 49, Gömlek No. 81; No. 152, Gömlek No. 7575.

¹⁸ Fadimeana Fidan, *18. Yüzyılda İstanbul'un ve Ordunun İlaşesinde Tuna İskelelerinin Rolü (1711-1768)* (Kars: Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 18.

¹⁹ Kile, kuru meyve ve hububat ölçümünde kullanılan bir ölçektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Kallek, "Kile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 25/ 567-570. Silistre'de 1 kile = 30 okkadır. 1 okka = 1,282945 kg. gelirse 30 okka 38,48835 kg. gelmektedir. Bu hesaba göre 150 bin kile arpa 5.773.252,5 kg. gelir. (Yaklaşık 5.700 ton)

²⁰ Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Askeriye [C. AS]*, No. 904, Gömlek No. 38956; No. 777, Gömlek No. 32908.

1786 tarihinde Boğdan'dan tertip edildiği anlaşılan *yalvan* adı verilen 199 adet uzun kütüğün taşınması için kış aylarının geçmesi beklenmiştir.²¹ Yine 11 Ocak 1815 tarihinde kış mevsiminin olumsuz etkisi sebebiyle Silistre Kalesi'nin inşaatına devam edilememiştir.²² Gemi inşa malzemeleri arasında kereste başta olmak üzere kalafat, funda, sütun, seren, ham demir, çivi, çengel, kanca, kangal, keten, kenevir, revgan ve resen adı verilen halat vs. gibi maddeler bulunmaktaydı.²³

21 Mayıs 1786 tarihinde Silistre önünde yapılacak olan büyük köprü inşası için Eflak ve Boğdan tarafından gelecek kerestelerin muhafaza edilmesi ve üstü açık gemilerin inşa edilmesi konusunda Muhafız Osman Paşa görevlendirilmiştir.²⁴ 1791 yılında İstanbul'dan Varna, Silistre ve diğer iskelelere kalafat işinde kullanılacak olan zift, reçine, katran gibi maddelerin sevk edilmesi söz konusu olmuştur.²⁵

1.2. Silistre'de Tarım ve Ticaret

Silistre bölgesi elverişli tarım alanlarına sahipti. Özellikle Dobruca adı verilen mahal, zirai potansiyeli yüksek bir yer olarak hububat üretim merkezi idi.²⁶ 1845 yılında Silistre'de 1 kile buğday 100 kuruş, 1 kile arpa 60, 1 kile yulaf 40 kuruştan satılmaktaydı. Bu dönemde Silistre kazasının 1 yıllık toplam hububat üretimi 232.810 kile idi.²⁷

Silistre'de yerli tüccarların buğday, arpa, kereste, peksimet, yağ, mum gibi önemli ihraç maddelerini satın alarak, gerekli olan yerlere ulaştırdıkları tespit edilmektedir. Özellikle kapan tüccarlarına ait gemilerle zahirenin nakledilmesi işi yürütülmekteydi. 22 Kasım 1814 tarihinde Tuna sahilindeki kazalardan elde edilen don ve çerviş yağlarının Silistre'de belirlenen fiyat üzerinden alınması, *yedek* adı verilen derilere konularak tüccara satılması ve İstanbul'a nakledilmesi istenilmektedir.²⁸

Bölgede yapılan iktisadi faaliyetler içerisinde Silistre'de yetiştirilen beygirler de ayrı bir yer tutar. Padişah ve sadrazamlar için özel olarak seçilen beygirlerin çeşitli zamanlarda saraya gönderildiği tespit edilmektedir. Mesela 2 Haziran 1835 tarihinde Silistre Valisi Rüşdü Paşa tarafından bölgeden temin edilen 3'er beygirin padişah ve sadrazamlara ayrı ayrı gönderildiği anlaşılmaktadır.²⁹

Silistre, 19. yüzyılda meydana gelen Osmanlı-Rus savaşları³⁰ esnasında Rus işgaline uğrayan yerlerden biriydi. Bu durum bölge ticaretini olumsuz yönde

²¹ Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Nafia [C. NF]*, No. 38, Gömlek No. 1884.

²² Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Askeriye [C. AS]*, No. 589, Gömlek No. 24816.

²³ Filiz Yıldırım, *Nazlı Tuna'nın İnce Donanması (18. Yüzyıl)* (İstanbul: Hiper Yayınları, 2019), 117-118.

²⁴ Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Nafia [C. NF]*, No. 35, Gömlek No. 1732.

²⁵ Filiz Yıldırım, *Nazlı Tuna'nın İnce Donanması*, 109.

²⁶ Kemal Karpaz, "Dobruca", s. 484.

²⁷ Saim Çağrı Kocakaplan, *Temettuat Defterleri Çerçevesinde Silistre Kazasının İktisadi ve Sosyal Yapısı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 57. (1 kile=38 kilogram hesabıyla 8.936 ton buğday anlamına gelir.)

²⁸ Osmanlı Arşivi (BOA), *Ali Emiri Mahmud II[AE. SMHD.II]*, No. 91, Gömlek No. 7542.

²⁹ Osmanlı Arşivi (BOA), *Hatt-ı Hümayûn [HAT]*, No. 761, Gömlek No. 35994; No. 772, Gömlek No. 36002.

³⁰ 1806-1812, 1828-1829, 1877-1878 tarihlerinde Osmanlı-Rus savaşları gerçekleşmiştir.

etkilediği gibi, tarım arazilerini de kullanılmaz hale getirmiştir. Savaş sürecinde toprakların ekilmesi mümkün olmadığından zirai alanlar boş kalmıştır. Dahası Ruslar işgal ettikleri kasaba ve köylerde ahalinin zahire, araba ve hayvanlarına el koyarak, ahaliyi perişan bir hale getirmişlerdir. 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında Eflak ve Boğdan'ı ellerine geçiren Ruslar, kısa zaman içinde Tuna'yı aşarak Silistre, Hırsova, Tulca, Varna, Kale-i Cedid'i işgal ederek Balkanlar'ı aşmışlardır. Eflak ve Boğdan voyvodaları üzerinde Rus nüfuzunun artması sebebiyle, bu voyvodalıklar eskiden beri muayyen bir fiyatla satmak zorunda oldukları hububat, koyun ve kereste gibi malları göndermeyeceklerini açıklamışlardı.³¹ Dolayısıyla savaş yılları, tarım ve ticarete dayalı ekonominin olumsuz yönde etkilenmesine sebep olmuştur.

Bu dönemde sağ kol güzergâhı üzerinden yapılan ticaret durma noktasına geldiğinden başta kereste olmak üzere odun ve kömür nakliyatı da yapılamamıştır. Savaş şartları, vergi mükelleflerini zorladığı için vergiler de ödenemez bir hale gelmiştir. Aynı zamanda bölge halkının göçe zorlandığı ve bu durumun bölgenin demografik yapısını etkilediği bilinmektedir.³²

1.3. Silistre Sancağı Mukataası

İncelenen dönemde *Silistre Sancağı Mukataası* ve bağlı mukataalar iltizam usulü ile işletilmekte olup, darphane-i amire hazinesi³³ tarafından zapt ve idare edilmekteydi. Bu mukataalar arasında *Silistre kahve tahmis mukataası*, *Silistre nezareti mukataası*³⁴, *ihtisap mukataası* vs. bulunmaktaydı. Bu gelir kalemlerinin bir senelik bedellerinin belirlenmesi kaydıyla iltizama verildiği tespit edilmektedir. Bunların başında bazı haslar ile birlikte *gebran*³⁵ *cizyesi* gelmekteydi. Mesela 28 Haziran 1808 tarihinde Silistre Sancağı mülhakatından olan *Suluca Hasları*³⁶ *Mukataası* 6.250 kuruş bedelle iltizama verilmiş ve bu bedelin yarı hissesi darphane-i amire hazinesine aktarılmıştır. Söz konusu mukataanın *mahsulat ve rüsumatına* müdahale olunmaması gerektiği tembih edilmiştir. Bir mukataayı deruhte eden kişi kendi hissesini bir başkasına feragat edebilmekteydi. 15 Şubat 1809 tarihinde Silistre

³¹ Ufuk Gülsoy, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rumeli'den Rusya'ya Göçürülen Reaya* (İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1993), 16-17.

³² Ayla Efe, "Silistre Eyaletinde Osmanlı-Rus Savaşları Küçük Kaynarca'dan Berlin'e", *OTAM*, 19 (2006), 157.

³³ 1776 yılında kurulan *Darbhane-i Amire*, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ihtiyat hazinesi olarak Osmanlı maliye örgütü içerisinde ayrı bir önem kazanmış olup, ikinci bir devlet hazinesi gibi çalışarak gelir ve gider hazinesinde görev üstlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 262.

³⁴ Osmanlı Arşivi (BOA), *Başmukataa Kalemî Defterleri [D. BMK d]* No. 22583. (14 Aralık 1814)

³⁵ Gebran, gebr kavramının çoğulu olup, Osmanlı'da gayrimüslimler için kullanılmaktaydı. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011), "Gebran", 263.

³⁶ Osmanlı Arşivi (BOA), *Ali Emiri Mustafa IV [AE. SMST.IV]* No. 5, Gömlek No. 351. "... hasha-i Suluca ve tevabi mukataasının nısf hissesini 1224 senesi martı ibtidasından sene-i merkum şubatı gayetine kadar bir sene-i kâmile zabt u rabt eylemek üzere deruhte ve iltizamına 6250 gurus bedel-i iltizam ile meblağ-ı mezburu vakt ve zamaniyla eda etmek üzere darbhane-i amire hazinesine deyn-i temessükü vermegin mukataa-i mezkûrun hisse-i mezkûresini sene-i merkuma mahsuben zabt u rabt vaki olan mahsulat ve rüsumatı kanûn-ı kadim üzere ahz u kabz eyleyüb taraf-ı ahardan müdahale ve taarruz ..." olunmaması gerektiği bildirilmiştir.

Sancağı'nda Prevadi nahiyesine tabi Divanhızır karyesi mukataası hissedarı Mehmed Emin, kendi rızasıyla hissesini kapıcıbaşılık rütbesinde bulunan Mustafa'ya feragat etmiştir.³⁷ 10 Eylül 1810 tarihinde Silistre mukataasının iltizam bedeli 4 bin kuruş olarak belirlenmiştir. Bu dönemde mukataayı iltizama alan bir mültezim bulunmadığından mukataa malının korunması ve ordu hazinesine teslim edilmesi gerektiği bildirilmiştir.³⁸ 3 Mart 1813 tarihinde Silistre, Rusçuk, Hırsova ve Tutrakan iskeleleri nezareti mukataasının 1 senelik varidatı 1 yük 69.788 akçe olarak belirlenmiştir.³⁹

Baş muhasebe kalemi defterlerine kaydedilen 1808-1809 senesine ait iltizam bedelleri ile ilgili olarak tespit edilen kayıtlar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. (Bkz. Tablo 1.)

Tablo 1: Silistre Eyaleti'ne Ait Bazı Gelirler ve İltizam Bedelleri⁴⁰

Gelir kalemi	Mukataa Sahibi	İltizam Bedeli (Kuruş)
Zağra-i Atik kazası Çavlu karyesi	Tahir Ağa	1.100
Cizye	Süleyman oğlu İsmail Ağa	22.500
Gebran cizyesi	Lofça Ayanı Elhac Eyüb Ağa	55.000
Tutrakan mukataası mülhakatından Kemal karyesi	Silistre Hâkimi Seyyid Mehmed Efendi	150
Lofça Voyvodalığı	Hacı Eyub Ağa	8.000
Balçık mukataası ve Mankalya gebran cizyesi	Balçık Ayanı Rüstem Ağa	91.000
Varna Voyvodalığı Balçık kazası		9.000
Balçık Kazası paşa hasları		5.000
Kili, Babadağı ve Karasu kazalarının cizye bohçası	Küçük Aliş Ağa	25.275
Şumnu Kazası gebran cizyesi	El-hac Ebubekir Ağa	30.000
Şumnu Karyesi iltizamı	Battal Ağa	300
Vidin ve Fethülislam kıbtıyan cizyesi	Alemdar	
Pravadi Dizdar karyesi	Pravadi Ayanı	10.500
Tutrakan mukataası mülhakatından Buraklar? Karyesi	Tolcu Ayanı Hüseyin Ağa	
Yergöğü kazasının gebran ve kıbtıyan cizyesi	İskender Ağa	15.212
Ortakol kıbtıyan cizyesi	Hacı Bekir Ağa	

Tablo incelendiğinde adı geçen dönemde daha çok ayanların mukataa sahibi oldukları ve muayyen bedelle gelir kalemlerini iltizama aldıkları görülmektedir. 1801

³⁷ BOA, *AE. SMST.IV* No. 5, Gömlek No. 351.

³⁸ Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Maliye [C. ML]*, No. 94, Gömlek No. 4229; No. 510, Gömlek No. 20784.

³⁹ Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Maliye [C. ML]*, No. 490, Gömlek No. 19933.

⁴⁰ Osmanlı Arşivi (BOA), *Başmuhasebe Kalemi Defterleri [D.BŞM.d]*, No. 7522. 1808-1809 (1223) tarihli baş muhasebe kalemi defterinden bazı örnekler verilmiştir.

senesinde Silistre mütesellimi olan Yılıkoğlu Süleyman Ağa 1800'lerin başında *Silistre, Tekfurgölü, Varna, Yenipazar, Pravadi, Çardak, Umur Fakih, Bababadağ, Karaharman, Balçık, İsakçı, Maçın, Tulca, Hırsova, Kozluca, Ahyolu, Aydos, Yanbolu* gibi kazaların iltizam gelirlerine sahip bir ayandı.⁴¹ Ancak bu durumun uzun sürmediği açıktır. Nitekim bu dönemde Osmanlı tahtında olan II. Mahmud'un merkezi otoritesini güçlü hale getirerek ayanların nüfuzunu kırdığı bilinmektedir.⁴²

Tuna sahilleri duhan gümrüğü mukataasına dâhil edilen yerler arasında Silistre de bulunmaktaydı. 21 Eylül 1778 tarihinde bu mukataa, dergâh-ı ali kapıcıbaşılarından Seyyid Numan Bey tarafından iltizama alınmıştır.⁴³

1.4. Silistre'de Alınan Vergiler

İncelenen dönemde Silistre ve çevresinde şer'i ve örfî nitelikli vergiler alındığı görülmektedir. Bunlar arasında *avarız ve nüzul*⁴⁴ vergileri, *ihtisap*⁴⁵, *gümrük* vs. gibi vergiler yer almaktaydı. Silistre ve Niğbolu sancakları avarız ve nüzulleri hassa kasapbaşı ocaklığına ait olup, her sene muharrem ayında tevzi edilmekteydi.⁴⁶ Silistre gümrük gelirleri, devlet hazinesine aktarılan önemli gelir kalemleri arasında yer almaktaydı.⁴⁷ Hububat üretiminden alınan aşar (10/1) vergisi aynı olarak toplanırken, bağ ve bahçe ürünlerinden alınan vergi nakdi olarak toplanmaktaydı. Küçükbaş hayvandan alınan ağnam resmi, 4 küçükbaş hayvandan 1 kuruş vergi alınmaktaydı.⁴⁸

Gayrimüslim tebadan ekonomik durumuna göre alınan cizyenin tahsilinde *esnaf-ı selâse* itibariyle *âlâ, evsat ve edna* hesabına göre tevzi edildiği görülmektedir. 13 Mayıs 1778 tarihli Silistre cizye defterinde; 19 âlâ, 586 evsat ve 117 edna kayıtlıdır. Bu hesaba göre Silistre'de sakin gayrimüslim halkın genellikle orta halli olduğu söylenebilir.

⁴¹ Halil Haluk Durkan, "Silistre Ayanı Yılıkoğlu Süleyman Ağa'nın Hayatı ve Faaliyetleri", *Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 3/1(2021), 4.

⁴² Ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014).

⁴³ Osmanlı Arşivi (BOA), *Ali Emiri Abdülhamid I [AE, SABH I]*, No. 230, Gömlek No. 15296.

⁴⁴ Nüzul, Osmanlı Devleti'nde hububattan alınan avarız türü bir vergidir. Bkz. Mehmet Ali Ünal, "Nüzul", 525.

⁴⁵ İhtisab, Arapça hesap kökünden gelir. Çarşı ve pazarlardaki fiyatlar ile alışveriş, kalite kontrol işlerine ihtisab, bu görevi yürüten kişiye de muhtesib denilmiştir. Muhtesib, zanaat ehlinin kullandığı ölçü ve tartıları kontrol etmek, hileli satış yapanları men etmek ve cezalandırmak gibi yetkilere sahipti. Bilgi için bkz. Mehmet Ali Ünal, "İhtisab", 342.

⁴⁶ Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Askeriye [C. AS]*, No. 545, Gömlek No. 22850.

⁴⁷ Silistre gümrüğü ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Bahadır Emre Küçükkalay, "Osmanlı Devleti Silistre Gümrüğü'nün İktisadi ve Mali Analizi (1788-1792)", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 26/3 (Temmuz 2021), 259-278.

⁴⁸ Saim Çağrı Kocakaplan, *Temettuat Defterleri Çerçevesinde Silistre Kazasının İktisadi ve Sosyal Yapısı*, 11.

Silistre mukataa malından olan 1810 senesine ait *cizye-i kabtiyan*, toplam 750 kuruş olup, sülüs hissesi olan 250 kuruşu Ali Ağa'nın uhdesinde idi. Ancak Ali Ağa'nın kasapbaşılık hizmetiyle Sofya'da görev alması sebebiyle 750 kuruşun tamamı ordu hazinesine aktarılmıştır.⁴⁹ 25 Ağustos 1811 tarihinde Silistre'nin ihtisap ve ihzariye⁵⁰ vergileri 25.500 akçe bedelle 5 hisseli olmak üzere Kapıcıoğullarının uhdesinde bulunmaktaydı. Aynı tarihte hissedar olan Mustafa bin Ahmed'in vefatı sebebiyle hissesi Ahmed adlı kişiye tevcih edilmiştir.⁵¹

Kasapbaşılık⁵² hizmetiyle birlikte Silistre nüzul emniyeti⁵³ görevini de yürüten hassa silahşorlarından Mehmed Ağa, 29 Eylül 1811 tarihinde gönderdiği şukada, Silistre muhafazasında bulunan askerin iâşesinin temin edilmesi için mevcut nakit bulunmadığından bahisle et bedeli olarak 2.500 kuruşun kendisine iane olarak gönderilmesini arz etmesi üzerine, hazineden 6.752 kuruş nakit para havale edilmiştir.⁵⁴ Cizyenin tahsil edilmesi görevi de hassa kasapbaşılara aitti. Cizye bohçalarının tahsil edilmesi için 5 Aralık 1814 tarihinde Silistre Valisi Mehmed Selim Paşa'ya emir gönderilmiştir.⁵⁵

Kasapbaşı olarak görev yapanların masraflarına mukabil olmak üzere bir kısım yerlerin ocaklık olarak tertip edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Niğbolu ve Silistre sancakları avarız ve nüzul bedelleri kasapbaşı ocaklığına bağlı idi.⁵⁶ 1810 yılında Kasapbaşı Ahmed Ağa'nın bir senelik masraflarına karşılık, kendisine ocaklık olarak Silistre ve Niğbolu sancakları avarız ve nüzul malları tahsis edilmiştir.⁵⁷

Savaş yıllarında Rus istilasına uğrayan Silistre'de olağanüstü şartlar altında vergi muafiyetinin uygulandığı görülmektedir. Nitekim 5 Ekim 1813 tarihinde Silistre Sancağı'na bağlı Hırsova Kazası ahaliilerinin “*emval ve eşyaları nehb ve garet olunarak halleri perişan iken musâlaha takribiyle veregeldikleri tekâlif ve rüsumat ve aidat-ı sairenin düçar olan bakayanın tahsiline edaya iktidarları olmadığından bahisle*” vergiden affedildikleri açıklanmıştır. Bununla birlikte kazanın 243 adet ve 1 sülüs avarızı ve ol miktar nüzul hanesi olup, 281 kuruş 17 akçe maktu malın kasapbaşı ocaklığına ait olduğu ifade edilerek, 500 res ağnam ve 32 buçuk kuruş celebkeşan malları bulunduğu kayıtlıdır. Hırsova mukataası, senelik 80 bin akçe mal

⁴⁹ Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Maliye [C. ML]*, No. 94, Gömlek No. 4229.

⁵⁰ İhzariye, şer'i mahkemelerde mahkemeye kendiliğinden gelmeyerek muhızrlar vasıtasıyla getirilenlerden alınan bir vergi idi. Hazineye ait bir gelir olan ihzariyenin işletilmesi, devlete ait bütün gelir kaynaklarında olduğu gibi mukataa usulünce yapıldı. Bkz. Mehmet Ali Ünal, “İhzariye”, 343.

⁵¹ Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Maliye [C. ML]*, No. 197, Gömlek No. 8196.

⁵² Kasapbaşı, devlete ait vergi şeklinde toplanmış koyunların mera ve kışlaklara tevzi edilmesi ve icap eden yerlere sevkî ile meşgul olan kimsedir. Bkz. Mehmet Ali Ünal, “Kasapbaşı”, 384.

⁵³ Nüzul emini, seferler sırasında ordunun İstanbul'dan hareketinden düşman sınırını aşınca dekhalktan para ile satın alınan zahirenin toplanması ve gerekli yerlerde hazır olmasını sağlayan kişidir. Bkz. Mehmet Ali Ünal, “Nüzul Emniyeti”, 525.

⁵⁴ Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Askeriye [C. AS]*, No. 114, Gömlek No. 5138.

⁵⁵ Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Saray [C. SM]*, No. 32, Gömlek No. 1648.

⁵⁶ Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Maliye [C. ML]*, No. 337, Gömlek No. 13817.

⁵⁷ Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Maliye [C. ML]*, No. 338, Gömlek No. 13896.

ile Seyyid Mustafa Nazif Efendi, Ahmed Kâmil ve Mehmed Ağa adlı kişiler üzerinde kayıtlı olup, *ber vech-i malikâne* usulü ile işletilmektedir.⁵⁸

Memleketin bütün kaza ve kuralarında olduğu gibi Silistre’de de *mizan-ı harir* resmi tevzi edilmektedir. İpeğin her bir kıyyesinden 60’ar para *rüsûm-ı mizaniye* olmak üzere Tırnovi ve Silistre *mizan-ı hariri* senelik 10 bin kuruştan 20 bin kuruşa kadar iltizam bedeli ile dergâh-ı âli kapıcıbaşlarından Tırnovi Voyvodası Feyzullah Ağa’nın uhdesine ihale olunmuştur.

Silistre’de alınan vergiler arasında *rüsûm-ı zecriyye*⁵⁹ adında bir vergi çeşidi de bulunmaktaydı. Alkollü içkilerden alınan bu verginin tahsil edilmesi için 27 Eylül 1808 tarihinde Mehmed Emin Ağa görevlendirilmiştir.⁶⁰ Senelik 200 kuruş olarak belirlenen zecriyye vergisinin, 1809-1810 senesinden beri tevzi edilmediği ifade edilerek, savaş yıllarında *zecriyye*, *imdad-ı seferiye*, *avarız*, *nüzul* ve *ağnam* gibi vergilerden ahalinin muaf olacağı ilan olunmuştur.⁶¹ Ayrıca *celebkeşan* adıyla anılan canlı hayvan tüccarlarının para taleplerine de itibar olunmaması gerektiği bildirilmiştir.

Sonuç

Batı Karadeniz kıyısında önemli liman şehirlerinden biri olan Silistre, 19. yüzyılda iktisadi faaliyetler açısından değerlendirildiğinde, başta tarım ve hayvancılık olmak üzere ticaret, nakliyat gibi sektörler ile İstanbul’un ve ordunun iâşe temininin yapıldığı önemli merkezlerden birini teşkil ettiği tespit edilmektedir. Özellikle Silistre ve diğer iskelelerden başta hububat olmak üzere et, don ve çerviş yağları gibi gıda maddeleri ile kereste, deri, mum, odun, kömür vs. gibi ihtiyaç maddeleri sevk edilmektedir.

İltizam usulüyle işletilen pek çok mukataa ayrı bir öneme haizdi. Darphane-i Amire hazinesi tarafından zapt edilen bu mukataalar arasında *Silistre kahve tahmis mukataası*, *Silistre nezareti mukataası*, *ihtisab mukataası* vs. bulunmaktaydı. Silistre gümrük gelirleri de devlet hazinesinin önemli gelir kalemleri arasında yer almaktaydı.

Silistre İskelesi’nde pek çok tüccar gemisi faaliyettedir. Özellikle kapancı sefineleri ile canlı hayvan tüccarları dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Tuna iskelelerinin, İstanbul başta olmak üzere doğu-batı istikametinde gerçekleştirilen mal akışında transit ticaret merkezleri haline geldiği görülmektedir. Bu sayede

⁵⁸ Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Maliye [C. ML]*, No. 119, Gömlek No. 5314.

⁵⁹ Rüsûm-ı Zecriyye, Osmanlı Devleti’nde alkollü içkilerden alınan bir vergi çeşididir. Bu işle meşgul olmak üzere hamir emaneti kurulmuştur. Bu vergilerin hesabı baş muhasebeye bağlı olarak zecriye muhasebesi kalemi tarafından tutulurdu. Daha sonraki dönemde afyon ve tütün vergileri de zecriye sayılarak bu kaleme bağlanmıştır. Bkz. Mehmet Ali Ünal, “Zecriye”, 743-744.

⁶⁰ Osmanlı Arşivi (BOA), *Başmuhasebe Kalemi Defterleri Zecriye Rûsumu [D.BŞM.ZCR.d]*, No. 20309.

⁶¹ Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Maliye [C. ML]*, No. 119, Gömlek No. 5314.

Silistre, Semendire, Niğbolu, Vidin, Rusçuk gibi şehirler önemli merkezler olarak ön plana çıkmıştır. Bu iktisadi canlılık sayesinde liman şehirlerinin çevresinde kervan yolları gelişme kaydetmiştir. Osmanlı-Rus savaşlarının yaşandığı uzun yıllar bu dönemin sancılı günlerini oluşturmaktadır. Bu dönemde halkın vermekle mükellef olduğu vergileri veremez bir hale gelmesi sebebiyle devlet vergi muafiyeti uygulamak zorunda kalmıştır.

Bu dönemde Vidin'den Silistre'ye kadar Tuna sahillerinde yapılması planlanan gemi ve köprü inşası ayrı bir yer tutar. Bu sahillerde inşa edilen köprülerde, günlük muayyen bir ücretle çalıştırılmak üzere *kereste biçici*, *demirci*, *cerehor*, *neccar* gibi çeşitli ustalar tedarik edilmiştir.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Dosya No / Gömlek No.
BOA, Ali Emiri, Mahmud II (AE.SMHD. II) 54/3605, 91/7542
BOA, Ali Emiri, Abdülhamid I (AE. SABH. I), 230/15296;
BOA, Ali Emiri Mustafa IV (AE. SMST. IV) 5/351;
BOA, Cevdet Askeriye (C. AS.) 904/38956; 114/5138; 589/24816; 777 / 32908;
545/22850;
BOA, Cevdet Belediye (C. BLD.) 49/81; 152/7575;
BOA, Cevdet Dâhiliye (C. DH.) 342/17062;
BOA, Cevdet Maliye (C. ML.) 94/4229; 510/20784; 490/19933; 94/4229;
197/8196; 337/13817; 338/13896; 119/5314;
BOA, Cevdet Nafia (C. NF.) 38/1884; 35/1732;
BOA, Cevdet Saray (C. SM.) 32/1648;
BOA, Başmukataa Kalemi Defterleri (D. BMK d.) 22583;
BOA, Başmuhasabe Kalemi defterleri, (D.BŞM.d) 7522;
BOA, Başmuhasabe Kalemi Defterleri Zecriye Rûsumu (D.BŞM.ZCR.d),
20309;
BOA, Hatt-ı Hümayûn (HAT) 44/2206; 114/4544; 203/10484; 761/35994;
772/36002.

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

Durkan, Halil Haluk. “Silistre Ayanı Yılıkoğlu Süleyman Ağa’nın Hayatı ve Faaliyetleri”. *Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2021), 1-27.

Efe, Ayla. “Silistre Eyaletinde Osmanlı-Rus Savaşları Küçük Kaynarca’dan Berlin’e”. *OTAM* 19 (2006), 139-174.

Fidan, Fadimeana. “Osmanlı’da Zahire Mübaşiri Olmak: Ziştovili Hacı Ali Örneği (1749-1755)”. *DTCF Dergisi* 56/2 (2016), 302-318.

Fidan, Fadimeana. *18. Yüzyılda İstanbul’un ve Ordunun İaşesinde Tuna İskelelerinin Rolü (1711-1768)*. Kars: Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.

Gülsoy, Ufuk. *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Rumeli’den Rusya’ya Göçürülen Reaya*. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1993.

Kallek, Cengiz. “Kile”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/ 567-570. İstanbul: TDV Yayınları, 2007. .

Karpat, Kemal. “Dobruca”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/ 482-486. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

- Kayapınar, Ayşe. “Anadolu’dan Balkanlar’a Yapılan İskânın Özellikleri: Bulgaristan Örneği”. *XVIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler V* (2021), 9-22.
- Kayapınar, Ayşe. “Bulgaristan’da Osmanlı Hâkimiyetinin Kurulması”. *Yeni Türkiye Dergisi* (Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı-1) 66 (2015), 619-635.
- Kayapınar, Ayşe. “Osmanlı Döneminde Rumeli’de Bir Nahiye Merkezi: Pravadi”. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 30 /1 (2015), 121-148.
- Kayapınar, Ayşe. “Fransız Arşiv Belgelerine Göre XIX. Yüzyılda Aşağı Güney Tuna Havzasında Osmanlı Savunma Sistemi”. *XV. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler IV* (2010).
- Kıe, Machiel. “Silistre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/ 202-203. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Kılıç, Orhan. “Batı Karadeniz Kıyısında Bir Osmanlı Eyaleti: Özi / Silistre (İdari Taksimat ve Yönetim)”. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 12/23 (2017), 29-82.
- Kılıç, Orhan. “Ocaklık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 33/ 317-318. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Kocakaplan, Saim Çağrı. *Temettuat Defterleri Çerçevesinde Silistre Kazasının İktisadi ve Sosyal Yapısı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Küçükkalay, Bahadır Emre. “Osmanlı Devleti Silistre Gümrüğü’nün İktisadi ve Mali Analizi (1788-1792)”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 26/3 (Temmuz 2021), 259-278.
- Özkaya, Yücel. *Osmanlı İmparatorluğu’nda Ayanlık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Sezer, Musa. “Dobruca Bölgesinde Üç Kaza: Hacıoğlu Pazarı, Yenipazar ve Umur Fakih (XVIII. Yüzyıl Ortalarında Nüfus ve Yerleşim)”. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)* 6/16 (Kasım, 2019), 555-572.
- Tabakoğlu, Ahmet. *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.
- Ünal, Mehmet Ali. *Osmanlı Tarih Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık 2011.
- Yıldırım, Filiz. *Nazlı Tuna’nın İnce Donanması (18. Yüzyıl)*. İstanbul: Hiper Yayınları, 2019.

2. Bölüm

Yıl Rumi 1276 Varna: Masraf Kaydından Yansıyan Bir Sancak Panoramasına Yönelik Tespitler

Ayla EFE*

Giriş

Varna, 1393'te Yıldırım Bayezid devrinde Osmanlı hâkimiyetine girişmiş, 1878'e dek Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır. Osmanlı tarihyazımında, Varna'nın bu uzun 485 yıllık Osmanlı geçmişi, belirli bazı temalar öne çıkarılarak incelenmiştir. Mesela;

- 1444 tarihli Varna Savaşı,
- Önce Rumeli Eyaleti Silistre Sancağına bağlı bir kaza sonra Silistre eyaletine bağlı bir sancak olması,
- Türk, Ortodoks, Ermeni, Yahudi ve Rumların bir arada yaşadığı kozmopolit demografisi,
- Tuz, balık, tahıl ve şarap üretimi üzerinde yoğunlaşan canlı ticari yapısı,
- 1828-29 Osmanlı Rus savaşındaki konumu ve 1853-56 Kırım Savaşın da müttefiklerin üssü olması,
- Ve bu savaşların hem bir sonucu hem de yansıması şeklinde gelişen muhacirlerin iskânı ve Osmanlı ülkesinde ilk karantina, ilk telgraf ve ilk demiryolu hatlarından birisinin yapıldığı saha olması gibi,

Dolayısıyla bugün Varna'ya dair elimizdeki bilgiler, daha çok bu temalar üzerinde yoğunlaşan parçalı bir bilgidir. Ama bu bilgilerin hem çeşitli arşiv kayıtları hem de sicil, kronik ve vakanüvis tarihleri ile yerli/ yabancı seyyah gözlemleri üzerinden literatüre kazandırılması da kıymetlidir.¹

* Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, aefe@anadolu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2490-7593.

¹ Literatürdeki Varna bilgisinin ortaya çıkmasına katkı sağlayan yayınlar arasında şu çalışmalara bakılabilir: Miyase Koyuncu Kaya, "Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri: Varna (1774- 1878)" *Turkish Studies* 10/1 (2015), 383-418. Erdoğan Keleş, "Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Müttefik Orduların Sevk ve İdare Merkezi: Varna" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/43 (Nisan 2016), 773-800. Neriman Ersoy Hacısalıhoğlu, "XIX. Yüzyılda Liman Şehri Varna'da Nüfus Yapısı ve Ticaret", Prof. Dr. Şevki Nezih Aykut Armağanı, ed. G. Sarıyıldız, N. Çiçek, İ. Keskin, S. Pamuk (İstanbul: 2011), 97-114; Coşkun Dönmez, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Varna Kazasının Demografik ve İktisadi Yapısı" *Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 4/ 2 (Kış 2022), 265-317. Neriman Ersoy Hacısalıhoğlu, "Kırım Savaşında Haberleşme: Varna Telgraf Hattı Şebekesi", *Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması 22-23 Mayıs 2006, Bildiriler* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Araştırmaları Merkezi, 2007), 119-130; Vehbiye Eviz, *Şer'iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılda Varna Kazası (1830-1878)* (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022); Sevcan Karabıçak, *Kırım Savaşı'nda Bir Askeri*

Bu bağlamda bu yazının kaleme alınmasının gerekçesi, literatürde daha önce kullanılmayan bir kaynağın perspektifinden Varna'ya bakmasıdır. Motivasyonu ise; Varna'ya dair bilenen bilginin yerel de hazırlanan bir masraf kaydına nasıl yansıdığı veya yansımadığını anlama merakıdır. Zira yazınında temel kaynağı olan masraf defterleri; sancak mal sandığına toplanan vergilerden, belirli periyotlarla (1,3,6,12 aylık veya daha fazla süre) yapılan ödeme kayıtlarını içerir. Gerçekleşmiş rakamları ifade eder. Sabit bir formu yoktur. Bununla birlikte yıllık harcama kayıtlarını içeren defter verilerini, ilgili sancağın “expost bütçeleri” olarak nitelendirmek mümkündür.

Yazıda, Rumi 1267 tarihli Varna Masraf Defteri kullanılmaktadır.² Bu tarih, Miladi 13 Mart 1860-12 Mart 1861 tarih aralığını kapsar. Tarihsel açıdan bu tarihin bir diğer önemi; Kırım Savaşının 4 yıl sonrası, Tuna Vilayetinin teşkilatlanmasının da 4 yıl öncesinde denk gelmesidir. Yine bu yılın Mires aracılığı ile Fransız piyasalarından yapılan dış borçlanmanın krize dönüştüğü,³ Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın da bizzat Rumeli teftişini, Varna'dan başlattığı günlere denk geldiğinin altı çizilmelidir.⁴ Dolayısıyla 19. Yy.lın ikinci yarısında siyasi, iktisadi ve idari sorunların yaşandığı bir evreye ait olan bu yazı;

- Bir, Varna halkının ödediği vergilerin, neye ve(ya) nereye harcadığının tespiti,
- İki,1864 Vilayet Nizamnamesi öncesinde, Varna özelinde bir sancak maliyetinin neyi ifade ettiğinin anlaşılması adına önemli olacaktır.

Bu amaçla yazıda aşamalı bir yöntem izlenecektir. Önce masraf defterinin bulguları niteliklerine göre tasnif edilerek harcama gruplarına ayrılacaktır. Sonra bu harcama gruplarının büyüklük ve masraf dağılımı dikkate alınarak hem Varna da vergiden ödenen harcamaların ne olduğuna dair nicel veriler görünür kılınacaktır. Hem de Varna'nın mülki/idari, bürokratik yapısı güvenlik/asayiş durumu, ulaşım/iletişim imkânları, sağlık, imar vb. koşullarıyla ilgili çıkarımlar yapma şansı elde edilecektir. Daha sonra da harcama gruplarının toplam ve dağılımını gösteren nicel verilerden hareketle Varna da bir yılda (Rumi 1267 mali yılı), ne kadar kamu harcaması yapıldığı ve bunun ne anlama geldiği saptanmaya çalışılacaktır. Nihayetinde de Kırım Savaşının 4 yıl sonrasındaki Tuna Vilayetinin 4 yıl öncesindeki Varna'nın genel durumuna dair bir değerlendirme yapılacaktır. Ama öncelikle masraf defterinin kayıt usulü hakkında bilgi verilecektir.

Üs Olarak Varna (Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022); Machiel Kiel, “Varna”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 30 Ekim 2025).

² Osmanlı Arşivi (BOA), *Maliye Masraf Defterleri [ML. MSF.d.]*, No. 15173, kayıtlı defter, kataloğa başlangıç tarihi, 1276.Ş.20 bitiş tarihi, 1277.Za.23 şeklinde kaydedilmiştir. Defter, doğrudan “Maliye Nezaretine” üst başlıkla yazılmış. Sancak emval sandığından 1276 Mart iptidasından Şubat nihayetına kadar bir senede nakden yapılan ödeme kayıtlarını içerdiği ifade edilmiştir. Defter toplam 16 sayfadır.

³ Emine Kıray, *Osmanlıda Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1993), 92-98.

⁴ Yonca Köksal-Davut Erkan, *Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2007).

1. Masraf Defterinin Kayıt Usulü

Yazının temel kaynağı olan Varna Masraf Defteri, doğrudan “Maliye Nezareti Celilesine” adıyla sancak meclisi tarafından düzenlenen meclis üyelerinin mühürlerini taşıyan bir rapor mahiyetindedir. Defter de kayıtlar, daha önce rastlamadığım bir şekilde, “mahalli memurların vesairin maaş ve masrafı olarak masraf defterine idhal olunan” ve “ mahalli masraf dışında vuku bulan masraf” adıyla iki bölüm halinde düzenlenmiştir. Bu iki kısım içinde yer alan masraf kayıtları bir iki masraf kaydı dışında (mesela birinci grupta zaptiye ve karantina masrafları ikinci kısımda tekaütlere kaza sandıklarından ödenenler gibi) ekstra sistematik bir gruplandırmaya gidilmeden kaymakamdan başlanarak merdiven sistemine göre kaydedilmiştir. Eğer söz konusu masraf 12 ay sabit/düzenli harcama kalemi ise, masraf adı/görevlinin aylık maaş miktarı alt alta yazılıp aylık toplamların 12 ile çarpılması ile elde edilen toplam tutar kaydedilmiştir. Yok, 12 aydan daha kısa süreli bir harcama ise görevli kişi/masrafın türü, görev süresi (ay ve gün) maaş miktarı ve toplam tutarı öbekler halinde kaydedilmiştir. Ve eğer harcama ile ilgili özel bir durum varsa kırmızı yazı ile not düşülmüştür.

2. Harcamalardan Yansıyan Varna Bilgisi

Varna’nın yıllık expost bütçesi diyebileceğimiz bu defterin, birinci ve ikinci kısmında kaydedilen bulguları; “masrafların niteliğine” göre tasnif edildiğinde; 7 farklı grup harcama kaydının olduğu görülür. Bunlar şunlardır:

- Binci grup harcamalar: Varna ve tabi kazalarda görevli sivil kadroların maaşları, kırtasiye harcamaları, mefruşat, odun, sandık, mum parası gibi kalem odalarına yapılan harcamalar ile hükümet binalarının kira ücretlerini içeren bürokratik harcamalardır.
- İkinci grup harcamalar: zaptiye ve askeriye ait çeşitli harcama kalemleri ile hapishane masraflarını içeren güvenlik /asayiş harcamalarıdır.
- Üçüncü grup harcamalar: kamu binalarının tamirat masraflarından oluşan harcamalarıdır.
- Dördüncü grup: demiryolu, telgraf ve menzilhane masrafları ile çeşitli nakliye ücretlerini kapsayan ulaşım/iletişim harcamalarıdır.
- Beşinci grup harcamalar: karantina masraflarından oluşan sağlık harcamalarıdır.
- Altıncı grup harcamalar: muhacirlere yardım, cenaze masrafları, cami vezaif ücretleri ve tereke ödemelerinden oluşan sosyal yardım harcamalarıdır.
- Yedinci grup harcamalar: doğrudan Maliye Hazinesine gönderilen meblağı içeren harcama kayıdır.

Aşağıda bu harcama gruplarına ait nicel veriler ve bu verilerden yansıyan “Varna bilgisi” ayrı ayrı ele alınıp incelenmiştir:

2.1 Bürokratik Harcamaların Perspektifinden Yansıyanlar

Bürokratik harcama grubu kendi içinde 4 farklı masraf kalemine barındırır. Bunlar; Varna ve tabi kazalarda görevli üst düzey yönetici ücretleri, sancak ve kazalarda görevli idari personel ile diğer görevlilere sandıktan yapılan ödemeler, sancak ve kazaların kırtasiye masrafları ve kalem odalarına ait mefruşat, odun/mum/sandık parası gibi masraflardır. Aşağıdaki Tablo1’de, bürokratik harcama kalemi masraf bileşenleri ve her bir masraf bileşeninin toplam içindeki payı gösterilmiştir:

Tablo 1: Bürokratik Harcama Kalemi Masraf Bileşenleri

	Yıllık toplam Kuruş	%
Üst düzey yönetici ücret toplamları	192105	58,3
Sancak ve kazalarda görevli diğer memur maaş toplamları	131340	39,8
Kırtasiye toplam masraf	3790	1,15
Kalem odalarının masrafları	2213,35	0,67
Toplam	329448,35	

Tablodaki veriler, sancak ve tabi kazalarda görevli personele ödenen maaşın, tüm bürokratik harcamalar içinde yüzde 98,1 gibi çok yüksek bir paya karşılık geldiğini gösteriyor. Peki, ama kimdi bu personel ne kadar maaş alıyorlardı bu grup içinde yer alan diğer masraf kalemleri neyi içeriyordu?

İşte bu soruların cevabının görünür kılınması için Tablo 2,3, 4 ve 5’ de yer alan bulgular paylaşılmıştır:

Tablo 2: Üst Düzey Yönetici Ücretleri

	Aylık Kuruş	Yıllık Kuruş
Kaymakam Aşir Bey	10702	128424
Pazarcık Kazası Müdürü Ali Ağa	700	8400
Mankalya Kazası Müdürü Arif Ağa	500	6000
Kozluca da müdür olarak görev yapan 3 kişinin maaş toplamı		5238
Balçık da müdür olarak görev yapan 2 kişinin maaş toplamı		7083,5
Köstence kaza müdürü+ kaymakam		12787
Yeni Köstence kaymakam 3 ay		16687
Misivri de müdür olarak görev yapan 3 kişinin maaş toplamı		7485,5
Yıllık toplam		192105

Tablo 3: Sancak ve Kazalarda İstihdam Edilen Diğer Personel Maaşları

	Aylık Kuruş	Yıllık Kuruş
Mal başkâtibi Refik Efendi	2940	
Mal refiki Osman e.	750	
Tahrirat kâtibi Şakir ve Haydar e.	700	
Su... hacı Yusuf ağa	350	
Kalem odacısı halis Süleyman	100	
Hükümet tercümanı	1000	
Sandık emini karabet	230	
Kozluca kazası kâtibi Halit e.	250	
Pazarcık kazası kâtibi ali	350	
Mankalya kazası kâtibi Osman e.	200	
Balçık kaza kâtibi Abdülkerim e.	200	
Misivri kazası kâtibi Behram e.	250	
Kozluca nüfus nazırı ve mukayyit ali	40	
Pazarcık nüfus nazırı Mehmet	20	
Kaza-i mezkûr nüfus mukayyit	30	
Mankalya nüfus nazırı ve mukayyit Osman e.	22,5	
Balçık nüfus nazırı İsmail e.	15	
Balçık mukayyit Selim	25	
Köstence nüfus nazırı ve mukayyit Recep	22,5	
Misivri nüfus nazırı ve mukayyit	100	
Varna tapu kâtibi müdürü	300	
Toplam	7895	94740
Düzensiz maaş ödemeleri		
Arazi memuru sabık Sadullah (Mart –Nisan 25, 1 ay 25 gün)		2000
Tapu kâtibi Hüseyin Efendi (75 kânunusani 20'den 76 Şubat13 ay 12 gün)		300
Toplam		2300
Düzenli ve düzensiz maaş alan alt düzey memur toplam yıllık		97040
Diğer maaş ödemeleri		
Pazarcık su...	100	
Kaza Pazarcık saatçisi	25	
Kale tamirat memuru mühendis Mehmet	600	
Toplam	725	8700
Varna da kebir saat muvakkati Salih e.(saat bozuk olduğundan ağustos maaşı verilmedi) Mart –Temmuz 5 ay	50	250
Varna kışlası bekçisi (fevt olmuş yerine 100 kr diğeri bulunmuş) Mart-teşrinievvel 8 ay	100	800
Mecidiye müftüsü Mart teşrinievvel 10 ay	500	5000
Mecidiye kaymakam zade selim beyin Haziran kânunusani 8 ay	300	2400
		8450
Diğer memur maaş yıllık toplam		25600
Sancak ve kazalarda görev yapan diğer personelin yıllık maaş toplamı		131340

Tablo 4: Kırtasiye Masrafları

	Aylık Kuruş	Yıllık Kuruş
Varna kırtasiye bahası (74 senesi eylülüne maktu kadar ödeniyor. O vakitten beri ne kadar harcanırsa o kadar veriliyor) 12 ay toplam		3220
Köstence kırtasiye maktu (Mart -Teşrinisani 9 ay aylık 10 kr'dan)		90
Kozluca kaza kırtasiye maktu	10	120
Pazarcık kaza kırtasiye maktu	10	120
Mankalya kaza kırtasiye maktu	10	120
Misivri kaza kırtasiye maktu	10	120
Toplam		3790

Tablo 5: Kalem Odaları ve İcar Masrafı

	Yıllık Kuruş	%
Kalem odalarının masrafı		
Muhasebe memuru reşit için ayrı odanın mefruşat masrafı	296,5	
Tahrirat odası mefruşat tecdid ve tamiri	762,15	
Mal ve tahrirat odaları ..tamiri muhasebe memur odasına alınan müceddi bahası	525	
Kalem odalarının ramazanda mum kışın odun masrafı 4 parça	350	
Varna mal kalemi için müceddden alınan sandık bahası	150	
Toplam	500	
Mefruşat vd. masraf toplamı	2083,35	94,1
İcar		
Misivri müdür konağının 75 ve 76 icarı 2 yıl (yıllık 40)	80	
Balçık kazası müdür konağı icarı	50	
İcar toplam	130	5,87
Mefruşat odun/mum/icar toplamı	2213,35	

Bu dört tablodaki veriler;

- Varna mülki sınırları içinde; Köstence, Kozluca, Misivri, Mankalya, Balçık, Pazarcık'tan oluşan beş kazanın olduğu,
- Üst düzey mülki amirin sancak merkezinde kaymakam kazlarda kaza müdürleri olduğu,
- Kozluca kaza müdürü üç defa, Misivri kaza müdürü iki defa, Balçık kaza müdürünün de bir defa değiştiği,
- Köstence'nin 3 Eylül 1860 tarihinde kaymakamlığa tahvil edildiği ve bu değişimle birlikte 3000 kuruş olan müdür maaşının 5000 kuruşa yükseltilerek kaymakam maaşı olarak ödeme yapıldığı,

- En yüksek yönetici maaşının, aylık 10 binin üzerinde Varna kaymakamına ait olduğu, diğer kaza müdürlerinin 500-700 kr arasında değişen maaşlar aldıkları,
- Sancak merkezinde, kaymakamın dışında, mal başkâtibi, refiki ve iki tahrirat kâtibi, arazi memuru ve tapu kâtipleri gibi uzmanlık alanlarında istihdam edilen özel kadrolarla birlikte, sandık emini, hükümet tercümanı, kalem odacısı gibi daha alt düzeyde memuriyetler dışında kebir saat muvakkati, mühendis vb. kadrolarında görev yaptığı anlaşılmaktadır. Ancak bu kadrolar arasında da, kaza müdürlerinde olduğu gibi, bir yıl içinde değişim yaşandığı görülüyor.
- Kazalarda istihdam edilen diğer kadrolar ise, Kaza kâtibi, Nüfus nazırı ve Mukayyittir. Ancak harcama verileri, Kozluca, Mankalya, Köstence ve Misivri de nüfus nazırı ve mukayyitlik kadrosu aynı kişiye verildiğini gösteriyor.
- Misivri ve Balçık kazaları dışında sancak da hükümet binası diğer kazalarda kamu binalarının bulunduğu bilgisini veriyor.

2.2 Asayiş/ Güvenlik Harcamalarının Perspektifinden Yansıyanlar

Asayiş/güvenlik harcamalarının içinde üç farklı masraf bileşeni vardır. Bunlar, aşağıdaki Tablo 6’da görüleceği üzere, zaptiye masrafları, askeri harcamalar ve hapishane masraflarıdır:

Tablo 6: Asayiş /Güvenlik Masraf Dağılımı

	Yıllık toplam Kuruş	%
Zaptiye masrafları	521201,44	54
Askeri harcamalar	439433,97	45,2
Hapishane masrafları	12284,16	1,3
Toplam	972919,57	

Tablodaki veriler, Varna’da asayiş ve güvenliğinin tesisi için Varna mal sandığından karşılanan en önemli meblağın; Varna ve tabi kazalarda istihdam edilen zaptiyelere ödendiğini göstermektedir. Hangi kaza da ne kadar zaptiye vardır? Bunlara sandıktan ne kadar ödenmiştir? Sorularının cevabını görünür kılmak için aşağıda Tablo 7’i düzenlenmiştir:

Tablo 7: Zaptiye Masrafları

	Kişi	Aylık Toplam	Yıllık Toplam
Varna zaptiye	107	21450	234941,32
Varna geçici kır zaptiyeleri	10	2550	18896,30
Kozluca zaptiye	22	3450	46079
Pazarcık zaptiye	31	4600	55145,29
Mankalya zaptiye	16	2400	28762
Balçık zaptiye	29	4300	51539,10
Misivri zaptiye	20	2950	35350,33
Köstence	22	3500	50488,10
Toplam	257		521201,44

Tabloda ki verilere göre;

- Varna merkez ve tabi kazalarda 257 kişinin zaptiye olarak istihdam edildiği anlaşılmaktadır.
- Deftere düşülen zeyl, Varna da istihdam edilen 117 kişinin 10'nun kırsal da 7 ay süre için istihdam edildiği bilgisini vermektedir.
- Aynı şekilde Kozluca da 22 kişiden oluşan zaptiye birliğindeki 4 kişinin Kozluca'daki 2 derbente 7 aylık süre ile istihdam edildiği bilgisi kaydedilmiştir.

Asayiş/güvenlik harcamalarının ikinci en büyük masraf kalemi, askeri harcamalardır. Aşağıda Tablo 8'de bu harcama kalemi içinde yer alan bulgular paylaşılmıştır:

Tablo 8: Askeri Harcama Masrafları

	Yıllık toplam Kuruş	%
Asakir, redif, kaledeki topçu askeri için yapılan ödemeler	335264,57	73,3
Vapur/ fenerdeki asker ve memurlara yapılan ödemeler ve çeşitli yol masrafları	20675,04	4,7
Tımar/zeamet esham sahiplerine ve yave vergi tasarruf sahiplerine ödemeler	56161,5	12,8
Emekli asakiri şahane mensuplarına kaza sandıklarından ödemeler	27332,86	6,2
Toplam	439433,97	

Defterin “mahalli masraf dışında vuku bulan masraf” kısmına kaydedilen askeri harcamaları içinde Tablo 8’de görüldüğü üzere yüzde 73,3 ile en büyük pay; askeri şahane, redif ve kaledaki topçu askeri için sandıktan yapılan ödemelerdir. Bu masraf grubunda ne tür ödemeler yapılmıştır diye bakıldığında ise;

- askeri şahane, redif ve yeni kura askerlerinin nakliye ücreti, konak, ekmek, bargir, sevk de görevli olanların harcırahları,
- İstanbul’dan askerler için gönderilen elbise, ayakkabı ve mühimmatın sandal ve araba ücretleri,
- Ve Varna kalesindeki topçu askerinin, maaş ve tayinatları için yapılan ödemelerin yer aldığı görülür. Ancak toplamda 271747,27 kuruş gibi yüksek bir meblağı oluşturan bu ödeme için “meblağın 74 ve 75 senesinde havale olan meblağ ile 76 Eylül-Şubat maaş tayinat için havale olan meblağdan” şeklinde düşülen şerh, ödemenin sadece 1267 senesine ait olmadığı bilgisini vermektedir.

Asayiş /güvenlik harcamalarının, üçüncü ve en küçük masraf bileşeni ise; hapishane masraflarıdır. Bu masraf bileşeninin 12 aylık toplam yekûnu Tablo 9’da verilmiştir:

Tablo 9: Hapishane Masrafları

	Yıllık Kuruş	%
Varna hapishane masrafı	9150,16	74,4
Balçık hapishane masrafı	180	1,46
Köstence hapishane masrafı	1361	11
Misivri hapishane masrafı	593	4,82
İnas hapishane memuru Hafız Ali (Mayıs-Şubat 10 ay aylık 100 kuruştan)	1000	8,14
Genel Toplam	12284,16	

Tablo da ki veriler;

- Sancak da; Varna, Balçık, Köstence ve Misivri’de olmak üzere 4 hapishanenin olduğu,
- Bunun haricinde aylık 1000 kuruş maaş ile 10 ay süre ile inas hapishane memuru adıyla geçici bir istihdamın daha yapıldığını göstermektedir.

2.3 Tamirat Harcamalarından Yansıyan Nicel Bulgular

Varna’ da Rumi 1267 senesi içinde tamirat masrafı olarak kaydedilen bulgular aşağıdaki Tablo 10’ da verildiği gibidir:

Tablo 10: Tamirat Masrafları

	Yıllık Kuruş	%
2 defa kaymakamlık konağı ve hapishane, zaptiye odaları ve ahırların tamiri	2473,5	5,2
Varna mahkemesinin bazı mahallerinin tamiri	2000	4,2
Kebir zahire ambarının kiremitlinin aktarılması	5191,5	10,9
Muhacirlerin kıştan korunması için Varna kışlasının bazı mahallelerinin tamir masrafı	669	1,4
Varna da bulunan kebir saatin tamir masrafı	102	0,2
Varna iskelesi masraf inşasına alelhesap verilen	20000	42,0
Meabir İttihazı için yatırılan sa....	407,5	0,9
Varna kalesinin masrafı için alelhesap verilen	16770	35,2
Toplam	47613,5	

Tamirat harcamaların büyüklüğü ve dağılımı konusunda bu veriler;

- Sancak da bir yıl içinde gerçekleştirilen en büyük tamirat masrafının yüzde 42 ile Varna iskelesine ait olduğu bilgisini veriyor. Bunu yüzde 35,2 ile Varna kalesinin tamirâtı, yüzde 10,9 ile büyük ambarın kiremitlerinin aktarılması için ödenen meblağ izlemiştir. Toplamda bu üç harcamanın tüm tamirat masrafları içindeki payı, yüzde 88,1’dir.
- Bu üç tamiratın dışında, kaymakamlık konağı, hapishane zaptiye odalarının ve ahırların tamirinin toplam içindeki payı yüzde 5,2’i, Varna mahkemesinin tamirat payı yüzde 4,2’i gibi nispeten daha küçük bir orana karşılık gelir. Ancak sancaktaki kamu binalarının görünürlüğü ve kent dokusunun anlaşılması adına bu kalemlerin varlığı kıymetlidir.

2.4 Ulaşım /İletişim Harcamalarından Yansıyanlar

Tablo 11’de görüldüğü gibi, ulaşım/iletişim harcama grubunda; telgraf/telgrafhane masrafları, demiryolu, nakliye ücretleri ve menzilhane iane bedelini içeren 4 farklı masraf bileşeni vardır:

Tablo 11: Ulaşım/İletişim Harcamaları

	Yıllık masraf Kuruş	%
Telgraf/Telgrafhane masrafı	204796,5	76,7
Demiryolu masrafı	43022,69	16,1
Nakliye ücretleri toplamı	16517,5	6,19
Menzilhane masrafı	2490	0,93
Toplam	266826,69	

Tablodaki veriler,

- Varna sandığından ulaşım iletişim harcaması olarak ödenen meblağın en büyük kısmını yüzde 76,7 ile telgrafhane masrafları olduğu,
- Bunun dışındaki masraflardan Demiryolu harcamasının yüzde 16,1’e nakliye harcamalarının yüzde 6,19’a, menzilhane harcamalarında yüzde 1’e bile ulaşmadığını göstermektedir.

Bu veriler, vergilerden karşılanan ulaşım/iletişim masraflarının ne kadarının ne reye harcandığına yönelik nicel açıdan şüphesiz önemlidir. Ama Varna’ya dair öne çıkan/çıkartılan ilk telgraf hattı, ilk demiryolu hatlarından birisi olma gibi imgelerinin bu yıl içinde bir masraf kalemi olarak neyi ifade ettiğinin anlaşılması adına da aşağıdaki Tablo 12 ve 13’ de yer alan bulgular paylaşılmıştır:

Tablo 12: Telgrafhane ve Telgraf Hatları Harcamaları

Varna Telgrafhanesi	Aylık Kuruş	Yıllık Kuruş	%
Telgraf Müdürü Remzi E.	2000		
Muhabere Memuru Seyit E.	500		
Telgraf Makinecisi Hüseyin Kasım E.	500		
Ruscuk hattı başçavuş	700		
Hattın 3 nefer çavuşu	1050		
2 nefer muvasala muhaberat	400		
Fransız memuru	3166,5		
Refiki	1000		
Diğer refiki	750		
... memur İbrahim	500		
Varna Toplam	10566,5	126798	61,9
Köstence Telgrafhanesi			
Köstence Telgraf Müdürü Osman (Haziran-Şubat 9 ay)	1000	9000	
Köstence Telgrafhanesi Fransızca Muhaberat Memuru Selim(Haziran-Şubat 9 ay)	1000	9000	
Köstence telg. hattı baş çavuşu Bekir ağa(Haziran-Şubat 9 ay)	500	4500	
Köstence telg. Hattının 6 çavuşu(Haziran-Şubat 9 ay)	300	16200	
Köstence telgrafhanesi muhaberat muvasala(maaşı haziran iptidasından tahsis olundu) 8 ay 8 gün	200	1673	
Köstence telgrafhanesi bir nefer muhaberat muvasala (Tem-Şubat 8 ay)	200	1600	
Telg. Hattı inşa memuru selim (Mayıs Haziran 2 ay)	4000	8000	
Telg. Hattı mühendisi (Mart-Mayıs 3 ay)	1500	4500	
Köstence telgrafhanesinin haziran masrafı müteferrikası gayri ez varidat küsuru olan		454,20	
Toplam	8700	54927,2	26,8
İnşa edilen yeni hat yollarının masrafı			
Müceddeden yapılan Tulça hattı hizmetinde istihdam olanların yevmiyeleri		7399,30	
Müceddeden yapılan Bergos hattına direk bahası ve yevmiyeleri		15672	
Toplam		23071,3	11,2
Genel toplam		204796,5	

Telgraf/telgrafhane masraflarına ait olan bu tablo;

- 1267 senesinde Varna ve Köstence de iki telgrafhane olduğu,
- Harcamaların büyüklük ve dağılımı açısından Varna telgrafhanesinin personel istihdamı dolayısıyla da kurumsallaşma açısından merkez konumda olduğunu gösteriyor.

- Köstence telgrafhanesinde görevli personelin 8-9 ay, hat yolu inşa memurları ve mühendise yalnızca 2-3 ay maaş ödemesi yapılmış olması Köstence telgrafhanesinin bu süre zarfında açılmış olabileceği gibi bir izlenime yol açıyor.
- Aynı şekilde 1855’de Fransızlar tarafından döşenen Varna-Şumnu-Yerköy-Ruscuk-Bükreş telgraf hattının hali hazırda işletilmesinde görevli personel ücretlerinin Varna mal sandığından karşılandığı⁵
- Yanı sıra yine yeni inşa edilen Tulça hattının yevmiye ücretleri ve Bergos hattının direk parasının Varna mal sandığından ödendiği ve harcamanın toplamda yüzde 11,2’luk bir paya sahip olduğunu gösteriyor.

Tablo 13: Demiryolu Harcamaları

	Yıllık toplam Kuruş	%
Köstence Demiryolu Komiseri sabık Binbaşı Ali (Mart- 17Ağu aylık 1500 kr’dan 5,5 ay)	8250	
Köstence Demiryolu Komiseri lahak Binbaşı Kadri (18 Ağu-Şubat aylık 1500 kr’dan 6 ay 14 gün)	9555,18	
Köstence Demiryolu Komiseri refiki sabık Kolağası İbrahim(Mart-17 Ağustos aylık 800 kr’dan 5 ay 17 gün)	4438,32	
Toplam	22243,5	51,7
Kadim maaşları		
Köstence Demiryolu Komiseri sabık Binbaşı Aliye gayri ez (Kadim maaşı Mart Nisan 2800 tayinatı 1400)	4200	
Köstence Demiryolu Komiseri Muavini Kolağası İbrahim (Mart- Ağu sonuna kadim maaşı 800 kr’dan 6 ay 4800 tayinatı 3 ay 1279,19)	6079,19	
Köstence Demiryolu Komiseri lahak Kadri Tem-kânunusani kadim maaşı 1500 den 7 ay	10500	
Toplam	20779,19	48,2
Genel Toplam	43022,69	

⁵ Literatür Varna merkezinde üç telgraf hattının olduğunu yazar. İlki Varna –Balıklava arasında İngilizler tarafından Nisan 1855 de deniz altına döşenen hattır. İkincisi Mayıs 1855 de Fransızların döşediği ve masraf kaydı olarak defterde görünen Varna-Ruscuk-Bükreş hattıdır. Bu hat Bükreş’ten Viyana’ya oradan Avrupa telgraf hatlarına bağlanmıştır. Bu sayede Balaklava’dan şifrelenen mesaj en geç 12 saatte Londra’ya ulaşabiliyordu. Üçüncü hat ise, Eylül 1855 de yine İngilizler tarafından denizden döşenen İstanbul hattıdır. Savaş bitince bu hattı(kabloyu) İngilizler 7500 kr. Osmanlılara bırakmışlardır. Telgraf hatlarının yapımında gerek teknik donanım gerekse masrafların bir kısmı bizzat Batılı devletler tarafından sağlanırken Osmanlı Devletinden izin alınmıştır. Osmanlı hükümeti ayrıca yapım masraflarını üstlenmiş, görevlendirilen yabancı telgraf memurlarına pusula vermiş ayrıca telgraf hatlarının geçtiği kaza kaymakamlarına emir göndererek memurların gerekli tüm ihtiyaçlarının sağlanması temin edilmiştir. Ayrıca kaza yetkililerine emirler gönderilerek odun kereste amele gibi gerekli tüm ihtiyaçlarının karşılanması istenmiştir. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu, “Varna Telgraf Hattı Şebekesi”, 119-130.

Bu tablo da ki bulgular, Varna mal sandığından demiryolu masrafı adıyla yapılan tek bir harcama kaleminin olduğunu gösteriyor. Bu da, tabloda açık bir şekilde görüldüğü gibi, iki askeri kadroya “Köstence demiryolu komiseri ve refiki” adıyla yapılan ödemelerdir. Lakin bu ödeme kaydı, demiryolu ve sancak mal sandığının ödeme yükümlülüğüne dair bazı çıkarımlarda bulunmamıza olanak veriyor. Çünkü literatür Osmanlı ülkesinde yapılan ilk demiryolu hatlarından birisi olan Varna Ruscuk hattı için imtiyaz sürecinin Kırım Savaşının hemen ertesinde başladığını, birkaç başarısız girişimden sonra 13 Şubat 1859 da imtiyazın İngiliz şirkete verildiğini söyler.⁶ Dolayısıyla bu iki askeri kadroyla ilgili Varna masraf defterinde karşımıza çıkan harcama kayıtları;

- İmtiyazın verilmesinden bir yıl sonra “demiryolu komiseri ve yardımcısı” adıyla iki görevlendirme yapıldığı bilgisini veriyor. Büyük bir ihtimalle devletin bu iki kadrodan beklentisi denetim veya bölgede muhatap oluşturma gayesi olmalıdır.
- Bununla birlikte demiryolu komiseri kadrosuna bir yıl içinde iki atama yapılması ve tabloda görüldüğü gibi bu kadrolara komiser ve refiki görev maaşı haricinde yüzde 48,2 nispetinde kadim maaş adıyla ama hemen hemen aynı süreler zarfında başka bir ödeme kaydı yapılmış olması, bu kadroların eş zamanlı başka görevlerinin de olduğu izlenimi vermektedir.

Ulaşım /iletişim harcamaları içinde yer alan diğer iki masraf bileşeni ise, nakliye ödemeleri ile menzil harcamalarına ait bulgulardır. Aşağıdaki Tablo 14 ve 15’te bu bulgular paylaşılmıştır:

Tablo 14: Nakliye Harcamalarının Dağılımı

	Yıllık Kuruş	%
Nakden maliye hazinesine gönderilen meblağın nakliye ücreti (6 parça)	2694	16,3
Bazı mahallere gidip gelen memurların bargir ücreti toplamı	6390,5	38,6
Arazi memuru sabık Sadullah ve tapu kâtibi Hasan ve Maksudun bargir ücreti	1015	6,1
Misivri kazasından bir senede gelen akçe nakliyesi	255	1,5
Samakovcuk dökümhanesinde imalattan ada iskelesine naklolan nakliye ücreti	5400	32,6
İstanbul’dan gelen bazı mahallere gönderilen evrakın nakliye ücreti	763	4,6
Toplam	16517,5	

⁶ Ali Akyıldız, “Balkanlara Osmanlılardan Miras Bir Çağdaş Medeniyet Ürünü: Ruscuk–Varna Demiryolu”, *Ankaranın Sonbaharı Osmanlıda İktisadi Modernleşme ve Uluslararası Sermaye* (İstanbul: İletişim Yayını 2005), 75-107.

Nakliye ödemeleri, ulaşım/iletişim harcamalarının üçüncü büyük masraf bileşenidir. İçinde 7 farklı kalemle ilgili ödeme kaydı olsa da;

- En büyük payın, yüzde 32,6 ile Samakov dökümhanesinden ada iskelesine yapılan nakliyatın oluşturduğu,
- Buna bazı memurların bargir ücretleri ile hazineye gönderilen paranın nakliye ücreti eklendiğinde, bu üç kalem ödemenin tüm nakliye harcamalarının yüzde 87,5'ine denk geldiği anlaşılır.

Tablo 15: Menzilhane İane Bedelleri

	Yıllık Kuruş	%
Varna menzilhane iane maktu	1300	52,2
Köstence Menzilhane iane maktu(Mart Tem 5 ay 450, Köstence Menzilhane Ağus. 16 dan Şubat sonuna 6,5 ay 350)	800	32,1
Balçık menzilhane iane maktu	390	15,6
Toplam	2490	

Tablodaki veriler,

- Sancak da Varna, Köstence ve Balçık olmak üzere üç menzilhane hali hazırda hizmet verdiğini,
- Harcamaların büyüklük ve dağılım bilgisi ise, fonksiyonel açıdan Varna menzilhanesinin merkezi rolüne işaret ediyor.

2.5 Sağlık Harcamalarından Yansıyanlar

Varna masraf defterinde, sağlık harcaması olarak tanımlanabilecek tek bir masraf kalemi vardır. O da, karantina masraflarıdır. Literatür, karantina teşkilatının Varna da kurulmasının 1828-29 savaşının ertesinde yaşanan siyasi, iktisadi ve diplomatik gelişmelere paralel bizzat Rusların bölgeyi işgali esnasında kurulduğunu söyler. Hatta Padişah II. Mahmut'un Rumeli gezisinin, amaçlarından birisinin Rusların Tuna bölgesinde kurdukları bu karantina uygulamalarını yerinde incelemek olduğunun altını çizerek⁷ Dolayısıyla Varna karantinası ile ilgili, elimizdeki defter kaydı, karantina teşkilatının kurulmasından yaklaşık 26 yıl sonrasındaki teşkilatın, Varna sancağındaki durumunu gösteren bir veridir. Bu bağlamda deftere ne tür bir bulgu kaydı işlenmiştir diye baktığımızda, aşağıdaki Tablo 16' da veriler karşımıza çıkar.

⁷ Ayla Efe, "Silistre Eyaletinde Osmanlı-Rus Savaşları Küçük Kaynarca'dan Berlin'e" *OTAM* 19 (2006),157-159.

Tablo 16: Sağlık Harcamalarının Miktar ve Dağılımı

	Aylık Kuruş	Yıllık Kuruş	%
Karantinahane masrafları			
Varna Karantina Müdürü Hasan Ağa	900		
Varna Karantina Kâtibi	230		
Varna Karantina Ser....	125		
Varna Karantina Gardiyan	80		
Balçık Karantina Müdürü	200		
Misivri Karantina Müdürü	100		
Düzenli maaş alanların Toplamı	1635	19620	
Varna karantina hekimi (Tem 4 den Ağustos nihayetine ve Şubat iptidasından sonuna maaş verilmemiş Mart-Tem ve Eylül-Kânunusani 9 ay 3 gün aylık 900 kr'dan)		8190	
Varna karantina hekimi emir ile Köstence'ye gidiş geliş masrafına verilen		948	
Köstence Karantina Müdürü Mehmet Ali Ağa (Teşrinisani-Şubat 20 76 Mart nihayetine nısf nisan şubat tam 12 ay 9 gün aylık 500 kr'dan)		5833	
Köstence Karantina Gardiyanı (Eylül Nisan Şubat 11 ay, aylık 150 kr'dan)		1650	
Misivri Karantina Müdürü Emin (21 Mart Şubat 11 ay 10 gün, aylık 250 kr'dan)		2838,30	
Karantinahane toplam		39079,3	82,4
Müteferrik harcamalar			
Varna müteferrik 12 ay döküm		2747,15	
Balçık müteferrik 12 ay döküm		1971,20	
Köstence müteferrik 12 ay döküm		2794,5	
Misivri müteferrik 12 ay döküm		780	
Müteferrik masraf toplam		8292,8	17,5
Genel toplam		47372,1	

Tablodaki bulgular, Varna mal sandığından karantina masrafı olarak iki kalem ödeme yapıldığını gösteriyor. Bunlar karantinahanelerde görevli personelin maaşları ile müteferrik harcamalar adıyla yapılan 12 aylık ödemelerdir. Bu kayıtların Varna'daki karantina teşkilatının durumu hakkında ortaya çıkardıkları ise;

- Sancak da, Varna, Köstence, Balçık ve Misivri 'de 4 karantinahane olduğu,
- Bu 4 karantinahanenin toplam masrafının 47372,1 kuruş olarak gerçekleştiği ancak bu meblağın yüzde 82,4 gibi yüksek bir oranının karantinahanelerdeki personel maaş ödemesi olduğunu gösteriyor.
- Kadro ve teşkilatlanma açısından ise, Varna merkez konumundadır. Balçık ve Misivri de sadece müdür, Köstence de sadece müdür ve gardiyana ait masraf kaydı var.
- Hekiminde Varna'da olduğu, ihtiyaç durumunda diğer merkezlere gidip geldiği anlaşıyor.

2.6 Sosyal Yardım Harcamalarından Yansıyanlar:

Bu harcama grubu içinde; muhacirlere sandıktan yapılan çeşitli harcamalar, cenaze masrafı, cami hizmetli ücreti ve tereke ödemesi adıyla yapılan ödemeler vardır. Toplamda 585312,6 kuruşluk büyük bir meblağı oluşturur. Aşağıdaki Tablo 17’ de bu harcamanın masraf bileşenlerinin büyüklük ve dağılımına ait bulgular paylaşılmıştır:

Tablo 17: Sosyal Yardım Harcamaları

Muhacirlere yapılan yardımlar	Yıllık Kuruş	%
Çerkez Nogay kırım vs. muhacirlerin yevmiye namaziz sandal araba ücreti cenaze vb. masrafı	541257,10	
Kırım muhacirlerinden hafız Abd. 13 aylık ücret (son 8 ayı 120 kr’dan ilk 5 ayı 100 kr’dan)	1460	
Müceddeden ikame olunan kur.. masrafı müteferrik	2701	
Muhacir toplam	545418,1	93,1
Diğer		
Bazı kazaların fukara cenaze masrafı	679,10	
Bazı camii vs hademesi vezaif masrafı	10495,35	
Tereke esmanı 5 parça	28720,05	
Diğer toplam	39894,5	6,81
Toplam	585312,6	

Tabloda ki veriler;

- Çerkes, Nogay, Kırım göçmenlerine, sandıktan yapılan ödemelerin yüzde 93,1 gibi yüksek bir orana ulaştığını gösteriyor. Bu bağlamda bu bulgu, erken tarihli muhacir iskânlarında, sancaklara yüklenen maliyetin görünürlüğü adına kıymetli bir bulgu olduğunun altını çizmek gerekir.
- Varna genelinde sosyal yardım adı altında sayılabilecek, cenaze masrafı cami harcamaları gibi masrafların daha önce genellikle vakıflar eliyle gerçekleştirilen ya da kadılık aracılığı ile yapılan iş ve eylemlerin artık yerel meclisler kanalıyla yürütüldüğünü maliyetinin de vergilerden karşılandığını ortaya çıkarıyor.

2.7 Doğrudan Maliye Hazinesine Gönderilen Meblağ

Defter kaydında bir yıl içinde Varna'dan Maliye Hazinesine toplam 602709,12 kuruş nakden gönderildiğine dair bir bulgu kaydı vardır. Bu bilgiyi, Tablo 11’ de verdiğimiz; “Nakden Maliye Hazinesine gönderilen meblağın nakliye ücreti (6 parça)” olarak ödenen 2694 kuruşluk meblağ ile birleştirdiğimizde, bu paranın parça parça 6 defa da hazineye gönderildiği bilgisini elde ederiz.⁸ Ancak bu para

⁸ Tablo 11’ de nakliye ücretleri içinde verilen bu kayda göre, nakil için Mart’tan Ağustos’a 1028 kr, Eylül de 591 kr, Teşrinievvelde 203,5, Teşrinisani de 136,5 kr, Kânunuevvel de 122,5, Kânunusaniden Şubat’a 612,5 kuruşluk bir ücret ödenmiştir. Toplam da 2694 olan bu meblağ, gönderilen paranın yüzde 0,44 gibi bir orana denk gelir. Ancak ilginçtir, hazineye gönderilen nakit meblağ, mahalli masraf dışında vuku bulan adıyla

kim tarafından nasıl taşınmıştır bu konuda herhangi bir bilgi yoktur. Bununla birlikte söz konusu hazineye gönderilen bu parayı, ilgili tarihlerde sandık da kalan gelir fazlası olarak düşünmek doğru olacaktır. Zira Tanzimat'ın merkez taşra mali/idari yapılanmasına göre, taşra idari birimleri hem gerçekleşen gelir gider kayıtlarını(makbuz ve senetleriyle birlikte) hem de masraflardan geriye kalan gelir fazlasını merkeze göndermek zorundaydı. Lakin bazen de merkez, gelir fazlasını bir başka idari birime “havale” edilmesini isteyebiliyordu. Bu işlemler karşılığında hazine de “mahsuben irat masraf kaydı” yapıp, bütçede gösterilirdi.⁹

Bu durumda Rumi 1267 senesinde sandıktan yapılan harcamaların toplanan vergiye kıyasla daha az olduğunu söyleyebiliriz. Peki, ama ne kadardı? Daha doğrusu bir yıl zarfında kamu harcaması olarak Varna mal sanığından ödenen meblağ hakkında ne söylenebilir?

İşte bu sorunun yanıtı aşağıda harcama gruplarının büyüklük ve dağılımdan elde edilecek nicel veriler üzerinden değerlendirilecektir.

3. Varna da Bir yıllık Toplam Maliyetin Ortaya Çıkardıkları

Varna mal sandığından bir yıl içinde harcanan meblağı tespit için, harcama gruplarının toplamalarını bir araya getirdiğimizde aşağıdaki Tablo 18' de görülen sonuçlar karşımıza çıkmaktadır:

Tablo 18: Harcamaların Dağılımı

	Yıllık	%
Bürokratik harcamalar	329448,35	11,5
Asayiş/güvenlik harcamaları	972919,57	34,1
Tamirat harcamaları	47613,5	1,66
Ulaşım/iletişim harcamaları	266826,69	9,35
Sağlık harcamaları	47372,1	1,66
Sosyal yardım harcamaları	585312,6	20,5
Maliye hazinesine gönderilen meblağ	602709,12	21,1
Toplam	2852201,93	

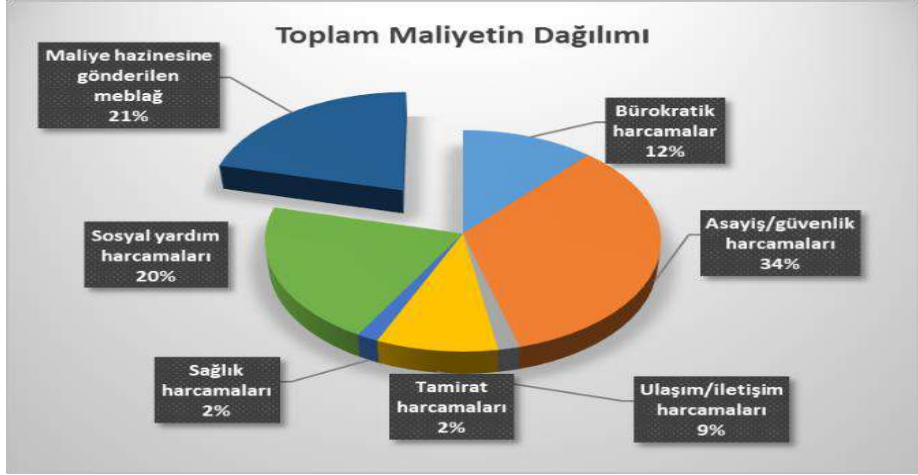
kaydedilen harcamalar içinde gösterilirken nakliye ücreti mahalli harcama adıyla yapılan ödeme kayıtları içine kaydedilmiştir.

⁹ Yakup Akkuş, *Osmanlı Taşra Maliyesinde Reform: Merkez-Taşra Arasındaki İdari-Mali İlişkiler ve Vilayet Bütçeleri (1864-1913)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2011).203-204,212.

Tablodaki veriler; Varna Mal Sandığından bir yıl içinde toplam 2852201,93 kuruş harcama yapıldığını gösteriyor. ¹⁰ Ancak gerek tablo da gerekse aşağıdaki toplam maliyetin dağılımını görselleştiren grafik de görüleceği gibi bu meblağın,

- Yüzde 21,1'inin Maliye Hazinesi gönderilen irsalatın oluşturduğu,
- Yüzde 78,9'nun da kamu harcamalarının Varna' da ki toplam bedeline karşılık geldiği görülür.

Grafik1: Toplam Maliyetin Dağılımı

Aynı verileri, günümüz kamu harcamalarının ekonomik sınıflandırması perspektifinden ele aldığımız da ise;

- İş ve hizmet üretmek için yapılan cari harcamaların (bürokratik, asayiş güvenlik, ulaşım/iletişim sağlık ve sosyal yardım harcamalarının toplamı): 2201879,31 kuruş toplam maliyetin yüzde 77,1'ini
- Yatırım amaçlı sermaye harcamalarının (tamirat ve irsalat toplamı) : 650322,62 kuruşa yani toplam maliyetin yüzde 22,8' ne karşılık geldiği görülür.

Dolayısıyla ortaya çıkan bu veriler üzerinden, Varna'da toplanan vergilerin ağırlıklı olarak iş ve hizmet üretmek için harcandığını söylemek mümkündür.

¹⁰ Defterde, "Mart iptidasından Şubat nihayetine bir senelik irsal ve masarıfat 28 yük 76bin 835 kuruş 38 pare" olarak ifade edilmiştir. Tablo 18'deki rakamlar ise; harcama gruplarının masraf bileşeni toplamalarının Excel de toplanmasından elde edilmiştir.

Sonuç

Harcamaların büyüklük ve dağılımından elde ettiğimiz yukarıdaki veriler, Varna'nın Rumi 1267'de ki panoramasına dair şu çıkarımları yapmamıza olanak vermektedir:

- Varna, Rumi 1267 senesinde, kaymakamın yönetiminde bir sancaktır. Kaymakamı Aşir Efendi'dir. Sancak merkezi ve kazalarda görevli kadroların iş tanımları esas alındığında, gelirin ve giderin ve nüfusun kayıt ve kontrolü, harcamaların yapılması (mal kâtipleri/sandık emini, kaza kâtipleri, nüfus nazırı/mukayyit, kalem odaları personeli), arazinin tahrir ve tapu kayıt işlemleri (arazi memuru/ tapu kâtibi) ve resmi yazışmaların (tahrirat kâtipleri) yürütülmesi gibi iş ve eylemlere yönelik bir kadrolaşmanın olduğunu gösteriyor. Yanı sıra tercüman, muvakkıt, mühendis gibi özel amaçla görevlendirilen kadroların da varlığı önemlidir. Dolayısıyla Varna bürokrasisinde kısmi bir iş bölümü ve uzmanlaşmadan bahsetmek mümkündür. Ancak bu personelin ücret, görev süreleri gözetildiğinde kaza müdürleri de dâhil bir istikrarsızlık olduğu da açıktır. Bölgeyi teftiş eden Sadrazam Mehmet Emin Paşanın yazışmalarında bu durumun sebebi; liyakatsizlik, yolsuzluk ve halkın hoşnutsuzluğu ve bölgenin havasına suyunu uyum sağlamadıkları gerekçesi ile istifa eden veyahut ta İstanbul'a gidip geri dönmeyenlerin yerine yeni birisinin atanmasından kaynaklandığı anlaşılıyor.¹¹

- Senelik masraf yekûnu içinde en büyük harcama kaleminin asayiş ve güvenlik harcamaları olması ise, hâlihazırda Varna'nın güvenlik stratejik önemini korumaya devam ettiğinin bir delili olarak okumak gerekir. Yine iç güvenlikle sorumlu zaptiyenin tüm kaza ve sancak merkezinde örgütlendiği, hatta 1267 yılı içinde geçici yeni görevlendirmelerin yapılması da bunun bir kanıtı olarak görülebilir. Öte yandan sancak da görevli muvazzaf askerin, kaledeki topçuların, redif ve kura çıkan yeni askerin ve emeklilerin maaş/harcırah/ tayinatları ile birlikte lojistikle ilgili masraflarında mal sandığından karşılanıyor olması ilk etapta bu maliyetin taşraya yüklendiği gibi bir anlama yol açabilir. Ama bunun mali tevzin uygulamasının bir sonucu olduğunun bir defa daha altını çizmek gerekir. Öyle ki Osmanlı mali sisteminde 1913'e dek taşranın mali açıdan özerkliğinden söz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla Tanzimat döneminde taşrada yapılan her harcama aslında kamu harcaması demektir. Ve de merkezle taşra arasında gelirin olduğu kadar giderinde paylaşıldığını gösterir.¹²

¹¹ Köksal-Erkan, *Rumeli Teftişi*, 47-54.

¹² Yakup Akkuş, *Merkez-Taşra Arasındaki İdari-Mali İlişkiler*, 219-227.

- Bu bağlamda ulaşım iletişim harcamaları içinde, telgraf/haneye ait veriler, Varna'nın ilk telgraf hatlarının döşenmeye başladığı andan itibaren sahip olduğu konumu teyit etmektedir. Yani Varna'nın telgraf hatları aracılığı ile Kırım, İstanbul, Avrupa ile kurulan bağlantısının devam ettiği gibi inşası devam eden Tulça, Burgaz hatları kanalıyla yakın civar bölgelerle de bağlantısının güçleneceğini göstermektedir. Bu nedenle Varna'yla özdeşleşen imgelerden birisi olan “ilk telgraf hatlarının inşa mevkii olma” statüsünün, güçlenerek korunduğunu söylemek mümkündür. Ancak aynı şeyi telgrafhaneler için söylemek mümkün değildir. Çünkü masraf kayıtları kadro ve teşkilatlanma açısından merkezin Varna olduğu, Köstence'nin aynı yıl içinde teşkilatlandığı yönünde bir izlenime neden oluyor. Aynı değerlendirmeyi, demiryolu içinde yapabiliriz. Çünkü her ne kadar demiryoluyla ilgili iki kadroya ait elimizdeki harcama kayıtları demiryolu inşası başlamadan, imtiyazın verilmesinin bir yıl sonrasına ait olsa da, bu veriyi demiryolu inşa ve işletme süreciyle ilgili literatürdeki bilgiyle birlikte değerlendirdiğimizde ¹³ demiryolunun, Varna'nın ticari potansiyelini ortaya çıkaracak bir işlev üstlenmediği anlaşılabacaktır.
- Karantina teşkilatı içinde benzer bir durum geçerlidir. Zira her ne kadar Varna ilk karantina teşkilatının merkezlerinden birisi olsa da kadro ve teşkilatlanma açısından kazalarda hali hazırda yeterli bir organizasyonun gerçekleştirilemediği görülmektedir.
- Bununla birlikte muhacirlere sandıktan yapılan ödemelerin, tüm harcamalar içinde ki yüksek payı; Kırım Savaşının 4 yıl sonrasında bile Varna'nın halen en önemli muhacir iskân sahalarından birisi olduğunu gösterir.
- Ve son olarak, Varna'nın mali açıdan 1267 senesinde kamu harcamalarını finanse edebilecek bir gelir seviyesine sahip olduğunu bir defa daha hatırlatmak gerekir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Varna' da toplanan vergi gelirlerin yaklaşık yüzde 80'nin bölgede harcandığı yüzde 20'sinin Maliye Hazinesine gönderildiğini açık bir şekilde ortaya çıkıyor.

¹³ Hat yolu ile ilgili ilk monografiyi yazan Ali Akyıldız; hattın vagon ve halk güvenliği ile ilgili 14 farklı eksiklikle 8 Kasım 1866'da işletmeye açıldığını, bu süreçte imtiyaz sahibine bir dizi yeni destek verildiğini ama buna rağmen demiryolunun bölgenin ticari potansiyelini artırıcı bir rol getirmediğinin altını çizer. İşletmeye açılmasından 11 yıl sonrada Osmanlı hâkimiyetinden çıktığını ifade söyler. Akyıldız, “*Ruscuk-Varna Demiryolu*”, 87-106.

Kaynakça

- Osmanlı Arşivi (BOA), *Maliye Masraf Defterleri [ML. MSF.d.]*, No. 15173.
<https://katalog.devletarsivleri.gov.tr>
- Akkuş, Yakup. *Osmanlı Taşra Maliyesinde Reform: Merkez-Taşra Arasındaki İdarî-Malî İlişkiler ve Vilayet Bütçeleri (1864-1913)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Akyıldız, Ali. “Balkanlara Osmanlılardan Miras Bir Çağdaş Medeniyet Ürünü: Ruscuk–Varna Demiryolu”. *Ankaranın Sonbaharı Osmanlıda İktisadi Modernleşme ve Uluslararası Sermaye*. 75-107. İstanbul: İletişim Yayınları, 1.Basım, 2005.
- Dönmez, Coşkun. “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Varna Kazasının Demografik ve İktisadi Yapısı”. *Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 4/ 2, (Kış 2022). 265-317.
- Efe, Ayla. “Silistre Eyaletinde Osmanlı-Rus Savaşları Küçük Kaynarca'dan Berlin'e”, *OTAM* 19/19 (Şubat 2006), 1-36.
https://doi.org/10.1501/OTAM_0000000366
- Eviz, Vehbiye. *Şer'iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyılda Varna Kazası (1830-1878)*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal Tezi, 2022.
- Hacısalıhoğlu, Neriman Ersoy. “Kırım Savaşında Haberleşme: Varna Telgraf Hattı Şebekesi”. *Savaştan Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması 22-23 Mayıs 2006, Bildiriler*. 119-130. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Araştırmaları Merkezi, 2007.
- Hacısalıhoğlu, Neriman Ersoy. "XIX. Yüzyılda Liman Şehri Varna'da Nüfus Yapısı ve Ticaret". *Prof. Dr. Şevki Nezihi Aykut Armağanı*, ed. G. Sarıyıldız, N. Çiçek, İ. Keskin, S. Pamuk. 97-114.İstanbul:2011.
- Karabıçak, Sevcen. *Kırım Savaşı'nda Bir Askeri Üs Olarak Varna*. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Kaya, Miyase Koyuncu. “Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri: Varna (1774- 1878)” *Turkish Studies* 10/1 (2015), 383-418.
<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7623>
- Keleş, Erdoğan. “Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Müttefik Orduların Sevk ve İdare Merkezi: Varna”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/43 (Nisan 2016),773-800. ISSN: 1307-9581
- Kiel, Machiel. “Varna”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 30 Ekim 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/varna>

- Kıray, Emine *Osmanlıda Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basım, 1993.
- Köksal, Yonca- Davut Erkan. *Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın Rumeli Teftişi*. İstanbul: Boğaziçi Yayını, 2007.

3. Bölüm

Prizren Sancağı ve Yönetimi (1750-1800)

Mehmet İNBAŞI*

Giriş

Fetih ve Nüfus

Osmanlı kaynaklarında Prizren, Pürzeyn, Perzerin, Prizrin gibi şekillerde kaydedilen Prizren, Kosova'nın ikinci önemli şehri olup Osmanlı döneminde (1455-1912) sancak merkezi idi. Prizren, Üsküp'ün kuzeybatısında, verimli Metohija ovasının güneyinde yer alır. Kısmen sert Şar dağlarının eğiminde, kısmen de Beyaz Drim'in bir kolu olan küçük Bistritsa nehrinin düzlüğünde, orta çağdan kalan Sırp ve Osmanlı kalesinin harabelerinin aşağısındadır. Sırp-Bizans devletleri arasında mücadele konusu olan şehir, 1455 tarihinde Osmanlı fethine kadar Sırbistan'ın bir parçası olarak kaldı. 1348-1353 yıllarında Çar Duşan, Prizren'in hemen dışında büyük Arhangel Manastırı'nı inşa ettirdi. Duşan'ın ölümünden sonra Prizren'in önemi azaldı¹.

Fâtih Sultan Mehmed, 20 Haziran 1455'te Prizren'i fethetti². Fetihten sonra aynı adla sancak merkezi yapıldı ve şehrin büyük kilisesi, daha sonra Câmî-i Atîk olarak bilinen camisine dönüştürüldü. Şehre bir grup Türk nüfus yerleştirildi ve dış kesiminde Fâtih Sultan Mehmed bir namazgâh yaptırdı. Kale-şehir olarak bilinen Prizren'de kale içerisinde Kale Camii ya da Mahmud Paşa Camii'nin kalıntıları halen mevcuttur³.

* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, minbasi@erciyeedu.tr,
ORCID ID: 0000-0002-3286-9902.

¹ Machiel Kiel, "Prizren", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007) 34/ 349-350.

² M. Kiel, "Prizren", 349-351; Uzunçarşılı, Prizren'in fethini, 1459 olarak göstermektedir. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: TTK, 1983, II/20; ancak 1455 tarihli tahrir defterinde Prizren sancak olarak gösterilmektedir. Mehmet İnbaşı-Eyüp Kul, *Balkanlarda Bir Türk Şehri Üsküp* (Ankara: TTK, 2018), 4.

³ Raif Mırmıça, *Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri* (Ankara: AKDITYK, 1999), I/17-21; M. Kiel, "Prizren", 349.

Görsel 1: Prizren’de Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan Namazgâh
Kaynak: (Mehmet İnbaşı Arşivi, 2018)

1530’da şehirde dört Müslüman ve dokuz Hristiyan mahallesi vardı. Evrenosoğlu Ahmed Bey’in 1506 tarihli vakfiyesine göre Prizren’de Ahmed Bey vakfına ait seksen dükkân bulunuyordu. 1537 tarihli Kukli Bey vakfiyesinin akarı olarak vakfa ait 117 dükkân tahsis edilmişti. Şehrin imarı ve kalkınmasında önemli rol oynayan Kukli Bey, Prizren’de hâlâ ayakta olan kubbeli bir cami, altı su değirmeni ve bir kervansaray ile şehrin ticari gelişimini sağlamak için şehri, Leş ve İşkodra limanlarına bağlayan dağ yolunu ve bu yol üzerinde on yedi kervansaray inşa ettirmiştir. Bu dönemde şehirde Sultan Mehmed Camii’nden başka Kâtib Sinan, Yâkub Bey ve Ayas Bey mescitleri önemli ibadet yerleridir. İçkale konumunda olduğundan asker sayısı azdı⁴.

XVI. yüzyıl ortalarından itibaren şehirdeki Müslüman nüfus sayısında önemli bir artış oldu ve bu gelişme XVII. yüzyılda sürdü. 1573’te İşkodra’nın sancak beyi Gazi Mehmed Paşa, Prizren’de büyük ve kubbeli cami, medrese, kütüphane, mektep, kendisi için türbe ve büyük bir çifte hamam inşa ettirdi. Prizren bölgesinden bir Arnavut olan Vezir Sofu Sinan Paşa 1615’te şehirde büyük bir cami ve bir medrese yaptırdı. Cami kasabanın mimari özelliklerini taşıyan, Balkanlar’ın en âbidevî Osmanlı binalarından biridir⁵.

Türk-İslam şehri görünümünü kazanan Prizren, XVII. yüzyılın sonunda yaşanan Kutsal ittifak savaşları sırasında tıpkı Üsküp’te olduğu gibi 1689-1690 kışında

⁴ Prizren’deki Osmanlı eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. R. Mırmaç, *Osmanlı Mimari Eserleri*, 17-150; M. Kiel, “Prizren”, 349-350; Hanefi Alaca, *XV-XVI. Yüzyıllarda Prizren Sancağı* (Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bil. Enst., Basılmamış Doktora Tezi, 2017), 16-22.

⁵ M. Kiel, “Prizren”, 349-350

Avusturyalı General Piccolomini kumandasındaki Habsburg ordusunun kısa süren işgali sırasında çok büyük hasar gördü. Şehir yakılıp yağma edildi, Müslüman nüfusunun büyük bir bölümü kılıçtan geçirildi ve Türk-İslam eserleri tahrip edildi⁶. 1737 yılındaki Habsburg işgali benzeri olayların tekrarı yaşandı. Prizren yakınlarındaki Nenkovac köyünden olan ve Habsburg ordusuna karşı direnen Sâlih Ağa, Prizren'deki pek çok cami ve medreseyi tamir ettirdi ve bölgedeki hayatın normalleşmesini sağladı. Bu olağan üstü hizmetlerinden dolayı kendisine sultan tarafından paşa unvanı verildi. Salih Paşa, Prizren'de XIX. yüzyıla kadar hüküm süren Rotulla ailesine mensup Arnavut paşaları hanedanının kurucusudur. 1806'da Tâhir Paşa'nın oğlu Said Paşa isyancı Sırp'lar'a karşı şehri büyük bir başarı ile savundu⁷.

1. Prizren Sancağı'nda Yönetim

Prizren 1455'te fethedildikten sonra bir sancak haline getirilip Rumeli Eyaleti'ne bağlandı. Arazisinin bir kısmı Vulçitrin Sancağı içerisinde idi⁸. 1490-91 tarihli cizye defterine göre Prizren Sancağı, Rumeli Eyaleti'nin 26 sancağından birisi idi⁹. 1521-22 tarihli vilayet ve sancak listelerinin yer aldığı deftere göre Rumeli Eyaleti'nin 33 sancağı olup bunlardan birisi de Prizren Sancağı idi. 1526 tarihli deftere göre veziriazam İbrahim Paşa'nın yönetiminde bulunan Rumeli Eyaleti'nde 30 sancak vardı. Bu sancaklardan birisi olan Prizren Sancağı, Küçük Bâli Bey'in tasarrufunda olup yıllık hası 200.000 akçe idi. Kanuni dönemine ait 1533 tarihli defterde de Prizren Sancağı, Rumeli Eyaleti'nin 29 sancağından birisi idi.

1551-53 tarihli cizye defterine göre eyaletin sancak sayısı 26 olarak kaydedilmiş olup Prizren Sancağı da bunlardan birisi idi¹⁰. Bu tarihlerde Prizren sancakbeyliği görevinde Hasan Kalesi'nin kaydına göre Süleyman Bey isimli bir sancakbeyi görev yapmaktaydı¹¹. 1578-88 yıllarına ait kayıtlarda Rumeli Eyaleti'nin 23 sancağı arasında Prizren de vardı¹². 1570-90 yılları arasında Prizren Sancağı, Prizren, Hoça, Maden-i Jajna, Tırgovişte ve Bihor kazalarından oluşmaktaydı¹³. Hasan Kalesi'nin

⁶ Generl Piccolomini, sadece Kosova'da değil Üsküp başta olmak üzere Makedonya'daki pek çok Osmanlı şehrini de ateşe vererek büyük bir tahribat yapmıştı. İnbaşı-Kul, *Üsküp*, 22-23.

⁷ M. Kiel, "Prizren", 350-351

⁸ Rahman Şahin, *Kosova'da Bir Osmanlı Sancağı, Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre; Vulçitrin'in Demografik ve Ekonomik Dönüşümü* (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2025), 43.

⁹ Mehmet İnbaşı, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Rumeli Eyaleti ve İdarecileri", *Osmanlı'da Yönetim ve Savaş*, ed. M.Y. Ertaş, H. Kılıçaslan (İstanbul: OSARK, 2017), 119

¹⁰ İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Umerası ve İl İdaresi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, 1978, 150-152.

¹¹ Hasan Kalesi, "Vilajeti Prizrenit I", *Perparimi, Reviste Kulturore Dhe Shkencore*, Prishtine, 1967, 177.

¹² Kunt, *Sancaktan Eyalete*, 150-152.

¹³ H. Alaca, *Prizren*, 71.

kaydına göre Prizren Sancakbeyleri; 1570'te Mahmud Bey, 1579'da Hızır Bey isimli kimseler idi¹⁴.

Ayn Ali Efendi'nin 1609 tarihli risalesine göre Prizrin Sancağı'nın 17 zeameti ve 225 adet timarı vardı¹⁵. 1631 tarihli idari taksimat kaydına göre Prizren Sancağı, Hüseyin Bey adlı bir sancakbeyini tasarrufunda idi¹⁶. Sofyalı Ali Çavuş kanunnâmesi ve Hüseyin Hezarfen'in kadına göre Prizren Sancağı, Rumeli Eyaleti'nin 22 sancağından birisidir.

2. XVIII. Yüzyılda Pirzren'de Yönetim ve Yöneticiler

XVIII. yüzyılda Hasan Kalesi ve Hans-Jürgen'in çalışmalarına göre Prizren Sancağı'nın 1755 yılına kadar olan ve tespit edilen sancakbeyleri aşağıdaki tabloda verilmiştir¹⁷. Bunlar içerisinde eksik olanlar ve tespit edilebilenler ise başka araştırma ve inceleme eserlerden eklenmiştir. 1755'ten itibaren ise, bu çalışmanın ana kaynağı olan tahvil defterindeki veriler değerlendirilmiştir.

¹⁴ Hasan Kalesi – Hans-Jürgen Kornrumf, “Prizrenski Vilajet”, *Caspis Za Kulturu i Nauku*, Pristina 1 (1967), 84-85.

¹⁵ Ayn Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osman Der Hülsâ-i Mezâmin-i Defter-i Divân* (İstanbul, 1280), 41.

¹⁶ Şerafettin Turan, “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İdari Taksimatı”, *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı* (Ankara, 1963), 210.

¹⁷ H. Kalesi-H. Kornrumf, “Prizrenski Vilajet”, 85-90

Tablo1: Prizren Sancakbeyleri (1695-1755)¹⁸

Mahmud Bey-zâde Mahmud Paşa	1695
Yakovalı Mahmud Paşa	1695
Hüdaverdi Paşa	1695
Zeynel Paşa ¹⁹	1701
Hüdaverdi Paşa-zade Ahmed Bey	1706
Kurd Mehmed Bey ²⁰	1702
Tahir Paşa mutasarrıf	1717
Süleyman Paşa ²¹	1718
Feyzullah Paşa	1718
Kurd Mehmed Paşa ²²	1718-21
Ahmed Paşa ²³	1722
Ahmed Paşa-zâde Rüstem Bey ²⁴	1723
Ahmed Paşa	1724
Kurd Mehmed Paşa ²⁵	1725
Arnavud Ömer Paşa ²⁶	1726
Veli Paşa ²⁷	1727
Kurd Mehmed Paşa ²⁸	1727
Taşlıcalı Mehmed Paşa ²⁹	1728-29
Mahmud Vusuli Paşa	1732-33
Hüseyin Mahmud Paşa	1737
Üsküplü Hasan Bey	1740
Ahmed Paşa	1741-42
Mehmed Kapudan Paşa	1741-42
Kurdpaşa-zade Abdullah Paşa	1742-43
Nureddin Paşa	1743
Derviş Ahmed Paşa	1744
Yakovalı Mahmud Paşa-zade Hasan Paşa	1747-48
Salih Paşa	1747-48
Hasan Paşa	1748
Hüdaverdi Paşa mutasarrıf	1748-49
Muhtar Paşa	1748-49
Derviş Paşa	1749-50
Salih Paşa	1750

¹⁸ Hasan Kalesi, “Vilajeti Prizrenit I”, *Perparimi, Reviste Kulturore Dhe Shkencore*, Prishtine, 1967, 177; Hasan Kalesi – Hans-Jürgen Kornrumpf, “Prizrenski Vilajet”, *Caspis Za Kulturu i Nauku*, Pristina 1(1967), 84-85.

¹⁹ Orhan Kılıç, *Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı* (Elazığ: Şark Pazarlama, 1997), 93.

²⁰ O. Kılıç, *Eyalet Sancak*, 94.

²¹ 1729'da İzvornik sancakbeyliğine eski Prizren sancakbeyi Süleyman Paşa tayin edilmişti. Fehmeddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı (1717-1730)* (Ankara: TTK, 1997), 50.

²² Kılıç, *Eyalet Sancak*, 92.

²³ Eski Prizren sancakbeyi. Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı*, 40.

²⁴ F. Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı*, 40.

²⁵ Şark seferinde görev yapan Kurd Mehmed Paşa'nın hem asker götürmesi hem de seferde 2475 akçe harcadığı için ilhak edilmiştir. Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı*, 46.

²⁶ Eski Dukakin sancakbeyi. Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı*, 47.

²⁷ Eski Kırkkilis sancakbeyi. Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı*, 47.

²⁸ Şark seferinde görev yapan Kurd Mehmed Paşa'nın hem asker götürmesi hem de seferde 2475 akçe harcadığı için ilave olarak Prizren Sancağı ilhaken verilmiştir. Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı*, 47.

²⁹ Taşlıcalı Mehmed Paşa ismi H. Kalesi'nin kaydından başka aynı zamanda tahvil kayıtlarında da geçmektedir. Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı*, 47.

Tablo 1’de görüldüğü üzere XVIII. yüzyılın ilk yarısında Prizren Sancağı’nda görev yapan sancakbeylerinin sayısı 33 idi. Bunlardan Kurd Mehmed Bey 4 defa, Ahmed Paşa 3 defa, 1737’deki Avusturya işgalinden sonra Prizren’in yeniden inşasında önemli rol oynayan ve Sultan I. Mahmud tarafından kendisine paşalık unvanı verilen Salih Paşa 2 defa sancakbeyliği görevinde bulunmuşlardır. Bunlar içerisinde Kurdpaşa-zâdeler ve Muhtar Paşa’nın çocukları da bundan sonraki dönemde Prizren yönetiminde söz sahibi olmuşlardır.

Prizren Sancağı’nın idarecileri, daha çok bu makalenin inceleme konusu olan Başbakanlık Osmanlı Arşivi Divan-ı Hümâyûn Defterleri arasında bulunan ve vezir, beylerbeyi, sancakbeyi ve eyaletin defterdarları gibi yüksek dereceli devlet idarecilerinin isimlerinin kaydedildiği *Tahvil Defterleri*ndeki bilgilerden elde edilmiştir. 1755-1805 tarihleri arasında Osmanlı Devleti’nde eyalet ve sancaklar ile kaptan paşalığa tayinlerin yer aldığı bu defterdeki veriler, XVIII. yüzyılın ikinci yarısının aydınlatılmasında ve Osmanlı idari mekanizmasının anlaşılmasında çok önemli veriler içermektedir. Bu defter, “*Der zemân-ı sadr-ı sudûrû’l-vüzerâ Mustafa Paşa ve Reisü’l-küttâb Seyyid Mehmed Avni Efendi tâle bekâhümâ fî 8 L sene 1169*” şeklinde bir başlıkla başlamaktadır.³⁰ Prizren Sancağı ile ilgili defterde kaydedilen atamalar, 8 Şevval 1169 / 6 Temmuz 1756 tarihinden itibaren başlamakta ve 3 Şevval 1206 / 25 Mayıs 1792 tarihine kadar 36 yıllık bir süreyi ihtiva etmektedir.

Bu defterlerde valilerin isimleri, önceki görevi, görev yeri, tayin tarihi, tayin şekli şayet vezirlik rütbesi verilmiş ise *vezâret payesi ile* vb ifadeler belirtilerek kaydedilmiştir. Sancakbeyi / mutasarrıf olarak tayin edilecek kimsenin unvanı ve ismi zikredilmiştir³¹.

Rumeli Eyaleti’nin önemli sancaklarından birisi olan Prizren Sancağı’na incelenen 36 yıllık süre içerisinde, 60 atama yapılmış olup bunların 21 tanesinin ibka 39 tanesinin de atama şeklinde olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla 1556 yılından 1792 ‘ye kadar Prizren Sancağı’na 39 sancakbeyi tayin edilmiştir. Bunların içerisinde bey rütbesini taşıyanların yanında büyük bir kısmının paşa unvanlı kimseler olduğu kayıtlarda görülmüştür.

³⁰ BOA. A.DVN. *Tahvil Defteri* 16, 1; bu defter Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi tarafından yayınlanmıştır. Abdullah Sivridağ vd. (ed.), *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi (16 Numaralı Tahvil Defteri)* (Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, 2019).

³¹ BOA. A.DVN. *Tahvil Defteri* 16, 1-2.

Prizren Sancağı'na 1750 tarihinde Abdullah Paşa mutasarrıf olarak tayin edilmiş ve görevini 1753 tarihine kadar sürdürmüştü. Prizren'de en fazla görev yapanlardan birisi olan Ferhad-zâde İsmail Bey'in Prizren Sancakbeyliği kaydına ilk olarak 1753-54 yıllarında rastlanmaktadır³². 1755'ten Nisan 1757'ye kadar Mustafa Paşa-zâde Mehmed Bey'in görev yaptığı ve ibka edildiği kayıtlarda tespit edilmiştir³³.

Prizren Sancağı idarecileri arasında 6 defa tayin edilen 2 defa da ibka edilen Ferhad-zâde İsmail Bey, 50 gün ila 1,5 yıl arasında olmak üzere toplamda 5,5 yıl görev yapmıştır. İsmail Bey ile ilgili defterde yer alan ilk kayıt 2 Nisan 1757 olup Köstendil muhafızı olan İsmail Bey'e Karacadağ seferinde herhangi bir unvan verilmeden bizzat katılıp hem de sefer için masraf ettiğine dair Bosna valisi Kâmil Ahmed Paşa'nın arzuhâline istinaden Prizren Sancağı Ferhad-zâde İsmail Bey'e tevcih edilmiş ve 5 Mart 1758'e kadar yaklaşık 11 ay kadar görev yapmıştır³⁴.

Hasan Kalesi, İsmail Bey'den sonra Mehmed Paşa'nın mutasarrıf olduğunu belirtmesine rağmen bu isimde bir görevliye bu tarihte rastlanmamıştır³⁵. İsmail Bey'den sonra yine Prizren'de idarecilik yapanlar arasında ismine çok sık rastlananlardan birisi Kahraman Bey olup Mart 1758'den Aralık 1758'e kadar 9 ay görev yapmıştır. Bu süre içerisinde bir kez de ibka edilen Kahraman Bey aslında Dukakin Sancağı beyi olup Prizren Sancağı, kendisine ilhaken verilmiştir³⁶.

İsmail Bey'in Prizren'de üçüncü idarecilik görevi Aralık 1758'den Nisan 1760'a kadar yaklaşık 1,5 yıl sürmüş ve bir kez de ibka edilmiştir³⁷. 1742-43 ve 1751-52 yılları arasında da görev yapan³⁸ ve en son Üsküp Sancağı'nı uhdesinde bulunduran Kurd Mehmed Paşa-zâde Abdullah Bey de Nisan 1760-Mart 1761 yılları arasında 1 yıl görev yapmıştır³⁹. Sonrasında eski Ohri sancakbeyi Kahraman Bey Nisan 1762'ye kadar 1 yıl, Nisan 1763'e kadar Klis muhafızı Hacı Osman Bey yine bir yıl kadar Prizren'de idarecilik yapmışlardı⁴⁰.

³² H. Kalesi-H. Kornrumf, "Prizrenski Vilajet", 88-89.

³³ "Livâ-i mezbur hâlâ mutasarrıfı Mustafa Paşazâde Mehmed *dâme ikbâlühüya* bâ-hatt-ı hümayun ibkâ" 8 L. 1169/ 6 Temmuz 1756. *BOA. A.DVN. Tahvil Defteri* 16, 21.

³⁴ "Livâ-i mezbur sâbıkâ Köstendil mutasarrıfı Ferhâdzâde İsmail *dâme ikbâlühüya* Karacadağ seferinde bilâ-mansıb mâlen ve bedenlen hidemât-ı mebruresi sebkât eylediğine binâen livâ-i mezburun ihsân buyurulmasını hâlâ Bosna Vâlisi Vezîr-i mükerrerem Kâmil Ahmed Paşa arzıyinhâ ve iltimâs etmekle iltimâsı üzere yetmiş senesi Şevvâl-i mükerreremin sekizinci gününden zabt etmek üzere Prizrin sancağı mumâ-ileyhe bâ-emr-i hümayun tevcih olunmuştur." *BOA. A.DVN. Tahvil Defteri* 16, 21

³⁵ H. Kalesi-H. Kornrumf, "Prizrenski Vilajet", 88-89.

³⁶ "Livâ-i mezbur hâlâ Dukakin sancağı mutasarrıfı Kahraman *dâme ikbâlühüya* ber-vech-i ilhâk bâ-fermân-ı âli tevcih", hâlâ mutasarrıfı Kahraman *dâme ikbâlühüya* bâ-hatt-ı hümayun ibkâ", *BOA. A.DVN. Tahvil Defteri* 16, 21; H. Kalesi-H. Kornrumf, "Prizrenski Vilajet", 88-89.

³⁷ "Livâ-i mezbur mutasarrıf-ı sâbıkâ Ferhâdzâde İsmail *dâme ikbâlühüya* bâ-fermân-ı âli tevcih olunmuştur." *BOA. A.DVN. Tahvil Defteri* 16, 21.

³⁸ Kalesi-H. Kornrumf, "Prizrenski Vilajet", 88-89.

³⁹ Livâ-i mezbur yetmiş üç Ramazân'ı gurrasinden zabt etmek üzere sâbıkâ Üsküb mutasarrıfı Kurd Mehmed Paşazâde Abdullah *dâme ikbâlühüya* bâ-fermân-ı âli tevcih olunmuştur". *BOA. A.DVN. Tahvil Defteri* 16, 21.

⁴⁰ *BOA. A.DVN. Tahvil Defteri* 16, 21.

Ferhad-zâde İsmail Bey'in dördüncü defa ataması Nisan 1763'ten Eylül 1764'e kadar 1,5 yıl sürdükten⁴¹ sonra Kahraman Bey, 29 Eylül-6 Ekim 1764 tarihleri arasında 8 günlük bir süre için tayin edilmiş⁴² ise de 7 Ekim 1764'te yeniden Ferhad-zâde İsmail Bey atanmış⁴³ ve yaklaşık 2 yıl görevini sürdürmüştü.

Mayıs 1765'te İsmail Bey'in yerine Klis sancağı eski mutasarrıfı Ahmed Bey tayin edilmiş ve Mart 1766 tarihine kadar yaklaşık 10 ay görevini sürdürmüştür⁴⁴. Mart 1766 tarihinde İsmail Bey'in ismine yeniden rastlanmış olup bu dönemde Prizren'de 50 günlük idarecilik yaptıktan⁴⁵ sonra azledilerek yerine önce Abdi Paşa tayin edilmiş ise de bu tayin iptal edilmiş⁴⁶ ve Prizren'e Mart 1767'ye kadar mutasarrıflık yapacak olan Ali Bey, sancakbeyliği rütbesi verilerek tayin edilmiştir⁴⁷.

Ferhad-zâde İsmail Bey'in Prizren'deki son idareciliği Mart 1767'den Şubat 1768'e kadar bir yıl daha sürmüştür⁴⁸. Bundan sonraki kayıtlarda İsmail Bey'in ve çocuklarının ismine rastlanılmaması artık bu aileye Prizren'de herhangi bir idarecilik görevinin verilmediğin göstermektedir. İsmail Paşa'nın önceden de Prizren'deki görevinden sonra Köstendil'e gönderildiği, yeniden atandığında da Köstendil'deki ikinci görevinin bittiği tahmin edilmektedir. Muhtemelen yeniden Köstendil taraflarına gönderilmiş olmalıdır. İsmail Bey'in Prizren'de toplamda 6,5 yıldan fazla görev yaptığı anlaşılmaktadır.

⁴¹ "Mumâ-ileyh İsmail dâme ikbâlühünün hüsn-i süluk ile hareketini Rumeli Vâlisi Vezîr-i mükerrerrem saâdetlü Ali Paşa hazretleri arz ve livâ-i mezburun kuzât ve nüvvâb ve ahâli dahi arz ve mahzar ile livâ-i mezburun ibkâsını istirhâm eylediklerine binâen şeref-sudur bulan emr-i hümâyûn mucebince livâ-i mezbur mumâ-ileyh İsmail dâme ikbâlühüya ibkâ kılınmıştır." BOA. A.DVN. Tahvil Defteri 16, 21.

⁴² "Livâ-i mezbur mutasarrıf-ı sâbıkı Kahraman dâme ikbâlühüya Rumeli Vâlisi Vezîr-i mükerrerrem saâdetlü Mehmed Paşa hazretlerinin iltimâsı ve şeref-sudur olan hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrun mucebince tevcih olunmuştur." BOA. A.DVN. Tahvil Defteri 16, 21.

⁴³ "Livâ-i mezbur ahâlinin arz ve mahzar ve arzuhalı muceblerince bâ-hatt-ı hümâyûn mutasarrıf-ı sâbıkı İsmail dâme ikbâlühüya tevcih olunmuştur." BOA. A.DVN. Tahvil Defteri 16, 21.

⁴⁴ "Livâ-i mezbur sâbıkâ Klis sancağına mutasarrıf Ahmed dâme ikbâlühüya bâ-emr-i hümâyûn tevcih" BOA. A.DVN. Tahvil Defteri 16, 21.

⁴⁵ "Livâ-i mezbur sâbıkâ Köstendil mutasarrıfı Ferhâdzâde İsmail dâme ikbâlühüya bâ-hatt-ı hümâyûn tevcih olunmuştur." A.DVN. Tahvil Defteri 16, 21.

⁴⁶ "Livâ-i mezbur sâbıkâ Çorum sancağına mutasarrıf Abdi Paşa dâmet meâlîhiye bâ-fermân-ı âlî tevcih olunmuştur. İşbu emir geriye gelmiştir." A.DVN. Tahvil Defteri 16, 21

⁴⁷ "Livâ-i mezbur rütbe-i mîr-livâlık ile Ali Bey zîde mecdühüya bâ-iltimâs-ı hânî ve bâ-fermân-ı âlî tevcih olunmuştur." A.DVN. Tahvil Defteri 16, 21.

⁴⁸ "Livâ-i mezbur sâbıkâ Köstendil mutasarrıfı Ferhâdzâde İsmail dâme ikbâlühüya bâ-hatt-ı hümâyûn tevcih olunmuştur." A.DVN. Tahvil Defteri 16, 21.

Yanya'nın eski mutasarrıfı olan Mahmud Paşa-zâde Ali Paşa, iki defa ibka edilmek suretiyle Şubat 1768'den Şubat 1772'ye kadar aralıksız olarak 4 yıl görev yaptığı tespit edilmiştir⁴⁹. Ali Paşa'dan sonra Ocak 1744'e kadar eski Alacahisar mutasarrıfı olan Emrullah Paşa, Prizren sancağını idare etmiştir⁵⁰.

Prizren Sancağı'nda Ocak 1774'ten Ekim 1778'e kadar eski Dukakin beyi Kahraman Paşa-zâde Tâhir Paşa 8 ay, Yanya mutasarrıfı Vezir Süleyman Paşa 4,5 ay, Üsküp eski mutasarrıfı Receb Paşa 7 ay, Alacahisar mutasarrıfı İşpuzili Abdullah Paşa 3 ay, Kayseri sancakbeyi Kekozâde Ali Paşa'nın oğlu Seyfeddin Paşa 6 ay, Kurd Mehmed Paşa'nın torunu eski Sultanönü sancakbeyi Mehmed Paşa 45 gün, İlbasan eski mutasarrıfı Muhtar Paşa-zâde Abdullah Paşa 6 ay, Gürcü-zâde Halil Paşa 4 ay, eski idarecilerden Seyfeddin Paşa 1 yıl 7 ay süreyle görev yapmışlardır⁵¹. Bunlardan Gürcü-zâde Halil Paşa, eski Kars muhafızı olup halen Erzurum'da olup bölgede hizmet ettiği için kendisine ilave gelir sağlamak amacıyla tayin edilmiştir⁵². Keza Seyfeddin Paşa'nın da Akkirman kalesini muhafaza şartıyla Prizren idareciliğini verildiği belirtilmektedir⁵³.

Ali Paşa-zâde Halil Paşa ile ilgili dikkat çekici bir kayıt vardır⁵⁴. Buna göre Halil Paşa, 250 nefer askeri ile silahlı bir şekilde bizzat kendisi de katılmak şartıyla Rumeli valisi İsmail ser-askeri Vezir Abdullah Paşa'nın maiyeti altına girip Kili veya Akkirman'dan birisinin muhafazasında olmak şartıyla taahhütte bulunduğu için 19 Ekim 1778'den 18 Nisan 1779'a kadar Prizren şehri kendisine tahsis edilmişti. Halil Paşa'dan sonra Kahraman Paşa-zâdelerden Abdi Paşa 2 ay, sonrasında önceki sancakbeyi Seyfeddin Paşa 7 ay, Muhtar Paşa-zâde Abdullah Paşa Ocak-Ekim 1780 arasında 9 ay görev yapmıştı.

⁴⁹ “Livâ-i mezbur sâbıkâ Yanya mutasarrıfı Mahmud Paşazâde Ali Paşa'ya bâ-hatt-ı hümâyûn tevcih olunmuşdur. Livâ-i mezbur mumâ-ileyhe bâ-hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn ibkâ ve mukarrer kılınmışdır”, *A.DVN. Tahvil Defteri* 16, 21.

⁵⁰ “Livâ-i mezbur sâbıkâ Alacahisar mutasarrıfı Emrullah Paşa'ya tevcih olunmuşdur”, *A.DVN. Tahvil Defteri* 16, 21.

⁵¹ *A.DVN. Tahvil Defteri* 16, 21.

⁵² Livâ-i mezbur sâbıkâ Kars muhafızı olup hâlâ Erzurum'da olan Gürcüzâde Halil Paşa'ya Kars seraskeri maiyyetinde ta'yin eylediği hidemâtta izhâr-ı gayret eylemek şartıyla tevcih olunmuşdur” *A.DVN. Tahvil Defteri* 16, 21.

⁵³ “Livâ-i mezbur mutasarrıf-ı esbakı Ali Paşazâde Seyfeddin Paşa'ya Akkirman kalesi muhafazası şartıyla tevcih olunmuşdur”. *A.DVN. Tahvil Defteri* 16, 21.

⁵⁴ Livâ-i mezbur Ali Paşazâde Halil Paşa'ya taahhüdü üzere iki yüz elli nefer güzide ve müsella kışlak askeri tahrir ve techiz ve kendisi bi'n-nefs Rumeli Vâlisi ve İsmail cânibi Seraskeri Vezir Abdullah Paşa hazretlerinin maiyyetine varıp Kili ve Akkirman'dan birinin muhafazasına ta'yin ve vezîr-i müşârûn-ileyhin emr ve re'yi üzere hareket eylemeleri ve zikrolunan askerin bir neferi geri kalmamak ve firâr etmemek şartıyla tevcih olunmuşdur. *A.DVN. Tahvil Defteri* 16, 22.

Dukakin mutasarrıflığını da uhdesinde bulunduran Mahmud Paşa-zâde Ali Paşa, Ada-i Kebir kalesi muhafazasını sürdürmek ve Prizren'e reayaya karşı hoşnut davranan birisini mütesellim olarak tayin etmek şartıyla Kasım 1780'de tayin edilmiş, üç defa ibka edilmek suretiyle Kasım 1783'e kadar 3 yıl Prizren sancağını uhdesinde bulundurmuştu⁵⁵.

Prizren şehrinin imarında rol oynayan Salih Paşa'nın oğlu İsmail Bey, 700 nefer asker ile Rumeli valisinin hizmetinde görev yapmak şartıyla⁵⁶ mir-mirân rütbesi ile Prizren'e tayin edilmiş, Kasım 1783'ten Ağustos 1785'e kadar 1 yıl 10 ay görev yapmıştı. İsmail Bey'den sonra 5 ay kadar görev yapan Ali Paşa'nın oğlu Mahmud Bey, Perezen adasını muhafaza etmek şartıyla tayin edilmişti.

Bir önceki sancakbeyi Salih Paşa'nın oğlu İsmail Paşa⁵⁷, Şubat 1786'dan Şubat 1787'ye kadar Fethü'l-İslam kalesinin muhafazası şartıyla tayin edilmiş ve bir defa da ibka edilmişti. Yerine Keko Ali Paşa-zâde Seyfeddin tayin edilmiş 14 ay kadar görev yapmıştı. İsmail Paşa'nın Mayıs 1788'de tekrar tayin edildiği ve Ekim ayına kadar bu görevi sürdürdüğü görülmektedir.

Defterde kaydedilen Prizren mutasarrıf aynı zamanda Ada-i Kebir muhafızlığını da uhdesinde bulunduran Tahir Paşa olup Ekim 1788'den Mart 1791'e kadar üç defa ibka edilmek suretiyle yaklaşık 2,5 yıl sürmüştü⁵⁸. Tahir Paşa'dan sonra şehrin idaresi Mart 1791'de kardeşi mir-mirandan Rüstem Paşa'ya verilmiş 2 defa ibka edilmek suretiyle bu görevine uzun süre devam etmişti⁵⁹.

Hasan Kalesi, Tahir Paşa ile kardeşi Rüstem Paşa'nın dönüşümlü olarak 1801 yılına kadar idare ettiklerini kaydetmektedir⁶⁰.

1809-1836 yılları arasında Prizren, Rotulla ailesinin en önemli siması olan Mahmud Paşa tarafından idare edildi. 1809'da Mahmud Paşa, Niş yakınlarındaki isyancıları dağıttı ve ardından Semendire ile Belgrad'ı tekrar geri aldı. 1821'de Yunan ayaklanmasının bastırılmasında bulundu. 1836'da İşkodra'nın isyancı veziri olan Buşatlı Mustafa Paşa'nın tarafına geçince Anadolu'ya sürülerek burada idam edildi. Oğlu Emin Paşa yerine geçerek 1843 yılında ölümüne kadar idarede kaldı. Rotulla paşaların zamanında Prizren büyük gelişmeler kaydetti.

⁵⁵ “Livâ-i mezbur sâbıkâ Dukakin mutasarrıfı Mahmud Paşazâde Ali Paşa'ya Ada-i Kebir kalesi muhâfazasında kıyâm ve reâyâ-perver ve ahâlisinin hoşnud oldukları bir münâsib kimesneyi mütesellim nasbeylemek şartıyla tevcih olunmuşdur. Ada-i Kebir kalesi muhâfazası şartıyla, 3 ibka”. *A.DVN. Tahvil Defteri* 16, 22.

⁵⁶ “Livâ-i mezbur Prizrin sancağı Mütesellimi Emrullah Paşa karındaşı Sâlih Paşazâde İsmail Bey'e yedi yüz nefer ile Rumeli vâlisi maiyyetinde hidemâtda kıyâm eylemesi şartıyla rütbe-i mîr-i mirânî ile tevcih. 2 ibka”, *A.DVN. Tahvil Defteri* 16, 22.

⁵⁷ “Livâ-i mezbur sâbıkâ mutasarrıfı mîr-i mirân Sâlih Paşazâde İsmail Paşa'ya *Fethülislâm muhâfazasında bulunmak şartıyla* bâ-hatt-ı hümâyûn tevcih olunmuşdur. 1 ibka”. *A.DVN. Tahvil Defteri* 16, 22.

⁵⁸ “Ada-i Kebir Muhâfızı mîr-i mirândan Tâhir Paşa'ya tevcih. 3 ibka”. *A.DVN. Tahvil Defteri* 16, 22.

⁵⁹ “Livâ-i mezbur Tâhir Paşa birâderi mîr-i mirândan Rüstem Paşa'ya tevcih. 2 ibka”. *A.DVN. Tahvil Defteri* 16, 22.

⁶⁰ H. Kalesi-H. Kornumf, “Prizrenski Vilajet”, 88-89.

1831 tarihlerinde Emin Paşa Prizren’de yapılmış son önemli Osmanlı Camisi ile bir medrese inşa ettirdi. Caminin iki yüzyıllık eski Sofu Sinan Camii’nden esinlendiği açıkça görülmektedir⁶¹.

Emin Paşa’nın ölümünden sonra eyaletlerin yeniden düzenlenmesi çerçevesinde Prizren büyük bir idarî ünitenin merkezi oldu. Şehrin kalkınmasında bunun çok olumlu etkileri görüldü. Devam eden düzenlemelerden sonra büyük Prizren vilâyeti çeşitli küçük ünitelere ayrıldı, bu arada yeni Kosova vilâyetinin merkezi Üsküp’e taşındı. Bu gelişme ve 1880’li yıllardaki demiryollarının inşası neticesinde ticaret yollarının değişmesiyle birlikte Prizren de giderek önemini kaybetti.

1857’de Rus konsolosu Aleksandar Giljferding, Prizren’de 3000 Müslüman, 900 Ortodoks Sırp ve 100 Katolik hânesinin bulunduğunu belirtir, bu durumda Müslüman nüfusun oranı % 75’tir. 1861 yılında Frano Jukić, Prizren’in nüfusunu 4000 hâne ve 20.000 kişi olarak tahmin etmiştir. 1865’te Alman seyyahı ve bilim adamı Johann Georg von Hahn ise burada uzun süre ikamet eden Petelenz’in rakamlarına dayanarak Prizren’in nüfusunun 11.540 hânedan ibaret bulunup bunların 8400’ünün Müslüman, 3000’inin Ortodoks ve 150’sinin Katolik hanesi olduğunu belirtir. Bu hanelerde 36.000’i Müslüman olan (% 78) toplam 46.000 nüfus yaşıyordu⁶².

Prizren, 1878-1881 yılları arasında Osmanlı tarihinde “Arnavutluk isyanı” diye anılan olaya sahne oldu. 10 Haziran 1878’de Prizren Arnavut Cemiyeti kuruldu. Ocak 1881’de Ömer Prizreni başkanlığında geçici Arnavut hükümeti teşkil edildi. Bu dönemde Üsküp dâhil Kosova’nın birçok bölgesi bu hükümetin idaresine geçti. Nisan 1881’de Derviş Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri Kosova’da Arnavut bağımsızlık yanlılarının eline geçen bölgeleri geri aldı. 3000 Arnavut Anadolu’ya sürgün edildi. Prizren Arnavut Cemiyeti dağıtılarak üyeleri çeşitli mahkemelere sevk edildi. 1912 yılındaki I. Balkan Savaşı esnasında Prizren, General Janković kumandasındaki Sırp tarafından ele geçirildi. Çok sayıda Müslüman nüfus katledildi. Kale içi her şeyiyle havaya uçuruldu. Fâtih Sultan Mehmed Camii tekrar kilise yapıldı, Rotulla Mahmud Paşa’nın binaları tamamen yerle bir edildi. Ardından bazı tarihî camiler de yıkıldı. 1912 olaylarında ve savaşlar esnasında ortaya çıkan yıkım, uzun süre giderilemedi. Tito yönetiminde geçen yıllarda Hristiyanlığa ve İslama ait tarihî eserlerde yoğun bir restorasyon çalışması gerçekleştirilmiştir⁶³.

⁶¹ Kiel, “Prizren”, 350-351

⁶² M. Kiel, “Prizren”, 351.

⁶³ M. Kiel, “Prizren”, 351

1999-2000 yıllarında cereyan eden Kosova savaşları esnasında en önemli Osmanlı eserleri Sırp'ın oluşturduğu özel "yıkım komandoları" tarafından havaya uçurulmak istendi. Birleşmiş Milletler'e bağlı Alman askerlerinin vaktinde gelişiyse şehir bu yıkımdan kurtulmuş oldu. Bu olayların kötü etkilerinden dolayı geride kalan Sırp nüfusu Prizren'den çıkartıldı. Özellikle son yıllarda Prizren tekrar büyümeye ve genişlemeye başladı. Sahip olduğu Osmanlı havasını ve o döneme ait tarihî eserleri hâlâ muhafaza etmekte, ayrıca bu eserleri Türkiye Cumhuriyeti'nin etkin katılımıyla tekrar onarmakta ve yeniden inşa etmektedir⁶⁴.

Sonuç olarak; Günümüzde Prizren, Balkanlar'ın üç dilinin konuşulduğu bir şehir olarak Kosova'da müstesna bir yere sahiptir. Prizren pek çok camisi, medresesi, hamamı ile birlikte Balkanlar'daki Osmanlılardan günümüze intikal eden İslâm kültürünün en önemli eserlerini barındırmaktadır. Osmanlı döneminde bütün Balkanların yaşadığı Osmanlı Barışının (Pax Ottoman) zaman zaman Sırp tehdidi ile birlikte akamete uğramasına rağmen, günümüzde huzur ve barışın yaşandığı bir bölgedir. Prizren, Balkanlar'da Saraybosna ve Üsküp'ten sonra en çok tarihî caminin bulunduğu şehir olma özelliğini de taşımaktadır. Özellikle günümüzde TİKA vasıtasıyla bu eserlerin tamir ve onarımı yapılmakta, gelecek nesillere aktarılmaya çalışılmaktadır.

⁶⁴ M. Kiel, "Prizren", 350-351.

Kaynakça

- BOA. A.DVN. *Tahvil Defteri* 16, Sivridağ Abdullah vd. (ed.). XVIII. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi (16 Numaralı *Tahvil Defteri*). Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, 2019.
- Ayn Ali Efendi, *Kavânîn-i Âl-i Osman Der Hülâsâ-i Mezâmin-i Defter-i Divân*. İstanbul, 1280.
- Alaca, Hanefi. *XV-XVI. Yüzyıllarda Prizren Sancağı*. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üni. Sosyal Bil. Ens., Basılmamış Doktora Tezi, 2017.
- Başar, Fehmeddin. *Osmanlı Eyalet Tevcihâtı (1717-1730)*. Ankara: TTK, 1997.
- İnbaşı, Mehmet, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Rumeli Eyaleti ve İdarecileri”. *Osmanlı’da Yönetim ve Savaş*. ed. M.Y. Ertaş, H. Kılıçaslan, İstanbul: Osark, 2017.
- İnbaşı, Mehmet – Kul, Eyüp. *Balkanlarda Bir Türk Şehri Üsküp*. Ankara: TTK, 2018.
- Kalesi, Hasan. “Vilajeti Prizrenit I”. *Perparimi, Reviste Kulturore Dhe Shkencore*. Prishtine, 1967.
- Kalesi, Hasan– Kornrumf, Hans-Jürgen. “Prizrenski Vilajet”, *Caspis Za Kulturu i Nauku*, Pristina. 1 (1967).
- Kılıç, Orhan. *Osmanlı Devleti’nin İdarî Taksimâtı-Eyalet ve Sancak Tevcihâtı*. Elazığ: Şark Pazarlama, 1997.
- Kiel, Machiel, “Prizren”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/ 349-350. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Kunt, İ. Metin. *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Umerası ve İl İdaresi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, 1978.
- Mırmıça, Raif. *Kosova’da Osmanlı Mimari Eserleri*. Cilt 1, Ankara: AKDITYK, 1999.
- Şahin, Rahman. *Kosova’da Bir Osmanlı Sancağı, Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre; Vulçitrin’in Demografik ve Ekonomik Dönüşümü*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2025.
- Turan, Şerafettin. “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İdari Taksimâtı”. *Atatürk Üniversitesi 1961 Yıllığı*. Ankara, 1963.
- Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı Tarihi*. Cilt II, Ankara: TTK, 1983.

EKLER

Ek 1: Prizren Sancağı İdarecileri (1755-1790)⁶⁵

İdarecinin Adı	Tayin Tarihi	Ayrılış Tarihi	Görev süresi	Tayin açıklaması
Mustafa Paşazâde Mehmed	8 L. 1169/ 6 Temmuz 1756	11 B. 1170/ 1 Nisan 1757		Livâ-i mezbur hâlâ mutasarrıfı Mustafa Paşazâde Mehmed <i>dâme ikbâlühûya</i> bâ-hatt-ı hümâyun ibkâ
Ferhâdzâde İsmail	12 B. 1170/ 2 Nisan 1757	23 C 1171/ 4 Mart 1758	11 ay	Livâ-i mezbur sâbıkâ Köstendil mutasarrıfı Ferhâdzâde İsmail <i>dâme ikbâlühûya</i> Karacadağ seferinde bilâ-mansıb mâlen ve bedenlen hidemât-ı mebruresi sebkât eylediğine binâen livâ-i mezburun ihsân buyurulmasını hâlâ Bosna Vâlisi Vezîr-i mükerrerem Kâmil Ahmed Paşa arzıyinhâ ve iltimâs etmekle iltimâs üzere yetmiş senesi Şevvâl-i mükerrerminin sekizinci gününden zabt etmek üzere Prizrin sancağı mumâ-ileyhe bâ-emr-i hümâyun tevcih olunmuşdur
Kahraman	24 C 1171/ 5 Mart 1758	2 R 1172/ 3 Aralık 1758	9 ay	Livâ-i mezbur hâlâ Dukakin sancağı mutasarrıfı Kahraman <i>dâme ikbâlühûya</i> ber-vech-i ilhâk bâ-fermân-ı âlî tevcih, 1 ibka
Ferhâdzâde İsmail	3 R 1172/4 Aralık 1758	14 Ş 1173/ 1 Nisan 1760	1 yıl 5 ay	Livâ-i mezbur mutasarrıf-ı sâbıkı Ferhâdzâde İsmail <i>dâme ikbâlühûya</i> bâ-fermân-ı âlî tevcih olunmuşdur. 1 ibka
Kurd Mehmed Paşazâde Abdullah	15 Ş 1173/ 2 Nisan 1760	26 B 1174/ 3 Mart 1761	1 yıl	Livâ-i mezbur yetmiş üç Ramazân'ı guresinden zabt etmek üzere sâbıkâ Üsküb mutasarrıfı Kurd Mehmed Paşazâde Abdullah <i>dâme ikbâlühûya</i> bâ-fermân-ı âlî tevcih olunmuşdur
Kahraman	27 B 1174/ 4 Mart 1761	4 L 1175/ 28 Nisan 1762	1 yıl	Livâ-i mezbur sâbıkâ Ohri sancağı mutasarrıfı Kahraman <i>dâme ikbâlühûya</i> bâ-fermân-ı âlî tevcih olunmuşdur
Hacı Osman	5 L 1175/ 29 Nisan 1762	9 L 1176/ 23 Nisan 1763	1 yıl	Livâ-i mezbur sâbıkâ Klis mutasarrıfı Hacı Osman <i>dâme ikbâlühûya</i> bâ-hatt-ı hümâyun tevcih.

⁶⁵ A.DVN. Tahvil Defteri, 16, 21-22.

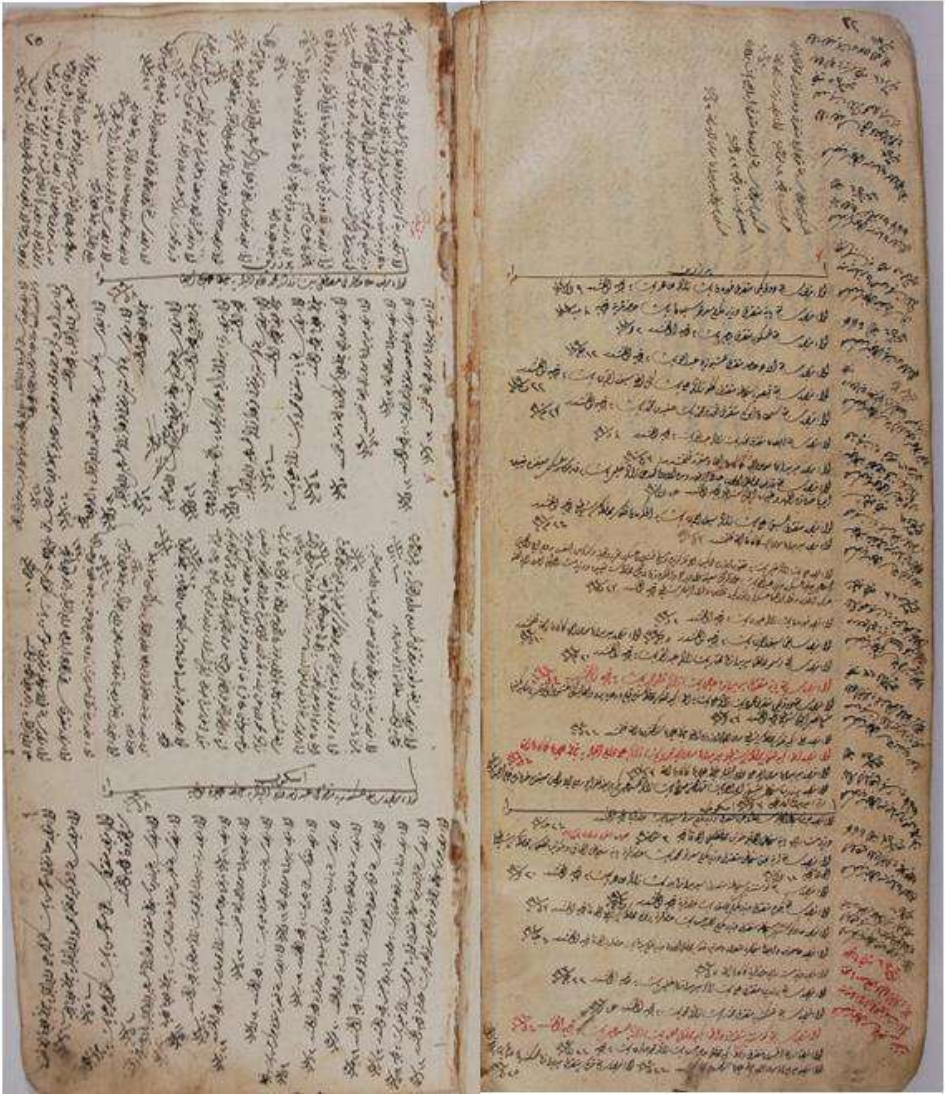
Ferhâdzâde İsmail	10 L 1176/ 24 Nisan 1763	1 R 1178/ 28 Eylül 1764	1 yıl 5 ay	Livâ-i mezbur sâbıkâ Avlonya mutasarrıfı Ferhâdzâde İsmail <i>dâme ikbâlühûya</i> bâ-hatt-ı hümâyun tevcih; Mumâ-ileyh İsmail <i>dâme ikbâlühûnun</i> hüsn-i süluk ile hareketini Rumeli Vâlisi Vezîr-i mükerrerrem saâdetlü Ali Paşa hazretleri arz ve livâ-i mezburun kuzât ve nüvvâb ve ahâli dahi arz ve mahzar ile livâ-i mezburun ibkâsını istirhâm eylediklerine binâen şeref-sudur bulan emr-i hümâyun mucebince livâ-i mezbur mumâ-ileyh İsmail <i>dâme ikbâlühûya</i> ibkâ kılınmıştır
Kahraman	2 R 1178/ 29 Eylül 1764	9 R 1178/ 6 Ekim 1764	8 gün	Livâ-i mezbur mutasarrıf-ı sâbıkı Kahraman <i>dâme ikbâlühûya</i> Rumeli Vâlisi Vezîr-i mükerrerrem saâdetlü Mehmed Paşa hazretlerinin iltimâsı ve şeref-sudur olan hatt-ı hümâyun-ı şevket-makrun mucebince tevcih olunmuştur.
(Ferhad-zâde) İsmail	10 R 1178/ 7 Ekim 1764	12 Za 1178/ 3 Mayıs 1765	7 ay	Livâ-i mezbur ahâlinin arz ve mahzar ve arzuhâli muceblerince bâ-hatt-ı hümâyun mutasarrıf-ı sâbıkı İsmail <i>dâme ikbâlühûya</i> tevcih olunmuştur
Ahmed	13 Za 1178/ 4 Mayıs 1765	5 L 1179/ 17 Mart 1766	10 ay	Livâ-i mezbur sâbıkâ Klis sancağına mutasarrıf Ahmed <i>dâme ikbâlühûya</i> bâ-emr-i hümâyun tevcih
Ferhâdzâde İsmail	6 L 1179/ 18 Mart 1766	28 Za 1179/ 8 Mayıs 1766	50 gün	Livâ-i mezbur sâbıkâ Köstendil mutasarrıfı Ferhâdzâde İsmail <i>dâme ikbâlühûya</i> bâ-hatt-ı hümâyun tevcih olunmuştur.
Abdi Paşa	21 Za 1179	<i>Terkîn, işbu emir geriye gelmiştir</i>		Livâ-i mezbur sâbıkâ Çorum sancağına mutasarrıf Abdi Paşa <i>dâmet meâlihiye</i> bâ-fermân-ı âli tevcih olunmuştur.
Ali Bey	29 Za 1179/ 9 Mayıs 1766	4 L 1180/ 5 Mart 1767	10 ay	Livâ-i mezbur rütbe-i mîr-livâlık ile Ali Bey <i>zîde mecdühûya</i> bâ-iltimâs-ı hânî ve bâ-fermân-ı âli tevcih olunmuştur.
Ferhâdzâde İsmail	5 L 1180/6 Mart 1767	3 L 1181/ 22 Şubat 1768	1 yıl	Livâ-i mezbur sâbıkâ Köstendil mutasarrıfı Ferhâdzâde İsmail <i>dâme ikbâlühûya</i> bâ-hatt-ı hümâyun tevcih olunmuştur.

Mahmud Paşazâde Ali Paşa	4 L 1181/ 23 Şubat 1768	11 Za 1185/ 15 Şubat 1772	4 yıl	Livâ-i mezbur sâbikâ Yanya mutasarrıfı Mahmud Paşazâde Ali Paşa'ya bâ-hatt-ı hümâyûn tevcih olunmuştur. 2 ibka
Emrullah Paşa	12 Za 1185/ 16 Şubat 1772	8 Za 1187/ 21 Ocak 1774	2 yıl	Livâ-i mezbur sâbikâ Alacahisar mutasarrıfı Emrullah Paşa'ya tevcih olunmuştur. 1 ibka
Kahraman Paşazâde Tâhir Paşa	9 Za 1187/22 Ocak 1774	7 B 1188/ 13 Eylül 1774	8 ay	Livâ-i mezbur sâbikâ Dukakin mutasarrıfı Kahraman Paşazâde Tâhir Paşa'ya tevcih olunmuştur
Vezîr Süleyman Paşa	8 B 1188/ 14 Eylül 1774	1 Z 1188/ 2 Şubat 1775	4,5 ay	Livâ-i mezbur sâbikâ Yanya mutasarrıfı Vezîr-i mükerrerem saâdetlü Süleyman Paşa hazretlerine tevcih
Receb Paşa	2 Z 1188/ 3 Şubat 1775	11 C 1189/9 Ağustos 1775	7 ay	Livâ-i mezbur sâbikâ Üsküb mutasarrıfı Receb Paşa'ya tevcih olunmuştur
İşpuzili Abdullah Paşa	12 C 1189/ 10 Ağustos 1775	21 N 1189/ 15 Kasım 1775	3 ay	Livâ-i mezbur sâbikâ Alacahisar mutasarrıfı İşpuzili Abdullah Paşa'ya tevcih olunmuştur
Kekozâde Ali Paşa'nın oğlu Seyfeddin Paşa	22 N 1189/ 16 Kasım 1775	26 M 1190/ 17 Mart 1776	6 ay	Livâ-i mezbur sâbikâ Kayseriyye sancağına mutasarrıf Kekozâde Ali Paşa'nın oğlu Seyfeddin Paşa'ya tevcih olunmuştur
Kurd Mehmed Paşa hafidi Mehmed Paşa	27 M 1190/ 18 Mart 1776	7 R 1190/ 26 Mayıs 1776	45 gün	Livâ-i mezbur sâbikâ Sultanöñü mutasarrıfı Kurd Mehmed Paşa hafidi Mehmed Paşa'ya tevcih olunmuştur
Muhtar Paşazâde Abdullah Paşa	8 R 1190/ 27 Mayıs 1776	1 Za 1190/ 11 Aralık 1776	6 ay	Livâ-i mezbur sâbikâ İlbasan mutasarrıfı Muhtar Paşazâde Abdullah Paşa'ya tevcih olunmuştur. 1 ibka
Gürcüzâde Halil Paşa	1 Za 1190/ 12 Aralık 1773	23 M 1191/ 3 Mart 1777	3 yıl 3 ay	Livâ-i mezbur sâbikâ Kars muhâfızı olup hâlâ Erzurum'da olan Gürcüzâde Halil Paşa'ya Kars seraskeri maiyyetinde ta'yîn eylediği hidemâtda izhâr-ı gayret eylemek şartıyla tevcih olunmuştur
Ali Paşazâde Seyfeddin Paşa	24 M 1191/ 4 Mart 1777	26 N 1192/ 18 Ekim 1778	1 yıl 7 ay	Livâ-i mezbur mutasarrıf-ı esbakı Ali Paşazâde Seyfeddin Paşa'ya Akkirman kalesi muhâfazası şartıyla tevcih olunmuştur. 1 ibka

Ali Paşazâde Halil Paşa	27 N 1192/ 19 Ekim 1778	1 R 1193/ 18 Nisan 1779	7 ay	Livâ-i mezbur Ali Paşazâde Halil Paşa'ya taahhüdü üzere iki yüz elli nefer güzide ve müsella kışlak askeri tahrîr ve techîz ve kendisi bi'n-nefs Rumeli Vâlisi ve İsmail cânibi Seraskeri Vezîr Abdullah Paşa hazretlerinin maiyyetine varıp Kili ve Akkırman'dan birinin muhâfazasına ta'yîn ve vezîr-i müşârun-ileyhin emr ve re'yi üzere hareket eylemeleri ve zikrolunan askerin bir neferi geri kalmamak ve firâr etmemek şartıyla tevcih olunmuşdur.
Kahraman Paşazâde Abdi Paşa	2 R 1193/ 19 Nisan 1779	4 C 1193/ 19 Haziran 1779	2 ay	Livâ-i mezbur Kahraman Paşazâde Abdi Paşa'ya tevcih olunmuşdur
Seyfeddin Paşa	5 C 1193/ 20 Haziran 1779	19 M 1194/ 26 Ocak 1780	7 ay	Livâ-i mezbur [mutasarrıf-ı] sâbıkı Seyfeddin Paşa'ya tevcih olunmuşdur. İ ibka
Muhtar Paşazâde Abdullah Paşa	20 M 1194/27 Ocak 1780	3 L 1194/ 2 Ekim 1780	9 ay	Livâ-i mezbur sâbıkâ Resmo Muhâfızı mîr-i mîrândan Muhtar Paşazâde Abdullah Paşa'ya tevcih olunmuşdur
Hacı Paşazâde Kalu Mehmed Paşa	4 L 1194/ 4 Ekim 1780	26 Z 1194/ 23 Kasım 1780	1 ay	Livâ-i mezbur sâbıkâ Yanya mutasarrıfı mîr-i mîrândan Hacı Paşazâde Kalu Mehmed Paşa'ya tevcih olunmuşdur.
Mahmud Paşazâde Ali Paşa	27 Z 1194/ 24 Kasım 1780	6 Z 1197/ 2 Kasım 1783	3 yıl	Livâ-i mezbur sâbıkâ Dukakin mutasarrıfı Mahmud Paşazâde Ali Paşa'ya Ada-i Kebîr kalesi muhâfazasında kıyâm ve reâyâ-perver ve ahâlisinin hoşnud oldukları bir münâsib kimesneyi mütesellim nasbeylemek şartıyla tevcih olunmuşdur. Ada-i Kebîr kalesi muhâfazası şartıyla, 3 ibka
Emrullah Paşa karındaşı Sâlih Paşazâde İsmail Bey	7 Z 1197/ 3 Kasım 1783	11 L 1199/ 17 Ağustos 1785	1 yıl 10 ay	Livâ-i mezbur Prizrin sancağı Mütesellimi Emrullah Paşa karındaşı Sâlih Paşazâde İsmail Bey'e yedi yüz nefer ile Rumeli vâlisi maiyyetinde hidemâtda kıyâm eylemesi şartıyla rütbe-i mîr-i mîrânî ile tevcih. 2 ibka
Vezîr Süleyman Paşa'nın birâderi mîr-i mîrân Ali	12 L 1199/ 18 Ağustos 1785	6 R 1200/ 6	5 ay	Livâ-i mezbur İlbasanlı Vezîr Süleyman Paşa'nın birâderi mîr-i mîrândan Ali Paşa'nın oğlu Mahmud

Paşa'nın oğlu Mahmud Bey		Şubat 1786		Bey'e rütbe-i mîr-i mîrânî ve Perezen Adası muhâfazası şartıyla tevcih.
Sâlih Paşazâde İsmail Paşa	7 R 1200/ 7 Şubat 1786	24 R 1201/ 13 Şubat 1787	1 yıl	Livâ-i mezbur sâbıkâ mutasarrıfı mîr-i mîrân Sâlih Paşazâde İsmail Paşa'ya <i>Fethülislâm muhâfazasında bulunmak</i> <i>şartıyla</i> bâ-hatt-ı hümâyûn tevcih olunmuştur. 1 ibka
Keko Ali Paşazâde mîr-i mîrân Seyfeddin	25 R 1201/ 14 Şubat 1787	26 B 1202/ 2 Mayıs 1788	1 yıl 2 ay	Livâ-i mezbur sâbıkâ Ohri mutasarrıfı Keko Ali Paşazâde mîr-i mîrândan Seyfeddin <i>dâme ikbâlühûya</i> tevcih. 1 ibka
Sâlih Paşazâde İsmail Paşa	27 B 1202/ 3 Mayıs 1788	19 M 1203/ 20 Ekim 1788	5 ay	Livâ-i mezbur [mutasarrıf-ı] sâbıkı ve Cisr-i Morava Muhâfızı Sâlih Paşazâde İsmail Paşa'ya tevcih. 1 ibka
Tâhir Paşa	20 M 1203/ 21 Ekim 1788	9 B 1205/ 14 Mart 1791	2 yıl 5 ay	Ada-i Kebîr Muhâfızı mîr-i mîrândan Tâhir Paşa'ya tevcih. 3 ibka
Tâhir Paşa birâderi mîr-i mîrândan Rüstem Paşa	10 B 1205/ 15 Mart 1791			Livâ-i mezbur Tâhir Paşa birâderi mîr-i mîrândan Rüstem Paşa'ya tevcih. 2 ibka

Ek 2: Bilgileri İhtiva Eden Defter⁶⁶

⁶⁶ A.DVN. Tahvil Defteri 16, s. 21-22.

4.Bölüm

Manastır Şer’iyye Sicillerinde Korumaya Muhtaç Çocuklar İçin Vasî Tayininde Cinsiyet Faktörü ve Kadının Konumu: Hukukî ve Sosyal Dinamikler Üzerine Bir İnceleme (1640-1731)

Nazenin S. GÜLER*

Giriş

Manastır’a yönelik ilk Osmanlı akını 1332 yılında Umur Bey tarafından düzenlenmişti.¹ Şehrin Osmanlı hâkimiyetine geçişi ise 1382 ile 1385 yılları arasında I. Murad döneminde (1362-1389) gerçekleşmişti.² Rumca Manastirion, Ulahça Toli-Manastır, Sırpça Bitolj, Bulgarca ve Makedonca Bitola olarak bilinen şehir Osmanlı’nın hâkimiyetine alınması üzerine Manastır adıyla anılmaya başlandı. Adriyatik kıyıları ile Rumeli’nin iç bölgeleri arasındaki güzergâhta yer alan Manastır şehri, bu stratejik konumu sayesinde Osmanlılar’ın Balkan coğrafyasındaki önemli ekonomik merkezlerinden biri haline gelmişti.³ Şehrin alınmasından sonra yapılan sistemli iskân politikasıyla Anadolu ve Toroslardan getirilen Türkmen nüfus şehre yerleştirildi.⁴ Türkmen nüfusunun buraya yerleştirilmesi, şehrin sosyal ve kültürel yapısının değişimini de beraberinde getirmişti.⁵ Yapılan imar faaliyetleri sayesinde Manastır, klasik bir Osmanlı şehir dokusunun karakteristik özelliklerini taşır hale gelmişti.⁶ Osmanlı idari teşkilatı içinde Manastır şehrinin idarî statüsü, devlet teşkilatında meydana gelen siyasî gelişmelere bağlı olarak değişkenlik arz etmişti. İstanbul’un fethinden önce bir süre Rumeli Beylerbeyliği’nin merkezi konumunda

* Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, sguler@beu.edu.tr, ORCID:0000-0002-6792-4860.

¹ Kristaq Prifti, “Manastır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/562.

² Galip Çağ, “Osmanlı Balkan Tarihine Bir Katkı: Manastır’ın Fethi Meselesi”, *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu -II, Bildiriler*, Yayına Hazırlayan: Ünal Şener (Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, 2010), 1/237; Mustafa Gündoğdu, *17. Yüzyılın İlk Yarısında Manastır Şehri (Şer’iyye Sicillerine Göre)* (Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 8.

³ T. H., “Manastır”, *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1974), VII/274; Bahaeddin Yediyıldız, “Osmanlılar Döneminde Manastır”, *Atatürk ve Manastır Sempozyumu, (12-13 Ekim 1998) Bildiriler I* (Ankara: Gazi Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 1999), 22; Seda Kuşcu, *Manastır (Bitola) Şehri: İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapı (1730-1754)* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025), 12.

⁴ Prifti, “Manastır”, 27/562.

⁵ Zülfiye Koçak, *Manastır’da Hukuk ve Adalet Uygulamaları (1700-1730)* (Ankara: Gece Akademisi, 2019), 39-40; Mehmet Demirkol, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manastır* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 2.

⁶ Yediyıldız, “Osmanlılar Döneminde Manastır”, 25-26; Nurullah Karta, “Manastır Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu (1482-1615)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8/41, (Aralık 2015), 459-460; Demirkol, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manastır*, 3.

olan şehir, fetih sonrasında bu merkezi konumunu Filibe şehrine bırakmıştı. Bununla birlikte Manastır, Rumeli Beylerbeyliği teşkilâtı dâhilinde önemli merkezlerden biri olma vasfını korumuştur. Dönemsel siyasî şartlara göre kaza, sancak ve liva gibi farklı statülerinden biriyle teşkilatlandırılmıştı.⁷ Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlı önemli merkezlerinden biri olan Manastır şehrindeki Osmanlı hâkimiyeti 14-18 Kasım 1912 tarihleri arasında fiilen sona ermişti.⁸

Balkan coğrafyasında Osmanlı Devleti'nin stratejik öneme sahip şehirlerinden biri olan Manastır'ın şehir tarihinin araştırılmasında kadıların tuttuğu şer'iyye sicilleri başvurulması gereken temel kaynaklar arasında yer almaktadır. Bu siciller Osmanlı şehirlerinin idarî, iktisadî, eğitim ve kültürel yapılarından, dinî ve vakıf kurumlarına; askerî düzenlemelerden hukukî uygulamalara, sosyal ilişkilerden gündelik yaşama ve mimarî pratiklere kadar geniş bir yelpazede veri sunmaktadır. Söz konusu veriler Osmanlı şehir hayatının bütüncül bir panoramasını ortaya koyarak şehir tarihine dair araştırmalar için vazgeçilmez bir kaynak niteliğini taşımaktadır. Ayrıca hukuk, iktisat ve sosyoloji gibi sosyal bilimlerin diğer disiplinleri açısından da başvurulması gereken temel kaynaklar arasında yer almaktadır.⁹

Osmanlı idarî teşkilatında nahiye ve köyler dışındaki tüm idarî birimlerde (eyalet, livâ ve kazalarda) devletin hukukî otoritesini temsil etmek üzere bir kadı tayin edilirdi.¹⁰ Mülkî, beledî, malî, askerî ve adlî olmak üzere çok geniş yetkilerle donatılan kadı, görev mahallinde devletin temsilcisi olduğu gibi aynı zamanda devlet karşısında da yönettiği halkın sözcüsü ve temsilcisi konumundaydı.¹¹ Göreve başlayan kadılar, mahkemeye intikal eden davalar ile merkezden gelen ferman, mektup ve emirlerin kaydedildiği defterin ilk sayfasına adını, unvanını ve göreve başlama tarihini yazarak yetki ve sorumluluklarını resmen tescil ederlerdi. İnsanlarla ilgili tüm hukukî olaylara ilişkin karar suretleri, hüccetler ve yargıyla ilgili çeşitli yazılı kayıtları içeren bu defterler, literatürde *şer'iyye sicilleri*, *kadı defterleri*, *mahkeme defterleri*, *zabt-ı vakâyi sicilleri* ya da *sicillât defteri* gibi farklı adlarla anılmakla birlikte en yaygın haliyle *şer'iyye sicilleri* olarak bilinirler.¹²

⁷ Galip Çağ, *16. Ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Hâkimiyetinde Manastır* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 60-64.

⁸ Prifti, "Manastır", 27/ 562.

⁹ Yunus Uğur, "Şer'iyye Sicilleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/9.

¹⁰ Ahmed Akgündüz, "Osmanlı Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'iyye Mahkemeleri ve Şer'iyye Sicilleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 14, (2009), 14, 16; İlber Ortaylı, "Kadı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/69.

¹¹ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, (Ankara: Cedit Neşriyat, 2012), 261-262; Saadet Güler, "411 Numaralı Bitlis Şer'iyye Siciline Göre Bitlis'in Sosyal ve İktisadi Hayatı (1895-1903)", *Tarihî ve Kültürel Yönleriyle Bitlis (II. Cilt)*, Editörler: Mehmet İnbaşı, Mehmet Demirtaş (Ankara: Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, 2019), 465.

¹² Akgündüz, "Osmanlı Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'iyye Mahkemeleri ve Şer'iyye Sicilleri", 21-22.

Manastır şehrine ait 185 şer'iyye sicil defterleri bulunmaktadır.¹³ Bu defterler yukarıda da ifade edildiği üzere Manastır şehir tarihi hakkında önemli veriler ihtiva etmektedir. Bu sicil kayıtları arasında yer alan vesâyet davaları, kadının konumu ve temsiliyetini konu alan bu çalışmanın temel kaynağını oluşturmaktadır. Çalışma 1640-1731 yılları arasında mahkemeye intikal etmiş vesâyet davalarını inceleyerek Manastır'da vesâyet kurumunun işleyişi ve uygulamalarında kadının konumu ile temsiliyetini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Vesâyet Kurumu

Toplunun bütünlüğü, huzuru ve istikrarı açısından dezavantajlı bireylerin haklarını güvence altına alan ve onları himaye eden kurumsal bir sistemin varlığı elzemdir. Bu ihtiyaca binaen Osmanlı devletinde hasta, yetim, öksüz, yaşlı, mecnun ve müsrif gibi ehliyetsiz kişilerin hukukî ve malî temsil noktasındaki ihtiyaçlarını karşılamak üzere hukukî işlevleri belirlenmiş bir vesâyet kurumu tesis edilmişti. İslam hukukunda ehliyetsiz kimselerin haklarının korunması temel bir prensip olarak kabul edilmiştir.¹⁴ Kur'ân-ı Kerîm ve hadîslerde bu konuda çeşitli hükümler yer almaktadır.¹⁵ Çocukluk, akıl hastalığı, bunaklık (ateh) ve sefihlik (sefeh) gibi ârizî ehliyet noksanları bulunanların haklarının korunması ve işlerinin yürütülmesi gibi ihtiyaçlar velâyet ve vesâyet gibi hukukî temsil kurumlarının kurulmasını gerekli kılmıştır.¹⁶ İslâm dini yetim çocuklar başta olmak üzere toplumda korunmaya muhtaç her bireyin temel haklarını güvence altına almak için aileye, akrabalara, topluma ve devlete ayrı ayrı sorumluluklar yüklemiştir.¹⁷ Bu kapsamda da fakihler bu sorumluluk alanını sistematik bir zemine oturtmak için velâyet teorisini ayrıntılı bir biçimde ele almış, hidâne (çocuğun bakımı), lakît (sahipsiz veya terkedilmiş çocuk), hacr (malî ehliyetin sınırlandırılması) gibi kavramları geliştirerek dinî mensubiyeti dahil hiçbir ayırım gözetmeden toplumda kapsamlı bir sosyal koruma ve dayanışma sistemi oluşturmayı hedeflemişlerdir.¹⁸

¹³ Uğur, “Şer'iyye Sicilleri”, 39/10.

¹⁴ Mehmet Şener, “İslâm Hukukunda Velâyet”, *Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi* II (1985), 203.

¹⁵ Bkz. Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meâl), çev. Hüseyin Atay – Yaşar Kutluay (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988), Nisâ Suresi 4/2, 6, 10, 36; Bakara Suresi 1/177; Maûn Suresi 107/1-3; Mehmet Emin Özafşar vd. (ed.), *Hadislerle İslam* (Ankara: Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü, 2013), 1/649; 2/32, 429, 491; 3/115, 230; 4/6, 287; 5/179; 7/641, 645.

¹⁶ Şener, “İslâm Hukukunda Velâyet”, 203.

¹⁷ Ali Bardakoğlu, “Vesâyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/66; Ayşe Şimşek, “Osmanlı Hukuk Sisteminde Yetimlerin Himayesi ve Maddi Haklarının Korunması-Kurumsal Süreç-”, *Mevzu, Sosyal Bilimler Dergisi* 5 (Mart 2021), 93; Necla Kızıldağ Palta, *19. Yüzyıl Üsküdar Örneğinde Yetimler (1850-1856)* (Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 15, 93.

¹⁸ Bardakoğlu, “Vesâyet”, 43/66.

Oluşturulan bu teorik çerçevenin Osmanlı toplumundaki pratik karşılığı ve uygulama kapsamı objektif bir şekilde şer'iyye defterlerine yansımıştır. İncelediğimiz 1640-1731 yıllarına ait Manastır şer'iyye sicillerinde, vesâyet kurumunun şehirdeki fonksiyonu, işleyiş biçimi, uygulama alanları sistematik olarak analiz edilmiştir. Yapılan incelemeler aşağıda ilgili başlıklar altında sunulmuştur.

1. Vasî Tayininde Usûl ve Yetki

Vesâyet, fıkıh terminolojisinde edâ ehliyeti bulunmayan ya da sınırlı olan kişilerin korunması ve mallarının yönetimi ile ilgili yetki ve sorumluluğu ifade eder. Bu yetkiyi veren kişi, yani veli (baba ve dede) *mûsî*, yetki verilen kişi ise *vasî* veya *mûsâ ileyh* denilmektedir. Vesâyetin sağladığı yetki ve sorumluluk *mûsâ bih/vesîyet*, vesâyet altındaki kişi ise *mûsâ aleyh* şeklinde adlandırılmaktadır. Vasî tayin etme yetkisi belirli bir hiyerarşiye tabiydi. Bu yetki öncelikle babaya, onun yokluğunda babanın vasîsine, ardından dedeye (babanın babası) ve dedenin vasîsine geçerdi. Baba ve dede tarafından tayin edilen vasî “*vasî-i muhtâr*”, devlet adına kadı tarafından tayin edilen vasî ise “*vasî-i mansûb*” olarak tanımlanmaktadır.¹⁹

İslam hukuku, baba ve dedeye, tanınan vasî tayin yetkisini babalık vasfının tabîi olarak taşıdığı şefkat ve koruyuculuk ile aile üzerindeki temsil otoritesine dayalı olarak temellendirmiştir. Bu nedenle baba ve dedenin bulunmadığı durumlarda dahi çocuğun malî konulardaki velâyeti anne ya da diğer akrabalar değil doğrudan kadıya geçerdi.²⁰

Veli tarafından tayin edilen *vasî-i muhtar*, velinin vefatından sonra cenaze ve hayır işlerini yapmak, varsa borçlarını ödemek, mallarını mirasçılara teslim etmekten sorumluydu.²¹ İncelediğimiz dava kaydından vasî-i muhtar ile ilgili dört kayıt tespit edilmiştir.²² Örneğin, Lerçe sakinlerinden olan Mehmed Çelebi, Ahmed Çelebi'yi vasî-i muhtar olarak tayin etmişti. Mehmed Çelebi'nin vefatından sonra Ahmed Çelebi mahkemenin 1640 yılına ait dava kaydında vasî-i muhtar “*Timur bin Mehmed Çelebi nâm sağırin vasî-i muhtârı olan Ahmed Çelebi'nin kabz edüb ve harc eylediği izin-i şer'îyle görülen muhâsebe defteridir*

¹⁹ Bardakoğlu, “Vesâyet”, 43/66; Şener, “İslâm Hukukunda Velâyet”, 203; Ferit Şahin, “İslam Hukukunda Korunmaya Muhtaç Çocuklar”, *Premium Sosyal Bilimler E-Dergisi* 8/48 (2024), 1492.

²⁰ H. Yunus Apaydın, “Velâyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/17.

²¹ Bekir Akşit, *1700-1730 Yılları Arasında Manastır: Kent, Toplum ve Adalet Arayışı* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025), 185.

²² *Manastır Şer'iye Sicil Defteri (1051-1065)*, Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, YB. Yabancı Arşivler, Yb.021.d. Defterleri, No.8/65b-16, 66b-24; *Manastır Şer'iye Sicil Defteri (1113)*, No. 39/ 28b-4; *Manastır Şer'iye Sicil Defteri (1141-1143)*, No. 42/64a-2.

ki zikr olunur” şeklinde yaptığı işlemlere dair kayıtları mahkemeye sunmuştu.²³ Bir başka örnek ise velinin (baba) vasî-i muhtar tayin kaydını içermektedir. 1729 yılına ait bu kayıta Manastır’da misafir olarak bulunan Morohai (?) adlı Yahudi, küçük kızının tesviye-i umuruna, malını zabt ve hıfzına Pako adlı Yahudiyi vasî-i muhtar; Avram adlı Yahudiyi de nâzır olarak tayin etmişti.²⁴

İncelediğimiz 1640-1731 yılları arasındaki kayıtlarda kadı tarafından yapılan vasî tayinlerinin gerekliliği “*ırs-ı şer’i ile intikâl iden emvâl ve erzâkların hıfz ve tesviye-i umûrlarına bir vasîden lâ-büdd olmağın*” şeklindeki ifade ile vurgulanmış, ardından bu göreve tayin edilecek kişinin ismi “*kâbel-i şer’iden vasî nasb û ta’yin oldukda*” ifadesinden sonra belirtilmiştir. Son olarak vasî olacak kişinin vesâyet görevini kabul işlemi “*...vesâyet-i kabûl ve hıdmet-i lâzimesini edâya müte’ahhid olmağla*” ifadesiyle tamamlanmıştır. İncelenen dönemlere ait vasî tayinlerinde bu usul uygulanmıştır.

2. Vasîde Aranan Vasıflar

Vesâyet görevi çocuğun hukukî ve malî temsiliyeti ile bakımı ve koruması gibi çok önemli hususları içermektedir. Bu görevin önemine binaen vesâyeti üstlenecek kişilerin edâ ehliyeti olması ve üstleneceği sorumluluğu ifaya ehil olması gerekir. Bu şartlara ek olarak İslâm hukukunda ve Osmanlı uygulamasında Müslüman vesâyetini üstlenecek kişinin Müslüman olması gerekmektedir.²⁵ Bu vasıflar, incelediğimiz kayıtlara şu şekilde yansımıştır: “... mü’min ve dindâr olduğu...” ya da “... mütedeyyîn ve müstakîm” vasî kadınsa “... nâm hatun mütedeyyîne ve müstakîme olduğundan”. Ancak bazı kayıtlarda bu cümle kalıpları dışında aynı anlamı içeren farklı ifadeler de kullanılmıştır. Örneğin Manastır kazasına bağlı Kanatlar köyünde vefat eden Ömer adlı kişinin küçük kızı Aişe’ye tayin edilen vasî için kayıtlara “*sezâ-var olmağın kâbel-i şer’iden vasî nasb ve tâyin olunub*” şeklinde bir ifade yansımıştır.²⁶ Vasî üstlendiği sorumluluğu gereği gibi yerine getireceğini şu ifadelerle taahhüt etmiştir: “...her vechle hıdmet-i vesâyete kâdir” ya da “... hıdmet-i vesâyete kâdire olduğun”. İncelenen tüm dava kayıtlarında vesâyet görevine tayin edilen kişilerin vasîlik görevinin gerektirdiği vasıflara sahip olduklarına ve üstlendikleri görevi layığıyla yerine getireceklerine dair ifadeler yer almıştır.

²³ Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1051-1065), No. 8/6a-1.

²⁴ Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1141-1143), No. 42/25a-3.

²⁵ Bardakoğlu, “Vesâyet”, 43/67, Haldun Eroğlu, “On dokuzuncu yüzyılda yetim çocuklara vasî tayini: Antalya örneği”, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi, 50 (2007), 286.

²⁶ Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1051-1065), No. 8/77b-1, Halime Özcan, 8 Numaralı Manastır Şer’iyye Sicilinin (65-120 Varak) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 98.

3. Vasînin Yetki ve Sorumluluğu

Vesâyet kurumu, mahiyeti itibarıyla velâyetin bir devamı ve alt türü olarak değerlendirilir. Bu nedenle genel olarak mal üzerinde tasarruf yetkisi sağlayan bir velâyet biçimi niteliği taşır. Bununla birlikte, vasînin çocuğun şahsına dair bazı sorumlulukları da üstlenmesi nedeniyle, mal üzerinde güçlü, şahıs üzerinde ise zayıf bir velâyet olarak tanımlanmaktadır. Vasînin yetki ve sorumluluk alanının belirlenmesinde ilk kural, velâyet sahibinin -yani vasîyi belirleyen mûsînin yahut onu tayin eden kadının- iradesiyle belirlenen kayıt ve şartlardır. Kadı tarafından tayin edilen vasî, kadının vekili konumunda kabul edildiğinden, mûsî tarafından belirlenen vasiye kıyasla daha sınırlı bir yetkiye sahiptir. Vasînin temel sorumlulukları, küçüğün ve edâ ehliyeti olmayan ya da kısıtlı kişilerin malî haklarını en iyi şekilde temsil ve koruma, malvarlığını hukuk, örf kurallarına uygun biçimde yönetmek ve gerekli tedbirleri almaktır.²⁷

3.1. Malî Koruma: 1640-1731 yıllarına ait mahkeme kayıtları vasînin, vesâyetini üstlendiği çocuğun mal varlığını koruma, malî haklarını gözetme ve çocuk yararına temsil etme gibi malî ve hukukî sorumluluklarını yerine getirdiğini gösteren dava kayıtları bulunmaktadır. Tüm vesâyet kayıtlarında vasî tayin edilen kişinin, vesâyetini aldığı çocuğun babasından ve yakınlarından kendisine intikal eden mal varlığını muhafaza altını aldığını gösteren şu ibare yer almıştır: “*intikâl eden mâl-ı mevrusunu zabt ve hıfza ve sâ’ir umur-u zaruriyesini görmeğe vasîden lâzım ve mühim olmağın*”. Miras yoluyla çocuğa intikal eden malların korunması, muhafazası ve diğer zarurî işlerinin yürütülmesi için bir vasî tayin edilmesinin gerekli ve önemli olduğunu vurgulayan bu ibare, aynı zamanda kısıtlıların yaşamlarını sürdürebilmelerinde malî yönetimin hayati bir öneme sahip olduğuna da işaret etmektedir.

Babası veya yakınlarının vefatı üzerine tahsil edilmemiş alacaklarının alınması²⁸ ve çocuğun taşınmazlar üzerinde yapılan hak ihlallerine karşı yürütülen hukukî girişimler mahkeme kayıtlarına yansımıştır. Örneğin 1642 yılına ait mahkeme kaydında, merhum Bali Bey’e ait tahsil edilmemiş alacakların tahsiline yönelik, çocuklarının yasal temsilcisi sıfatıyla anneleri Ayşe Hatun’un vekili Ahmed Efendi aracılığıyla mahkemeye başvurduğu görülmektedir. Dava kaydında Ayşe Hatun’un, merhum Bali Bey’in Ortabekirli köyünde ikamet eden Goşa, Velçe, Esotko ve Kuyo adlı kişilerden para ve hububat alacaklarını eksiksiz teslim aldığı kaydedilmiştir.²⁹

²⁷ Bardakoğlu, “Vesâyet”, 43/67-68; Akşit, 1700-1730 Yılları Arasında Manastır: Kent, Toplum ve Adalet Arayışı, 186.

²⁸ *Manastır Şer’iye Sicil Defteri* (1116), No. 31/46a-2; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri* (1125), No. 36/1b-8; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri* (1117-1119), No.38/6a-2; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri* (1113), No.39/22b-3, 28b-4; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri* (1135), No. 40/74a-2; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri* (1141-1143), No. 42/28a-2, 53b-3; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri* (1051-1065), No. 8/62a-8, 63a-3,vs.

²⁹ *Manastır Şer’iye Sicil Defteri* (1051-1065), No. 8/61b-4

Bu dava örneğinde olduğu gibi sicil kayıtlarında vesâyetleri altında bulunan çocuğun haklarını korumak amacıyla vasîleri tarafından açılmış çok sayıda dava kaydı yer almaktadır.

Zamanla çocuğun mal varlığına yönelik hukuka aykırı tasarruflara karşı vasîler tarafından yürütülen hukukî işlemler de kayıtlara yansımıştır.³⁰ Örneğin 1641 yılına ait bir dava kaydında Fahrü'l-kuzât Ramazan Efendi, vasîsi olduğu Emine adlı küçük kızın babasından intikal eden gayrimenkule annesi Ayşe Hatun tarafından el konulmasına itiraz ederek Emine'nin mülkiyet hakkını annesine karşı korumuştur.³¹ Bu kapsamda, vasîler tarafından açılan veya mahkemeye intikal eden dava kayıtları, vesâyet uygulamalarının çocuğun ekonomik çıkarlarını koruma ve haklarını gözetme işlevini –hatta en yakınlarına karşı dahi- etkin bir şekilde yerine getirdiğini ortaya koymaktadır. Böylece, vesâyet kurumu yalnızca bir koruma mekanizması olarak değil, aynı zamanda hukukî ve malî hakların güvence altına alındığı etkin bir düzenleme olarak da işlev görüyordu.

3.2. Nafaka Temini: Arapça *infak* kelimesinden türetilen *nafaka*, “geçindirme ve besleme” anlamına gelmektedir. Sözlük anlamı itibarıyla nafaka, “yiyecek parası, geçimlik ile kanunen geçindirmekle yükümlü olunan kişilere mahkeme kararıyla bağlanan periyodik ödeme” şeklinde tanımlanmaktadır.³² İslâm hukukunda çocukların nafakasının temini öncelikli olarak babanın sorumluluğunda olduğu kabul edilmiştir.³³ Baba, kendi malî gücü ve toplumun örf ve âdetleri doğrultusunda çocuklarının yiyecek, içecek, giyim, barınma ve diğer temel ihtiyaçlarını karşılamakla mükelleftir. Baba kayıp, hasta veya mecnun olsa dahi, çocukların nafakası onun malından temin edilir. Babanın malvarlığına doğrudan erişimin mümkün olmadığı durumlarda mahkeme, annenin veya vasînin çocukların geçimini sağlayabilmesi için babanın malından harcama yapmasına veya onun adına borç almasına izin verme yetkisine sahipti.³⁴

İslâm hukukunda vesâyet kurumu, yalnızca malî yönetim ve hukukî temsil yetkisini değil, aynı zamanda vesâyet altındaki çocuğun bakım, gözetim ve geçim sorumluluğunu da kapsamaktadır. Osmanlı hukuk sisteminde bu ilkenin bir yansıması olarak, vasîler, vesâyetleri altındaki çocukların hem malî hem de

³⁰ *Manastır Şer'îye Sicil Defteri (1113)*, No. 39/84a-2; *Manastır Şer'îye Sicil Defteri (1094)*, No.25/20b-1, 23b-91.

³¹ *Manastır Şer'îye Sicil Defteri (1051-1065)*, No. 8/52a-1, Esra Erikci, 8 Numaralı *Manastır Şer'îye Sicilinin (1-64 Varak) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H. 1050-1051/M.1640-1642)* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 291.

³² Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), “Nafaka”, III/642; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi, 2003), “Nafaka”, 795.

³³ Vecdi Akyüz, “Ana Baba (Ebeveyn)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/102.

³⁴ Hüseyin Muşmal - İrem Gürbüz (2018) “Osmanlı’da Vasîlik Kurumu: Konya Örneği”, *Journal of Turkish Studies*, 13/16 (2018), 220-221.

hukukî temsilcileri konumundaydılar. Vasîler, çocuğun malvarlığını korumak, onun adına hukukî işlemleri yürütmek ve aynı zamanda nafakasının teminini sağlamakla yükümlüydüler. Bu durum, vesâyet kurumunun İslâm hukukunda yalnızca malî yönetim ile sınırlı olmadığını, aynı zamandan çocuğun temel yaşamsal ihtiyaçlarının sağlanmasını da kapsayan bütüncül bir sorumluluk alanı olarak düzenlendiğini göstermektedir.

İncelenen 1640-1731 dönemi ile ilgili olarak, vasîlerin çocuğun nafakasını temin etmek amacıyla başlattıkları hukukî işlemler, şer’iyye sicil kayıtlarında geniş biçimde yer almaktadır. Bu kayıtlar ilgili dönemin hukukî pratiklerini yansıtmaktadır. Örneğin 1640 yılına ait bir kayıtta yetim Ayşe’nin vasîsi olan annesi Hadice Hatun vekili Ali Çelebi aracılığıyla mahkemeye başvurarak kızının yiyecek (nafaka) ve giyecek (kisve) ihtiyaçlarının karşılanması için babasından intikal eden mirastan nafaka tahsisini talep etmiştir. Mahkeme vasîsinin talebini uygun bularak, Ayşe’nin babasının mirasından günlük dört akçe tutarında nafaka almasına hükmetmiştir.³⁵ Mahkemeye intikal edilen toplam 30 dava kaydında vasîler himayelerinde bulunan çocuklar için onlara intikal eden babalarının mirasından nafaka talep etmişlerdi. Bu kayıtlara mahkemenin tayin ettiği nafaka tutarları da yansımıştır. Buna göre günlük nafaka tutarlarından en düşüğü 2 akçe en yükseği ise 24 akçe olarak kayıtlara yansımıştır. Nafaka tutarları babanın malvarlığına göre belirlenmekteydi. İncelenen 30 nafaka davasında tespit edilen sayısal veriler aşağıdaki tabloya aktarılmıştır.

Tablo 1: Günlük Nafaka Tutarları³⁶

Kişi sayısı	Nafaka tutarı akçe
5	2
2	2,5
1	6
8	3
7	4
3	8
1	10
1	12
1	20
1	24

³⁵ *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1051-1065)*, No. 8/2a-2.

³⁶ *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1051-1065)*, No. 8/2b-2, 2b-5, 3b-5, 4b-3, 14b-5, 18b-4, 37a-5, 37a-6, 38b-2, 39a-1, 65b-10, 66b-2, 73a-4, 73b-1, 74a-2, 77a-5, 77b-5, 80b-3; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1094)*, No.25/1a-2, 1b-5; 15b-1, 16b-55; 21a-1, *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1116)*, No. 31/10a-2; 12a-2; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1141-1143)*, No. 42/9a-2; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1125)*, No.36/14a-1.

Tablodaki sayısal verilerden de anlaşıldığı üzere en yüksek nafaka 24 akçe tutarındaydı. Nafaka tutarları babanın mal varlığına göre belirlendiğine göre Firuz Bey Mahallesi ahalisi merhum Mehmed Efendi en yüksek malvarlığına sahipti. Mehmed'in ardından kalan yetim çocuğuna amcası Kasım Sipahi vasî tayin edilmişti ve vasî sıfatıyla nafaka talebinden bulunmuştu. Ocak 1683 tarihli diğer bir nafaka talep davasında Rabia'nın anneannesi Aişe Hatun, babasının vefatından sonra torunu Rabia'nın vasîliğini üstlenmiştir. Aişe Hatun torunun yasal temsilci sıfatıyla babasından intikal eden mirastan Rabia'nın temel ihtiyacının temini ve onun bakım hizmetini gören kişi (hâdimesi) için de mahkemeye nafaka talebinde bulunmuştur. Mahkeme Rabia ve bakıcısı için günlük 20'şer akçe Rabia'ya intikal eden mirastan karşılanmasına hükmetmiştir.³⁷ Kayıtlara yansıyan nafaka davaları Osmanlı hukuk sisteminde çocukların hukukî himayesinin, babanın vefatından sonra dahi mirasın korunması ve temel ihtiyaçların karşılanmasının teminat altına alındığını kanıtlamaktadır.

4. Vasî Atanmasında Cinsiyet Faktörü

İslam hukukunda baba kanunî temsilci olarak önemli bir konuma sahiptir. Reşit olmayan çocuğun gerek şahsı gerekse malı üzerinde velâyet hakkı öncelikle babaya aittir. Malî işlemlerle ilgili konularda velâyet, öncelikle babanın, onun bulunmaması halinde ise babanın velâyet hakkındaki tercihi esas kabul edilmiştir. Baba, kendisinden sonra çocuk üzerinde bu tür velâyet yetkisini kullanmak üzere “*vasî-i muhtar*” olarak adlandırılan bir yasal temsilci tayin etme hakkına sahiptir. Annenin velâyet hakkı babanın veya asabenin³⁸ bulunmaması durumunda mümkündür.³⁹ Bununla birlikte İslâm hukuku, vasî tayinlerinde kadın ve erkek arasında herhangi bir öncelik tanımamaktadır. Toplumda himaye ve korumaya muhtaç olan bireyler üzerinde her iki cins aynı oranda sorumlu kılınmıştır.⁴⁰ Bu çerçevede incelemeye konu olan şer'îye sicillerinde toplamda 140 vasî davası tespit edilmiştir. Bu davalarda tayin edilen kadın-erkek sayısı aşağıdaki grafiğe aktarılmıştır.

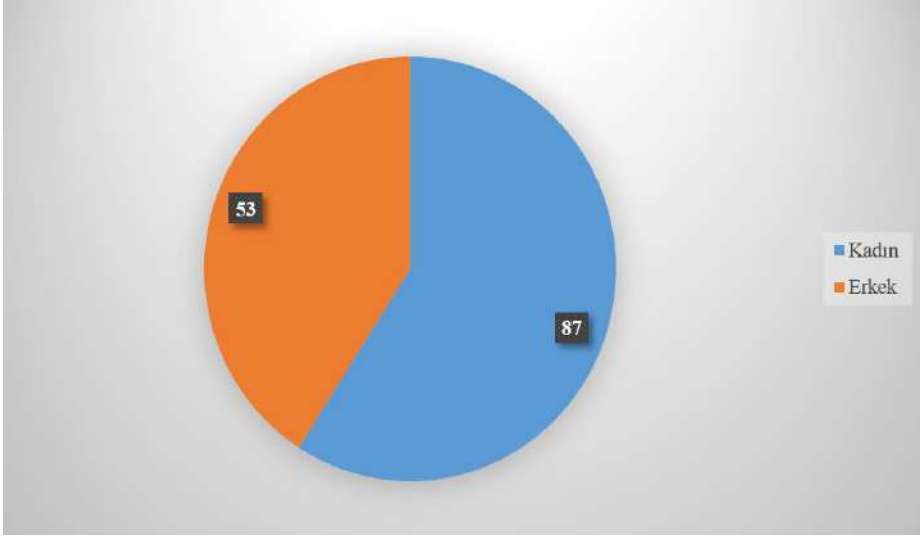
³⁷ *Manastır Şer'îye Sicil Defteri (1094)*, No.25/15a-3, Hülya Gözcü, *25 Nolu Manastır Şer'îye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1682-1684)*, (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 100.

³⁸ Asabe: Baba tarafından gelen erkek akraba ve erkek çocuklar. Hayreddin Karaman, “Asabe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/452.

³⁹ Akyüz, “Ana Baba (Ebeveyn)”, 3/102.

⁴⁰ Bardakoğlu, “Vesâyet”, 43/67.

Grafik 1: Vasî Atanmasından Kadın-Erkek Sayısı

Grafik 1’de yer alan verilerden de anlaşıldığı üzere 140 davanın 87’sinde vasî olarak kadınlar tayin edilmiştir. Bu kadınlar çocukların yakın akrabaları arasından seçilmişti. Vasî tayinlerinde kadın vasîlerin sayıca üstün olması, vesâyet uygulamalarında önceliğin annelere ve dolayısıyla kadınlara verildiğini göstermektedir.

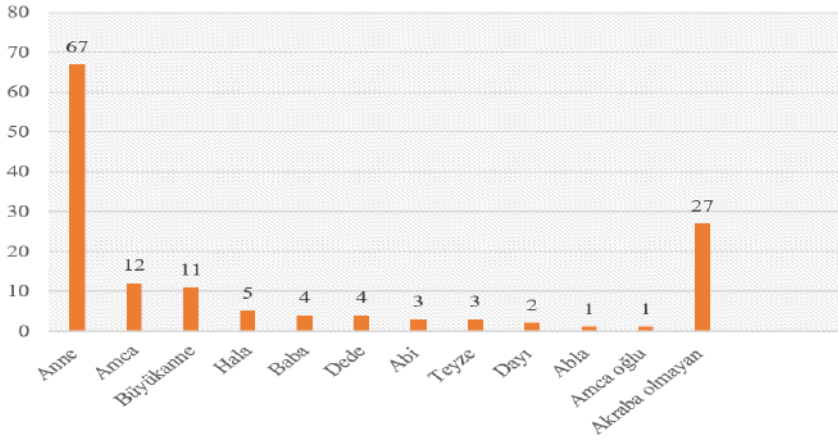
5. Vasî Atanmasında Yakınlık Derecesi

Vasî atamalarında velî tarafından tayin edilen bir vasî (vasî-i muhtar) olmadığında vasî tayinleri devlet adına kadılar tarafından yapılmaktaydı. Kadı da vasî tayin edilecek kişinin gerekli vasıflara sahip olması şartıyla öncelikle çocuğunun kendi ailesinden veya mahremi olan yakın akrabalarından seçim yapardı. Eğer yakın akrabalar bu sorumluluğu üstlenmez veya yakın akraba yoksa vasî vasıflarına sahip güvenilir bir kişi tayin edilirdi.⁴¹

İncelenen dava kayıtlarında vasînin vesâyetini aldığı çocukla yani mûsa aleyh ile olan akrabalık ilişkisi tespit edilmiştir. Tespit edilen sayısal veriler aşağıdaki grafiğe yansıtılmıştır.

⁴¹ Ayşe Şimşek, “Osmanlı Hukuk Sisteminde Yetimlerin Himayesi ve Maddi Haklarının Korunması - Kurumsal Süreç-”, *Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi* 5 (Mart 2021), 93.

Grafik 2: Yakınlık Derecesi

Grafik 2’de verilerden de anlaşıldığı üzere 140 davanın yaklaşık yarısında vasi olarak anne,⁴² ardından sırasıyla amca,⁴³ büyükanne,⁴⁴ hala,⁴⁵ baba,⁴⁶ dede⁴⁷, abi,⁴⁸ teyze,⁴⁹ dayı,⁵⁰ abla⁵¹ ve amcaoğlu⁵² tayin edilmiştir. Tayin edilen 27 vasiinin ise çocukla herhangi bir akrabalık bağlarının olup olmadığı kayıtlarda belirtilmemiştir.⁵³

⁴² *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1051-1065)*, No. 8/2b-2, 4b-3, 9a-3, 9a-4, 10b-7, 14b-5, 16a-6, 17b-6, 18a-1, 18a-3, 25a-2, 37a-2, 54a-7, 61b-4, 65b-10, 73b-1; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1094)*, No.25/3a-2, 3b-1, 5b-1, 8b-1, 8b-2, 11b-1, 15b-3, 16a-2, 16b-5, 17a-1, 17a-3, 19a-1, 21a-1, 21a-2, 23a-3, 24b-11, 27a-1; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1116)*, No. 31/9a-1, 10a-2, 11a-3, 12b-1, 12b-2; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1124)*, No. 35/3a-2; ; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1125)*, No. 36/1a-6, 4b-2, 6a-2, 14a-5; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1127)*, No. 37/1a-2; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1129)*, No. 38/5a-1, 6a-1, 7a-3, 13a-3; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1133)*, No. 39/16a-2, 25b-3, 30b-3, 32a-3, 34a-1, 35a-1, 44a-2, 50a-1, 53a-2, 55a-2, 67a-1, 76a-1, 88a-3; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1140)*, No. 41/4b-1; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1141)*, No. 42/3a-1, 9a-2, 28a-2, 53a-3 60b-1; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1142)*, No. 43/9b-2, 14a-1.

⁴³ *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1051-1065)*, No. 8/22a-1; 33b-1, 50a-4; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1094)*, No.25/7a-1, 15b-1, 15b-5, *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1125)*, No. 36/2b-3; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1133)*, No. 39/26a-1; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1135)*, No. 40/70a-2, 74a-2; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1141)*, No. 42/4a-2, 68b-3

⁴⁴ *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1051-1065)*, No. 8/38a-5, 40a-1, *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1124)*, No. 35/2a-2, *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1125)*, No. 36/5a-1, 7b-9; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1129)*, No. 38/7a-2, 41a-1; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1133)*, No. 39/18b-3, 21a-1; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1141)*, No. 42/4a-3, 12a-3,

⁴⁵ *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1051-1065)*, No. 8/37a-5; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1125)*, No. 36/12a-3; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1133)*, No. 39/37b-2, 76b-3; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1141)*, No. 42/70a-2.

⁴⁶ *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1094)*, No.25/3b-2; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1116)*, No. 31/8a-3; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1125)*, No. 36/3b-3, 8a-4, 13a-2.

⁴⁷ *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1051-1065)*, No. 8/51b-1, 81a-4; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1141)*, No. 42/43b-1, 65b-1, 69b-3

⁴⁸ *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1051-1065)*, No. 8/81a-1, *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1133)*, No. 39/29a-2; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1141)*, No. 42/26b-2

⁴⁹ *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1116)*, No. 31/5a-1, *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1141)*, No. 42/9a-1, 62a-1,

⁵⁰ *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1133)*, No. 39/28b-2; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1135)*, No. 40/76a-1.

⁵¹ *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1051-1065)*, No. 8/70a-2.

⁵² *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1141)*, No. 42/25a-2.

⁵³ *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1051-1065)*, No. 8/6a-1, 29b- 6, 77b-2, 90b-3; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1094)*, No.25/6b-2, 11b-1, 17b-4, 19a-3; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1116)*, No. 31/10a-3, 46a-2, *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1118)*, No. 32/47b-2; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1125)*, No. 36/2a-4, 6b-1, 10b-4; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1127)*, No. 37/17a-2; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1133)*, No. 39/9b-2, 22a-2,

Elde edilen bu sayısal veriler, vasîlerin %82'sinin yakın akrabalarından seçildiğini göstermektedir. İslâm hukukunda çocuğun hukukî ve malî temsilcisi olarak asabe daha yetkili kabul edilmiş⁵⁴ olsa da, yukarıdaki dava kayıtları Osmanlı uygulamasında vasîlik görevinin çoğunlukla anneye verildiğini ortaya koymaktadır.

6. Ücret Karşılığında Vasîlik

Vesâyet görevi kural olarak belirli bir ücrete tâbi değildi. Ancak bu görev karşılığında ücret alınması vasî tayininde yetkili olan mûsî veya kadının takdirine bırakılmıştı. Mûsî ya da kadı uygun gördüğü takdirde, vasî zengin olsa dahi çocuğun malından belirlenen ücreti alabilirdi. Buna karşılık, mûsî veya kadı tarafından böyle bir takdir söz konusu olmadığında ve vasî maddi bakımdan muhtaç değilse vesâyet görevi karşılığında herhangi bir ücret alamazdı. Bu konuda Nisâ Süresi'nin altıncı ayetinde yer alan “Zengin ise -yetimin malından- uzak dursun, fakir ise mâruf ölçüde yesin” hükmü esas alınmıştır.⁵⁵

İncelenen 140 vasî tayini davası içinde sadece bir örnekte vesâyet görevinin ücret karşılığında üstlenildiği tespit edilmiştir. Aralık 1682 tarihli bu davada, Manastır'ın Firuz Bey Mahallesi sakinlerinden olan Mehmed Çavuş'un vefatı üzerine yetim kalan Mahmud ve Nuh adlı iki çocuğu için Ahmed Çelebi vasî olarak tayin edilmiştir. Kayıтта yer alan “...*intikâl iden emvâl ve erzâğın hıfz ve tesviye-i umûrlarına sagîrân-ı merkûmân mâlından olmak üzere yüz altı akçe vazîfe ile kîbel-i Şer*”i kavîmden vasî *nasb u tayîn olmağın...*” ibaresinden Ahmed Çelebi'nin 106 akçe ücret karşılığında vasî olarak tayin edildiği anlaşılmaktadır.⁵⁶

7. Vasînin Yardımcıları ve Denetimi

Nâzır: Sözlükte "bakmak, görmek, düşünmek, incelemek; hüküm vermek" anlamlarına gelen nâzır, terim olarak özellikle divan ve vakıflar gibi malî kurumları yöneten ya da denetleyen kişilere “nâzır”; ilgili kurum ve faaliyete de “nezâret” denilmekteydi.⁵⁷ Osmanlı hukuk sisteminde vesâyet kurumuna ilişkin uygulamalarda nâzırın önemli bir işlevi bulunmaktaydı. Mahkeme tarafından tayin edilen nâzırlar, vasîlerin resmî yardımcıları ve denetleyicileri olarak görev yaparlardı. Bu uygulama hem çocuğun mal ve hukukunun korunmasını hem de vasînin görevini sağlıklı biçimde yapmasını sağlama amacını taşımaktaydı. Nâzırın temel görevi, vasînin tasarruflarının hukuka uygunluğunu denetlemektir. Dolayısıyla nâzır, çocuğun mal

26a-3, 37b-3, 38a-1, 50a-2, 84a-2; *Manastır Şer'îye Sicil Defteri (1141)*, No. 42/25a-3, 26b-1, 47a-2, 51a-3, 64a-2.

⁵⁴ Akyüz, “Ana Baba (Ebeveyn)”, 3/102.2

⁵⁵ Bardakoğlu, “Vesâyet”, 43/69.

⁵⁶ *Manastır Şer'îye Sicil Defteri (1094)*, No.25/6b-1.

⁵⁷ Cengiz Tomar, “Nâzır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/449; Mehmet Genç, “Nâzır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/449.

varlığı üzerinde doğrudan tasarruf yetkisine (alım, satış, kiralama gibi) sahip değildi. Nâzır, vasînin çocuk üzerindeki tasarruflarını denetler ve şüpheli durumlarda mahkemenin müdahalede bulunmasını talep ederdi. Vasîye görevinde yardımcı olma ve gerektiğinde de çocuğun korumasına doğrudan yardım etme sorumluluğunu da taşırdı. Bu denetim mekanizması sayesinde nâzır, çocukların hukuken korunmasını güvence altına alan üst düzey bir kontrol mekanizması olarak işlev görmüş, vasîlik sisteminin şeffaflığını ve hesap verebilirliğini sağlamıştı.⁵⁸ Nitekim şer‘iyye sicillerinde yer alan vesâyet kayıtları, nâzırın vesâyet uygulamalarında aktif bir denetim unsuru olarak görev yaptığını göstermektedir.

İncelenen kayıtlar arasında nâzır tayiniyle ilgili 10 dava kaydı tespit edilmiştir.⁵⁹ Bu davalarda -biri hariç- nâzır tayini vasîlerin talepleri üzerine gerçekleşmişti. Söz konusu davalarda nâzır talebinde bulunan vasîlerin tamamı kadın ve tayin edilen nâzırlar ise -biri hariç- vasî kadınların yakın akrabalarıydı. Örneğin 5 Mayıs 1683 tarihine ait kayda göre Manastır’ın Firuz Bey Mahallesi sakinlerinden olan Abdullah Çelebi’nin vefatı üzerine yetim kalan çocukları için büyük anneleri Hadice Hatun tayin edilmişti. Hadice Hatun’un muhtemelen vasîlik görevinde kendisine yardımcı olması için mahkemeden çocukların amcası Ahmed Çelebi adlı kişinin nâzır tayin edilmesini talep etmişti. Bu talep mahkeme heyeti tarafından uygun görülmüştü.⁶⁰ Nâzır tayin davalarında -yukarıda da belirtildiği üzere- sadece bir dava kaydında nâzırın, vasî ile herhangi bir akrabalık ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Söz konusu dava, vasî olan büyük annenin talebi üzerine açılmış ve aynı mahalleden olan Hasan Çelebi adlı şahıs nâzırlık görevine tayin edilmişti. Vasî ile herhangi bir akrabalık ilişkisi olmayan Hasan Çelebi’nin güvenilir ve nâzırlık görevini ifa etmeye muktedir olduğu anlaşılmaktadır. Bu davada Hasan Çelebi’ye nâzırlık görevi için 105 akçe ücret tahsis edilmişti.⁶¹ Bu durum nâzırlık görevi için ücret tahsisi yapılan tek dava olması yönüyle dikkat çekicidir. Benzer şekilde “Ücret Karşılığında Vasîlik” başlığında da belirtildiği üzere vasî davalarından sadece bir davada vasîlik görevi için (106 akçe) ücret tahsisi yapılmıştı.

Nâzır tayin davaları arasında -daha önce de belirtildiği üzere- sadece bir dava da vasîlerin talebi olmadan mahkeme tarafından nâzır tayin edilmişti. 1641 yılına ait olan dava şu şekildedir: Losince Köyü sakinlerinden Mehmed Efendi’nin vefatı üzerine yetim kalan küçük oğlu Timur’a Ahmed Çelebi vasî tayin edilmişti. Bu vasî

⁵⁸ Muşmal – Gürbüz, “Osmanlı’da Vasîlik Kurumu: Konya Örneği”, 223-224.

⁵⁹ *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1051-1065)*, No. 8/16a-6, 29b-6; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1094)*, No.25/16a-2, 23a-3, 27a-1; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1118)*, No. 32/5a-1; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1125)*, No. 36/6b-3; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1133)*, No. 39/32b-3, 34a-1, 50a-2, 88a-3; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1141)*, No. 42/25a-3.

⁶⁰ *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1094)*, No.25/16a-2.

⁶¹ *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1094)*, No.25/23a-3.

üzerinde denetim (nâzırlık) yapılmasına ihtiyaç duyulması nedeniyle, mahkeme tarafından Mehmed Yazıcı adlı kişi nâzır olarak atanmıştır.⁶²

8. Vasî Değişikliği

Vasî değişikliklerinin, vasîlerin azledilmesi, görevden ferâgat etmeleri ya da ölüm gibi nedenlerle yapıldığı kayıtlara yansımıştır. Tespit edilen ilk dava bir annenin mahkeme tarafından vasîlik görevinden azledilmesiyle ilgiliydi. Buna göre 1640 yılında Orihova köyünden Nikola, merhum kardeşinin dul eşi Masliye'nin başka biriyle evlendiğini gerekçe göstererek, yeğenleri Sivo ve Velko'nun velayetinin anneden alınmasını talep etmişti. Mahkeme bu talebini uygun bularak vasîlik görevini amca Nikola'ya vermişti.⁶³

Vasîlik görevinden ferâgat edilmesi ile ilgili iki dava kaydı bulunmaktadır. Bu kayıtlardan birinde vasî olan Salih Çelebi, vasîlik görevini çocuğun abisi Ramazan Çelebi'ye bırakmış;⁶⁴ diğer dava da ise vasî olan Kamer Hatun, bu görevinden ayrılarak vasîliği çocuğun büyükannesine devretmişti.⁶⁵

Vasî değişikliklerinin bir diğer nedeni ise vasînin vefatıydı. Örneğin 2 Ocak 1720 tarihli bir dava kaydında vefat eden Mustafa adlı şahsın küçük yaştaki oğlu İbrahim'e vasî tayin edilen Hacı Mehmed'in vefat etmesi üzerine, İbrahim için annesi Ümmü Gülsüm binti Osman vasî olarak tayin edilmiştir.⁶⁶ İncelenen kayıtlarda vasî değişikliklerinin en sık vasînin vefatı nedeniyle gerçekleştiği görülmektedir. Bu nedenle görülmüş beş dava kaydı tespit edilmiştir.⁶⁷

. Vasînin Görev Süresinin Bitimi

Vasîlik görevini ifa etmeye engel teşkil eden sağlık sorunları, yaşlılık, engellilik veya akıl hastalığı gibi durumlar, vesâyet görevinin sona ermesine neden olmaktaydı. Bununla birlikte, yetim çocuklar için tayin edilen vasîlerin görev süreleri, çocuğun büyüme ve reşit olmasıyla sınırlıydı.⁶⁸ Nitekim bu husus Kur'ân-ı Kerîm'de açık bir şekilde belirtilmiştir: “*Rüştiine erişinceye kadar yetimin malına ancak en güzel şekilde yaklaşın. Bu kurala uyun. Çünkü sorumlu olacaksınız.*” (İsrâ, 17/34) ve “*Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin; eğer onlarda bir olgunlaşma görürseniz mallarını kendilerine teslim edin. Büyüyecekler diye o malları israfıla tez elden yemeyin.*” (Nisâ, 4/6) ayetleri, vesâyet görevinin süresine ilişkin ölçüyü ortaya

⁶² Manastır Şer'îye Sicil Defteri (1051-1065), No. 8/29b-6.

⁶³ Manastır Şer'îye Sicil Defteri (1051-1065), No. 8/44b-6.

⁶⁴ Manastır Şer'îye Sicil Defteri (1051-1065), No. 8/81a-1.

⁶⁵ Manastır Şer'îye Sicil Defteri (1125), No. 36/5a-1.

⁶⁶ Manastır Şer'îye Sicil Defteri (1133), No. 39/30b-2.

⁶⁷ Manastır Şer'îye Sicil Defteri (1118), No. 32/47a-3; Manastır Şer'îye Sicil Defteri (1125), No. 36/2b-1; Manastır Şer'îye Sicil Defteri (1133), No. 39/30b-2, 37b-1, 37b-2.

⁶⁸ Bardakoğlu, “Vesayet”, 43/69; Eroğlu, “On dokuzuncu yüzyılda yetim çocuklara vasî tayini: Antalya örneği”, 286.

koymaktadır. Bu ayetlerden hareketle, vesâyet görevinin çocuğun bûluğ ve rüşd çağına erişmesiyle sona ereceği hükmüne varılmaktadır.

Dava kayıtlarında vesâyet altında bulunan kişilerin bûluğ ve rüşd çağına ulaştıklarını beyan ederek vasîlerinin himayesinde bulunan mal varlıklarını talep ettikleri kaydedilmiştir. Bu durum kayıtlara genellikle “*hâliya âkıl ve baliğ olduğum ecilden mâl-ı mevrûsumu vasî-i mezbûruna taleb ve tahsil etmek murâd eylediğim*” şeklindeki ifadelerle yansımıştır. Mahkeme, bu talebi uygun bulduğu taktirde vasî, himayesinde bulunan mal varlığını mahkeme huzurunda ilgili kişiye teslim ederdi. Böylece vasîlik görevi resmen sona ermiş olurdu. Örneğin Mahmud adlı şahıs babası Seyyid Mehmed’in vefatından sonra kendisine vasî olarak tayin edilen Tüfekçi Hasan Çelebi’nin, vasîlik süresi boyunca miras mallarını topladığını ve nafaka, kisve ve borçlarıyla miras taksimi için gerekli harcamaları yaptığını belirtmiştir. Mahmud akıl ve baliğ olduğunu ifade ederek mirasından geriye kalan 8.500 akçe alacak hakkını Tüfekçi Hasan Çelebi’den talep etmiştir. Tüfekçi Hasan Çelebi ise mahkeme huzurunda söz konusu meblağın tamamını teslim ettiğini beyan ederek vasîlik görevini nihayete erdirmişti.⁶⁹ İncelenen kayıtlar arasında, bu şekilde sonuçlanan beş vasîlik davası örneği bulunmaktadır.⁷⁰

Sonuç

Şer’iye sicilleri, Osmanlı hukuk sisteminde vesâyet kurumunun normatif çerçevesini ve pratik işleyişini incelemek açısından en önemli kaynakları teşkil etmektedir. Osmanlının önemli şehirlerinden biri olan Manastır şehrindeki vesâyet kurumunun işleyişini anlamak açısından Manastır şer’iye sicilleri temel başvuru kaynakları arasında yer almaktadır. Bu çalışmada şer’iye sicillerine dayalı (1640-1731 yılları arasında) Manastır’daki vesâyet uygulamaları ile kadınların hukuki-temsiliyet konumları incelenmiştir. Söz konusu döneme ilişkin 13 şer’iye sicil defterine dayalı analizler, kadınların vasîlik görevinde belirgin biçimde öne çıktıkları somut verilerle ortaya koymaktadır. Bu veriler vesâyet kurumunda kadınların pasif değil, aksine aktif ve meşru temsilciler olarak önemli roller üstlendiklerini göstermektedir. Annelerin ve kadın akrabaların vasîlikte öncelikli olarak tercih edilmesi, toplumsal gerçeklik ile hukukî normlar arasında uyumlu bir esneklik zemininin bulunduğuna işaret etmektedir. Cinsiyet dağılımına göre tespit edilen 140 vasî tayininin 87’si kadındır. Yakınlık derecesi bakımından anneler (67) ve diğer kadın akrabalar öncelikli tercih edilmiş, teorik olarak asabeye öncelik verilmesine rağmen uygulamada annelerin merkeze alındığı görülmüştür. Bu durum kadınların

⁶⁹ *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1051-1065)*, No. 8/19a-8.

⁷⁰ *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1051-1065)*, No. 8/22a-4, 81b-1; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1118)*, No. 32/5a-2, 37b-3; *Manastır Şer’iye Sicil Defteri (1141)*, No. 42/69b-3.

sadece aile içi bakım rolünü değil, aynı zamanda mahkeme nezdindeki resmî temsil görevlerini de etkin biçimde üstlendiklerini göstermektedir.

Mahkeme kayıtlarında vasîlerin mal yönetimi, dava açma, nafaka takibi gibi sorumlulukları ayrıntılı biçimde belgelenmiştir. İncelenen 30 nafaka davasından vasîlerin, yetim çocukların ihtiyaçlarını temin etmek için aktif hukukî girişimlerde bulunmuşlardır. Bu davalarda nafaka miktarları günlük 2-24 akçe arasında değişmekteydi. Bu tutarların belirlenmesinde mahkemenin takdiri ile ailenin ekonomik durumu belirleyici olmuştur. Vesâyet görevinin sona ermesi ise genellikle çocuğun buluş ve rûştüne erişmesiyle gerçekleşmiştir. Vasîlerin vesâyetleri altında olan çocuklara karşı taşıdığı sorumlulukları olan malî yönetim, bakım ve geçim temini (nafaka) boyutlarıyla birlikte vesâyet kurumunun sosyal bir koruma mekanizması olarak önemli bir işleve sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum devletin, aile bağlarının ve dinî normların kesiştiği bir alanda toplumsal sorumluluğun kurumsal düzeyde sürdürüldüğünü göstermektedir. Nâzırlık tayinlerinde ücret tahsisinin istisnâî olması, kamu görevlerinin büyük ölçüde dinî-ahlaki zeminde yürütüldüğüne işaret etmektedir. Sonuç olarak, Osmanlı hukuk pratiği, teorik normlara sıkı biçimde bağlı kalmakla birlikte toplumsal ihtiyaçlar ve yerel dinamikler doğrultusunda esneklik gösterebilmiştir. Kadınlar ise bu süreçte aile içi koruma görevini, resmî hukukî temsil sorumluluğuyla birlikte üstlenerek önemli roller oynamışlardır. Çalışmada elde edilen bulguların Osmanlı sosyal ve hukuk tarihi bağlamında kadınların üstlendikleri rollerin değerlendirilmesine katkı sunacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

I. Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, YB. Yabancı Arşivler, Yb.021.d. Manastır Şer'îye Sicilleri

- Manastır Şer'îye Sicil Defteri (1051-1065)*, No. 8.
Manastır Şer'îye Sicil Defteri (1094), No.25.
Manastır Şer'îye Sicil Defteri (1116), No. 31.
Manastır Şer'îye Sicil Defteri (1118), No. 32.
Manastır Şer'îye Sicil Defteri (1124), No. 35.
Manastır Şer'îye Sicil Defteri (1125), No. 36.
Manastır Şer'îye Sicil Defteri (1127), No. 37.
Manastır Şer'îye Sicil Defteri (1117-1119), No.38.
Manastır Şer'îye Sicil Defteri (1113), No. 39
Manastır Şer'îye Sicil Defteri (1135), No. 40.
Manastır Şer'îye Sicil Defteri (1140), No. 41.
Manastır Şer'îye Sicil Defteri (1141-1143), No. 42.
Manastır Şer'îye Sicil Defteri (1142), No. 43.

II. Kitap, Makale, Tez, Ansiklopedi, Lûgat.

- Akgündüz, Ahmet. “Osmanlı Hukukunun Osmanlı Devleti’nde Tatbiki: Şer’îye Mahkemeleri ve Şer’îye Sicilleri”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 14 (2009), 13-48.
- Akyüz, Vecdi. “Ana Baba (Ebeveyn)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/101-103. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Apaydın, H. Yunus. “Velâyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/15-19. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Bardakoğlu, Ali. “Vesâyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/66-70. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Çağ, Galip. “Osmanlı Balkan Tarihine Bir Katkı: Manastır’ın Fethi Meselesi”. *Uluslararası Balkanlarda Türk Varlığı Sempozyumu –II, Bildiriler*. Yayına Hazırlayan: Ünal Şenel. I/225-240. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Demirkol, Mehmet. *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Manastır*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2003.
- Eriksi, Esra. *8 Numaralı Manastır Şer’iyye Sicilinin (1-64 Varak) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (H. 1050-1051/M.1640-1642)*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

- Eroğlu, Haldun. “On dokuzuncu yüzyılda yetim çocuklara vasî tayini: Antalya örneği”. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi* 50 (2007), 285-288.
- Ferit, Şahin. “İslam Hukukunda Korunmaya Muhtaç Çocuklar”. *Premium Sosyal Bilimler E-Dergisi*. 8/48 (2024), 1489-1502.
- Çağ, Galip. 16. Ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı Hâkimiyetinde Manastır. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Genç, Mehmet. “Nâzır”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/449-450. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Gözcü, Hülya. 25 Nolu Manastır Şer’iyye Sicilinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi (1682-1684). Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Güler, Saadet. “411 Numaralı Bitlis Şer’iyye Siciline Göre Bitlis’in Sosyal ve İktisadi Hayatı (1895-1903)”. *Tarihî ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*. II, Editörler: Mehmet İnbaşı, Mehmet Demirtaş, Ankara: Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları, 2019, 465-480.
- Gündoğdu, Mustafa. 17. Yüzyılın İlk Yarısında Manastır Şehri (Şer’iyye Sicillerine Göre). Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Karaman, Hayreddin. “Asabe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/452-453. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Karta, Nurullah. “Manastır Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu (1482-1615)”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/41 (Aralık 2015), 458-469.
- Kızıldağ Palta, Necla. 19. Yüzyıl Üsküdar Örneğinde Yetimler (1850-1856). Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Koçak, Zülfiye. *Manastır’da Hukuk ve Adalet Uygulamaları (1700-1730)*. Ankara: Gece Akademi, 2019.
- Kur’ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meâl). çev. Hüseyin Atay – Yaşar Kutluay. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 15. Baskı, 1988.
- Kuşcu, Seda. *Manastır (Bitola) Şehri: İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapı (1730-1754)*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2025.
- Muşmal, Hüseyin- Gürbüz, İrem. (2018) “Osmanlı’da Vasîlik Kurumu: Konya Örneği”. *Journal of Turkish Studies* 13/16 (2018), 199-236.
- Ortaylı, İlber. “Kadı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/69-73. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Ortaylı, İlber. *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat, 2012.
- Özafşar, Mehmet Emin vd. (ed.). *Hadislerle İslam*. 1-7. Cilt. Ankara: Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü, 2013.

- Özcan, Halime. 8 Numaralı Manastır Şer'iyeye Sicilinin (65-120 Varak) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. III. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Prıftı, Kristaq. "Manastır". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/562-563. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Şener, Mehmet. "İslâm Hukukunda Velâyet". *Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi* II (1985), 203-221.
- Şimşek, Ayşe. "Osmanlı Hukuk Sisteminde Yetimlerin Himayesi ve Maddi Haklarının Korunması - Kurumsal Süreç-". *Mevzu Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (Mart 2021), 89-126.
- T. H.. "Manastır". *İslâm Ansiklopedisi*. VII/274. İstanbul: MEB Yayınları, 1974.
- Tomar, Cengiz. "Nâzır". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/449. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Uğur, Yunus. "Şer'iyeye Sicilleri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/8-11. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Yediyıldız, Bahaeddin. "Osmanlılar Döneminde Manastır". *Atatürk ve Manastır Sempozyumu, (12-13 Ekim 1998) Bildiriler I*. 21-35. Ankara: Gazi Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 1999.

5.Bölüm

Arnavutluk'ta Latin ve Arap Harfleri Tartışmaları Çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin Eğitim ve Kimlik Politikaları (1908–1912)

Nihal ESEN*

Giriş

Arnavut Kimlik Arayışının Temelleri

XIX. yüzyılın sonları, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezileşme ve modernleşme sürecinin, taşra toplumlarının kimlik dinamikleriyle çelişkiye düştüğü bir dönemdir. Bu sürecin en belirgin laboratuvarı Arnavutluk olmuştur. Dil, din ve aidiyet meseleleri hem Osmanlı'nın bütünleştirici politikalarının hem de Arnavut aydın hareketlerinin merkezine yerleşmiştir.

Tanzimat'la birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda güçlenen eşitlik ve özgürlük düşünceleri, Arnavut aydınları da etkilemiş ve bu kesimin kültürel alanda etkin bir rol üstlenmesini sağlamıştır. Fraşeri Kardeşler, İsmail Kemal Bey, Hasan Tahsin, Abidin Paşa Dino, Paşko Vasa, Kristoforidhi, Yani Vreto ve Koto Haxhi gibi önde gelen isimler, özellikle İstanbul'da Arnavut dili, alfabesi, edebiyatı ve folkloru üzerine yürüttükleri çalışmalarla hem Arnavut kimliğinin korunmasına katkıda bulunmuş hem de çok uluslu Osmanlı yapısında kültürel çeşitliliğin güçlenmesine hizmet etmişlerdir².

Arnavut kimliğinin oluşumu, 19. yüzyılda Yunan ve Sırp ulusal hareketleriyle eşzamanlı olarak gelişmiştir. Bu süreçte, özellikle İtalya'nın öncülük ettiği Avrupa'daki özgürlükçü düşünce ortamı önemli bir etken olmuştur. Batı'yla doğrudan temas kuran aydınlar, Osmanlı'daki modern eğitim kurumlarında yetişen yeni kuşaklar ve devlet yönetiminde görev alan bürokratlar, kimlik inşasının başlıca taşıyıcıları olmuştur. 1864'te İstanbul'da kurulan ve dönemin milli bilince sahip aydınlarını bir araya getiren Arnavut Kültür Derneği, bu kültürel uyanışın ciddi bir yol katettiğini göstermiştir³. Dernek Arnavut kültürü, dili, tarihi üzerine çalışmalar yapmıştır. Yapılan çalışmalardan en önemlisi ise bir

* Arş. Gör. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Elazığ, nsafak@firat.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5630-5581.

² Gentrit Smakaj, "Arnavut-Jön Türk Münasebetleri (1889-1902)", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 57 (Haziran2025), 87.

³ Mithat Aydın, "Arnavutluk'un Osmanlı Devleti'nden Kopuşu Sorunu (1912-1913)", *Belgi Dergisi* 2/17 (Ocak 2019), 1095.

Arnavut Alfabeti oluşturma girişimi ve bu yönde hazırlanan bir taslağın Maarif Nezareti'ne sunulması olmuştur. Fakat bu talep Osmanlı yönetiminde bir karşılık bulmamış, alfabe meselesine bir dinsel kimlik olarak yaklaşmıştır. Nitekim Ortodokslar için Yunan, Katolikler için Latin alfabesinin Müslümanlar için ise Arap alfabesinin uygun olacağını belirtilmiřtir⁴.

Arnavut milliyetçiliğinin siyasi anlama ortaya çıkması 1878 Ayestefanos Antlaşması gereğince Arnavutluk topraklarının bir kısmının Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan arasında paylaşılması neticesinde olmuştur. Arnavutluk topraklarının paylaşıldığını gören Abdl Fraşeri Vasa Paşa, Naum Vekilharci, şemseddin Sami Fraşeri gibi Arnavut aydınlar tarafından 1878 yılında İstanbul'da "Arnavut Haklarını Koruma Komitesi" adıyla bir oluşuma gidilmiřtir⁵. Bu komite 2 Ekim 1879⁶ tarihinde Prizren'de Katolik, Hristiyan ve Müslüman Arnavutlardan oluşan 300 kişilik bir toplantı düzenlemiştir. Dolayısıyla Arnavut topraklarının paylaşılma korkusu Prizren Birliği adıyla anılan ilk siyasi Arnavut hareketini dođurmuřtur⁷. Bu birlik, resmi söylemde Osmanlı toprak bütünlüğünü korumayı amaçlasa da fiilen Arnavut kimliğinin siyasallaşmasını hızlandırmıştır. Nitekim Prizren Birliği aldığı kararlar neticesiyle özerklik söylemi içerisine girmiřtir⁸. Arnavutluk nüfusunun büyük ölçüde Müslüman olması ve Prizren Birliği'nin Arnavut topraklarının parçalanmasına karşı bir tutum benimsemesi, Sultan II. Abdülhamid'in bu hareketi bastırmak yerine Panislamizm temelli bir yaklaşımla denetim altına almaya çalışmasına; Arnavutların İslam kardeşliği üzerinden sadakatlerini sürdürebilecekleri düşüncesine yol amıřtır⁹. Bu politika kısa vadede sınırlı bir istikrar sağlasa da uzun vadede dil ve kimlik temelli sekülerleşmeyi hızlandırmıştır. Prizren Birliği'nin faaliyetleri Sultan II. Abdülhamid'in 1881 yılının Mart ve Nisan aylarında bölgeye Derviş Paşa komutasında başlattığı askeri harektla sonlandırılmıřtır¹⁰.

⁴ Kemal Yakut, "Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabe ve Eğitim Tartışmaları *Balkanlarda İslam Medeniyeti: II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, 4-7 Aralık 2003, Tiran-Arnavutluk*, Yay. Haz. Ali Çaksu (İstanbul: IRCICA 2006), 30.

⁵ Said Olgun, *Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2016), 65-66; Yavuz Haykır-Mehmet Aslan, "Arnavut Aynlıkı Hareketleri ve Bağımsızlık Süreci", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 32/2 (2022), 822.

⁶ Toplantı tarihinin çeşitli kaynaklarda 10 Haziran 1879 olarak geçtiği görülmektedir. Ancak Yiğit, incelediği arşiv belgelerine dayanarak bu tarihin 2 Ekim 1879 olduğunu belirtmektedir. Arşiv kayıtlarıyla doğrulan bu bilgi ışığında, çalışmada söz konusu tarih 2 Ekim 1879 olarak kabul edilmiştir. Bkz. Yücel Yiğit, "Milliyetçilik ağında Prizren İttihat Cemiyeti", *Turkish Studies* 4/8 (Fall 2009), 2466.

⁷ Yiğit, "Milliyetçilik ağında Prizren İttihat Cemiyeti", 2466.

⁸ Ercan Karakoç-Mesut Yavaş, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Arnavutların Eğitim çalışmalarında önemli Bir Aşama: Elbasan Maarif Kongresi", *Belleten* 82 (2018): 678.

⁹ Yiğit, "Milliyetçilik ağında Prizren İttihat Cemiyeti", 2472.

¹⁰ Fahri Maden, "Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)", *Avrasya Etüdleri* 39/1 (Haziran 2011), 160.

1. İlk Alfabe Denemeleri ve Osmanlı Müdahalesi (1879–1908)

Arnavut aydınlarının ulusal kimlik arayışında en belirleyici unsur alfabe meselesi olmuştur. Naum Vekilharçi'nin 1844 tarihli *Evetari* adlı eseri, Arnavutça'nın fonetik yapısına uygun bir Latin alfabesi önerisi sunarak bu tartışmanın öncülüğünü yapmıştır. Vekilharçi, din farklarını aşan bir ortak kültürel kimlik hedeflemiş; bu girişim, modern eğitim ve sekülerleşme fikirleriyle yakından ilişkilendirilmiştir. 1844 yılında, “Evetari” adındaki alfabe yayınlayan Vekilharçi, Arnavut dili ve eğitimine büyük katkıda bulunmuştur. Evetari; Görice (Korçë/ Korça), Premedi (Përmet/Permedi) ve Berat'ta dağıtılmış ve onun sayesinde ahali Arnavutça okuma yazma öğrenmeye başlamıştır¹¹.

Arnavutçanın Yunan harfleriyle yazılması gerektiği görüşü, Arnavutların Yunanlarla ortak Pellazg kökeninden geldiği düşüncesine ve Güney Arnavutluk'taki Rum kültürel etkisine dayanıyordu. Bu fikir özellikle Demetrio Kamarada tarafından savunulmuş, ayrıca Tosk lehçesiyle yazılan İncil çevirilerinde Yunan harflerinin kullanılmasıyla da desteklenmiştir. 1860'larda İstanbul'da Arnavutça için ortak alfabe tartışmaları yapılmıştır. Seçenekler arasında Yunan, Latin ve Arap harfleri öne çıkmıştır. Yani Vreto gibi bazı aydınlar, Arnavutların Yunan kültürüyle akrabalığı ve Hellenizm etkisi nedeniyle Yunan harflerinin kullanılmasını savunmuşlardır. Ancak sonuçta Latin alfabesi daha çok destek görmüştür¹².

1864 yılında İstanbul'da kurulan Arnavut Kültür Derneği çevresinde toplanan Arnavut aydınları, Arnavut tarihi, kültürü, edebiyatı, dili ve folkloru üzerine incelemeler yapmaya başlamışlardır. Bu süreçte göze çarpan en önemli husus, aydınların yeni bir Arnavut alfabesi üzerinde çalışmalarıdır. Bu çalışmalar neticesinde Arnavutça eğitim için Maarif Nezareti'nden bir talepte bulunmuşlarsa da bir sonuç alamamışlardır¹³. Yine 1878'de İstanbul'da Abdül Frasheri, Şemsettin Sami ve bazı önde gelen Arnavut aydınlarının girişimiyle toplanan Arnavut Halklarını Savunma Komitesi kongresinde, Arnavutçanın eğitim ve yargıda kullanılması ile alfabe meselesi gündeme gelmiştir¹⁴. Ancak bu girişimler, dönemin önemli düşünürlerinden Namık Kemal'in tepkisine yol açmış, Namık Kemal, Osmanlı birliğini esas alan ‘ittihad-ı anasır’ anlayışı çerçevesinde, Latin alfabesinin kabulünün devletin bütünlüğünü zedeleyeceğini ve parçalanma sürecini hızlandıracığını savunmuştur¹⁵.

¹¹ İrena Emimi, “Arnavut Aydınları Arasında Arnavutça Alfabe Meselesi”, *ASSOS İnsan ve Toplum Bilimlerinde Araştırmalar Dergisi* 2(1) (2024), 25.

¹² Emimi, “Arnavut Aydınları Arasında Arnavutça Alfabe Meselesi”, 25.

¹³ Karakoç-Yavaş, “Elbasan Maarif Kongresi”, 677; Maden, “Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)”, 158.

¹⁴ Yakut, “Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabe ve Eğitim Tartışmaları”, 31; Olgun, *Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler*, 112.

¹⁵ Yakut, “Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabe ve Eğitim Tartışmaları”, 31.

1879’da alfabe sorununa çözüm bulmak üzere Arnavut aydınlar tarafından bir komisyon oluşturulmuştur. Şemseddin Sami, Kristoforidhi ve Vasa Paşa gibi aydınların öncülüğünde hazırlanan İstanbul Alfabeti, Latin harflerini temel alarak Arnavutçanın ses sistemine uyarlanmıştır. 1879’da yapılan tartışmalar sonucunda Şemseddin Sami’nin hazırladığı Latin kökenli İstanbul Alfabeti kabul edilmiştir¹⁶. Yunan alfabesi, Yunan hükümetinin yayılmacı ve Rumlaştırıcı politikaları nedeniyle reddedilmiş; Arap alfabesi ise dini ayrılıklar yaratacağı endişesiyle uygun bulunmamıştır. Latin alfabesi, tarafsız ve birleştirici görüldüğü için benimsenmiştir¹⁷. İstanbul Alfabeti, 25 Latin, 5 Yunan ve 6 Slav harfinden oluşuyor ve ilk ortak “milli alfabe” olarak kabul ediliyordu¹⁸. Bu alfabe hem Osmanlı modernleşmesiyle hem de Arnavut kimliğiyle bağ kurmayı amaçlamış, ancak kısa sürede siyasi bir meseleye dönüşmüştür. Prizren Birliği Arnavutların yaşadığı bölgelerde yönetsel ve kültürel özerklik talepleri dile getirerek Arnavutça eğitim, yerel memuriyet ve bölgesel meclis oluşturulması gibi isteklerde bulunmuştur. Osmanlı Devleti başlangıçta bu hareketi Balkanlardaki Slav ve Yunan etkisine karşı desteklemiş; ancak otonomi arayışı taşıdığı gerekçesiyle 1881’de Prizren Birlik’ini dağıtmıştır. Ardından Arnavutça eğitim ve yayın faaliyetleri yasaklanmış, okullar kapatılmıştır¹⁹. Ancak alfabe çalışmaları, Osmanlı yönetiminin Prizren Arnavut Birliği’ni dağıtması ve hem Ortodoks Rum Patrikhanesi’nin hem de Vatikan’ın bu milli uyanışa karşı gösterdiği tepki nedeniyle askıya alınmıştır. Bu gelişmeler üzerine eski uygulamaya geri dönülerek, Müslüman Arnavutlar için Arap harfleri, Ortodokslar için Yunan harfleri ve Katolikler için Latin harfleriyle yayın yapma düzeni yeniden sürdürülmüştür²⁰.

XIX. yüzyılın son çeyreğinde Arnavut aydınları, Osmanlı’nın eğitim alanındaki kısıtlamaları karşısında düşünsel faaliyetlerini yeni mecralara yöneltmiş; 1881’de Prizren Birliği’nin dağıtılmasının ardından yeraltına çekilen Arnavut ulusçuluğu 1902’ye kadar özellikle dil ve kültür temelinde gelişimini sürdürmüştür. Bu süreç hem Osmanlı topraklarında yürütülen girişimler hem de yurt dışındaki Arnavut topluluklarının katkılarıyla şekillenmiş; Avusturya ve İtalya’nın Katolik Arnavutlar için okul açmaları, Bükreş’te Arnavutça ders kitaplarının basılması, Sami Frasheri’nin İstanbul’da yeni bir alfabe oluşturan “Arnavut Harfleri Topluluğunu

¹⁶ Yüksel Çelik, *Prizren İttihad Cemiyeti ve Faaliyetleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 1997), 23; Karakoç-Yavaş, “Elbasan Maarif Kongresi”, 678.

¹⁷ Olgun, *Arnavut Milliyeçiliğinin Gelişiminde Mektepler*, 113.

¹⁸ Fahredin Shabanı, “İstanbul alfabesi ve Onun Arnavutlarda Siyasal-Kültürel Yankısı”, *BAL-TAM Türklük Bilgisi* 18 (Mart 2013), 144.; Gentril Smakaj, “Sultan II. Abdülhamit Devrinde Arnavut Milliyetçiliği Meselesi (1878-1908)”, *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi* 12 (2022), 118.

¹⁹ Arzu Erman, “Arnavut Ulusal Kimliğinin Oluşumu ve Naim Frashëri”, *13th International May 19 Innovative Scientific Approaches Congress*, ed. Hatice Kumcağı ve Aslıhan Ada (Newyork: Liberty Academic Publishers 2025), 313.

²⁰ Yakut, “Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabe ve Eğitim Tartışmaları”, 32; Smakaj, “Sultan II. Abdülhamit Devrinde Arnavut Milliyetçiliği Meselesi (1878-1908)”, 118.

kurması, 1887’de Korçe’de ilk milli okulun açılması ve Protestan misyonerlerinin kız okulu girişimleri bu gelişimin başlıca örneklerini oluşturmuştur²¹. Buna ek olarak Bükreş, Bulgaristan ve Mısır’da kurulan dernekler ile 1898’de Bükreş’te düzenlenen okul kongresi ulusal bilincin kurumsallaşmasına katkı sağlamıştır. Öte yandan Osmanlı yönetiminin sınırlayıcı tedbirlerine rağmen Arnavut aydınları anadilde eğitim çabalarını gizlice sürdürmüş; Görice (Korçe), Ergiri ve çevresinde açılmaya çalışılan okullar kısa sürede kapatılsa da Debre, Elbasan, Kolonya, Görice, Ohri, Tepedelen ve Avlonya’da izinsiz bir eğitim ağının yayıldığı, Arnavutça okuma-yazmanın bu ortamlarda öğretildiği, Bükreş’te basılan alfabe ve ders kitaplarının tüccarlar aracılığıyla kaçak yollarla ülkeye sokulduğu ve zaman zaman tüccar ambarlarının derslik olarak kullanıldığı görülmüştür²².

Basın ise bu dönemde Arnavut kimliğinin inşasında hem entelektüel hem de ideolojik bir alan haline gelmiştir. Arnavut milliyetçiliğinin şekillenmesinde basın ve yayın faaliyetleri belirleyici bir role sahip olmuştur. 1876’da yayımlanan iki dilli İşkodra Vilayeti Resmî Gazetesi ile görünürlük kazanan Arnavutça basın, 1878’de Drita gazetesinin ortaya çıkması ve ardından Bükreş’te kurulan derneğin Shqipetari gazetesini yayımlamasıyla daha örgütlü bir nitelik kazanmıştır. 1890’lı yıllardan itibaren Balkanlar ve Avrupa’nın çeşitli merkezlerinde Arnavutça yayınların sayısında dikkate değer bir artış yaşanmış; Brüksel’de Albania dergisi, Sofya’da Kalendari Kombiar takvimi, Kalabria’da Lâ Nazione Albanes gazetesi gibi çok sayıda süreli yayın Arnavut kültürel uyanışının taşıyıcısı hâline gelmiştir. Bu yükselişe paralel olarak 1876–1896 döneminde on bir süreli yayının çıktığı, 1897–1908 yılları arasında ise kırk altı yeni gazete ve derginin yayımlandığı görülmektedir. Aynı eğilim kitap üretiminde de gözlemlenmiş; 1896–1908 yıllarında yayımlanan kitap sayısı, önceki döneme kıyasla üç-dört kat artmıştır. Osmanlı yönetimi başlangıçta Arnavutça yayınlara karşı sert bir yasaklama politikası uygulamasa da özellikle 1897 sonrasında yabancı misyonlarca desteklenen yayın faaliyetlerinin yoğunlaşmasıyla birlikte dışarıda basılan kitap ve gazetelerin ülkeye girişi kısıtlanmış, bazı yayınların dağıtımı tamamen yasaklanmıştır. Sofya’da Şahin Kulu tarafından Arnavutça yayımlanan Drita gazetesinin Osmanlı topraklarına sokulmasının engellenmesi bu çerçevenin dikkat çekici örneklerinden biridir. Tüm bu sınırlamalara rağmen Arnavutça basın, yurt içi ve yurt dışındaki üretim ağları sayesinde 20. yüzyılın başlarına kadar Arnavut ulusal bilincinin oluşumunda etkili bir mecra olmayı sürdürmüştür²³.

²¹ Aydın, “Arnavutluk’un Osmanlı Devleti’nden Kopuşu Sorunu (1912-1913)”, 1096.

²² Karakoç-Yavaş, “Elbasan Maarif Kongresi”, 679.

²³ Ali Sacit Türker, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Devleti’nin Arnavutluk Siyaseti II* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 1996), 20; Olgun, *Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler*, 113.

Böylece alfabe tartışmaları, Osmanlı modernleşmesinin sınırlarını görünür kılan bir ideolojik mücadeleye dönüşmüştür. 1908'e gelindiğinde alfabe tartışmaları, Arnavutluk'un kültürel dönüşümünün en güçlü ve en sembolik alanı olarak Osmanlı kimlik politikasının karşısında yerini almıştır.

2. II. Meşrutiyet Dönemi Alfabe Tartışmalarının Gelişimi Ve Siyasallaşması (1908–1912)

II. Meşrutiyet'e giden süreçte Arnavut aydınları ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında belirgin bir iş birliği ortaya çıkmıştır. Nitekim Cemiyet'in kuruluş ve örgütlenme döneminde İbrahim Temo, Derviş Hima ve İsmail Kemal gibi Arnavut kökenli siyasal aktörler merkezi roller üstlenmiş; özellikle Temo, Romanya, Bulgaristan ve Arnavutluk'un önemli şehirlerinde şubeler açarak Cemiyet'in Balkan teşkilatlanmasını yürütmüş ve Meşrutiyet fikrine yakın Arnavut aydınlarını örgüte kazandırmıştır²⁴. Aynı dönemde İttihat ve Terakki'nin siyasal hedefleri—özellikle anayasanın yeniden yürürlüğe konulması ve imparatorluk halklarına daha geniş haklar tanınması yönündeki reformist yaklaşımı—Arnavut aydınları tarafından da desteklenmiş, böylece iki taraf arasında ortak bir siyasal zemin oluşmuştur.²⁵ Bu iş birliği, II. Meşrutiyet'in ilanına giden süreçte Arnavutların Jön Türk hareketine aktif biçimde katılım göstermesini sağlamış ve Arnavutları dönemin siyasal dönüşümünün önemli bileşenlerinden biri hâline gelmiştir.

1908 Devrimi, Arnavutluk'ta uzun süredir bastırılmış olan dil ve kimlik tartışmalarını görünür kılmış; II. Meşrutiyet'in sağladığı özgürlük ortamı Arnavut aydınlarının yıllardır süren alfabe meselesini ulusal birliğin temel unsurlarından biri olarak yeniden gündeme taşımıştır. Meşrutiyet'in ilanının hemen ardından Maarif Nezaretinin Arnavutçanın ilkökul ve rüştiye düzeyinde kullanılmasını öngören kararları, Arnavutça eğitim ve yayıncılığa ilişkin tartışmaları daha da yoğunlaştırmış; böylece dil ve alfabe sorunu hem siyasal programların hem de kültürel taleplerin merkezinde yer almaya başlamıştır²⁶. Bu dönemde dil, artık yalnızca bir iletişim aracı değil; kimliğin ve modernleşmenin sembolü haline gelmiştir.

²⁴ Smakaj, "Arnavut-Jön Türk Münasebetleri (1889-1902)", 88-89.

²⁵ Smakaj, "Arnavut-Jön Türk Münasebetleri (1889-1902)", 84-85.

²⁶ Bülent Bilmez Can, "Arnavut Dil-Ulusçuluğu ve Alfabe Tartışmalarında İlk Zirve: 100. Yılında Manastır Kongresi (14-22 Kasım 1908)", *Toplumsal Tarih* 179 (November 2008), 24; Olgun, *Arnavut Milliyeçiliğinin Gelişiminde Mektepler*, 245.

Arnavut aydınları, tıpkı Jön Türkler gibi, imparatorluğun sorunlarının kaynağını Abdülhamit yönetiminde görmekte ve mevcut rejimin değişmesi durumunda Osmanlı Devleti içinde Arnavutlara geniş bir özerklik tanınabileceğine inanmaktaydılar. Birçok Arnavut aydını, İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesiyle vilayetlerin birleştirileceğini ve özerklik hakkı tanınacağını umut etmiştir²⁷.

Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesi, Osmanlı coğrafyasının birçok yerinde olduğu gibi Arnavutluk'ta da büyük bir coşkuyla karşılanmıştır. Arnavutlar farklı siyasal görüşlere sahip olsalar da Arnavutça eğitim veren okulların açılması konusunda ortak bir beklenti taşımış ve böylece özellikle Hristiyan Arnavutlar üzerinde etkili olan Rumlaştırma politikalarına karşı kültürel kimliklerini koruyabileceklerini düşünmüşlerdir. Bu amaçla kısa sürede çeşitli cemiyetler kurulmuş; şehir ve köylerde Arnavutça okullar açılmaya başlanmış, İstanbul, Selanik, Manastır, Görice, Yanya, Elbasan ve İşkodra gibi merkezlerde Arnavutça gazete ve dergilerin yayımlanması hız kazanmıştır. Meşrutiyet sonrasında kültür ve eğitim alanındaki faaliyetler benzeri görülmemiş ölçüde artmış; ilk on ay içinde Arnavutlar tarafından onlarca kültür ve edebiyat derneği, gündüz ve gece okulu, gazete ve musiki cemiyeti kurulmuş, yeni matbaa makineleri satın alınmış ve okullardaki öğrenci sayıları hızla yükselmiştir²⁸.

2.1 II. Meşrutiyet Sonrası Alfabe Arayışı ve Kongreler

II. Meşrutiyet'in ilanı ile oluşan iyimser hava, Arnavutların uzun süredir bastırılan alfabe ve eğitim taleplerini yeniden gündeme taşımıştır. Ergiri Mutasarrıfı Müfit Bey'in 10 Eylül 1908 tarihli raporu da bu beklentilerin gücünü ortaya koymuş; farklı unsurlara ana dilde eğitim hakkı tanınırken Arnavutların dışlanmasının ciddi tepki doğurduğunu bildirmiştir. Ancak Maarif Nezareti Arnavutça eğitime izin vermeyerek talepleri reddetmiştir. Merkezi yönetimin bu tutumuna rağmen Arnavut aydınları arayışlarını sürdürmüş; alfabe birliğinin sağlanamaması ve okullarda hangi yazının kullanılacağına dair belirsizlik, Mithat Frashëri'nin öncülüğünde bir kongre toplanması fikrini öne çıkarmıştır²⁹. Bu alfabe arayışı için Arnavutlarca bir dizi kongre düzenlemiştir.

2.1.1 Manastır Kongresi (1908)

İstanbul Alfabesi'nin 1879'da kabul edilmesine rağmen alfabe sorunu çözülememiş, tartışmalar II. Meşrutiyet sonrasında da sürmüştür. 1908 Manastır Kongresi, Arnavutlar için ortak bir alfabe belirlemek amacıyla toplanmış; Latin

²⁷ Gentrit Smakaj, "Osmanlı Ricali'nin Arnavut Millî Alfabesi ile Eğitim Meselesine İlişkin Görüşleri (1912)", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 19/39, (2023), 1338.

²⁸ Karakoç-Yavaş, "Elbasan Maarif Kongresi", 680.

²⁹ Yakut, "Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabe ve Eğitim Tartışmaları", 32.

kökenli alfabenin temel alınmasına karar verilmiştir. Ancak İstanbul Alfabetesi ile Başkimi Alfabetesi arasında uzlaşma sağlanamamış, sonuçta Latin harflerinin öğretilmesine ve İstanbul Alfabetesi'nin kullanılmaya devam edilmesine karar verilmiştir³⁰. Bu karar, dini farklılıkları aşarak kültürel bir birlik fikrini güçlendirmiştir. Latin harfleri, modernleşmenin ve Batı'ya yönelimin simgesi haline gelirken, Arap harfleri Osmanlı'ya bağlılığın işareti olarak değerlendirilmiştir.

Manastır Kongresi'nde Latin esaslı alfabenin benimsenmesi, Müslüman Arnavut çevrelerinde önemli bir tepkiye yol açmış ve bu tepki kısa sürede örgütlü girişimler haline dönüşmüştür. Latin harflerinin kabulünü uygun görmeyen bu gruplar, 1909 yılının başlarında *Arnavut Lisanını Osmanlı Hurufıyla Tahrir ve Talim Cemiyeti* adıyla bir cemiyet kurarak Arap harfli öğretimi destekleyen bir hareket başlatmışlardır. Bu oluşumu kısa süre içinde *Huruf-ı Arabiye Cemiyeti* ile *İttihad-ı Osmani Arnavut Maarif Cemiyeti* gibi benzer amaç taşıyan başka örgütler de takip etmiştir. Söz konusu cemiyetler, Arap harfli eğitimin sürdürülmesini İslami kimliğin korunması ve Osmanlı topluluğu içinde kültürel birliğin devamı açısından zorunlu görmüş; Latin harfli eğitimin ise Arnavut toplumunda ayrışmayı derinleştireceğini savunmuşlardır³¹.

2.1.2 Debre ve Elbasan Kongreleri

1909 yılında toplanan Debre Kongresi ise İttihat ve Terakki'nin etkisi altındaydı. Cemiyet, Latin alfabesinin Arnavutları Osmanlı'dan uzaklaştıracağından endişe ettiği için Arap harflerini savunmuştur. Bu kongre ile mesele a Latin-Arap ikilemine dönüşmüştür³². Hafız Ali Efendi'nin, okulu bulunmayan köylere ilkokul yapılmasını ve tüm okullarda Arnavutça okutulmasını talep eden önerisi delegeler arasında ciddi görüş ayrılıklarına yol açmıştır. Kongrede söz alan bir delege, alfabe tartışmasının toplantıyı asli hedefinden uzaklaştıracağını öne sürerek, yalnızca Arnavutça'nın resmi dille birlikte okutulmasının yeterli olduğunu; hangi harflerin kullanılacağına ise kişilerin kendilerinin karar vermesi gerektiğini ifade etmiştir. Türkçe eğitim yanlısı Rıza Bey, Arnavutça öğretimine gerek olmadığını belirtirken; Said Ağa (Kroya) buna karşı çıkarak Arnavutların ilerleme için kendi dillerinde eğitim almaları gerektiğini vurgulamıştır³³.

Debre Kongresi'nde görüşülen meselelerden bir diğeri de eğitim ile ilgilidir. Bu çerçevede medreselerin ıslahı, ihtiyaç duyulan yerlerde öğretmen okullarının

³⁰ Emîni, "Arnavut Aydınları Arasında Arnavutça Alfabe Meselesi", 28.

³¹ Yakut, "Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabe ve Eğitim Tartışmaları", 33.

³² Emîni, "Arnavut Aydınları Arasında Arnavutça Alfabe Meselesi", 29.

³³ Emîni, "Arnavut Aydınları Arasında Arnavutça Alfabe Meselesi", 29.; Olgun, Arnavut Milliyeciliğinin Gelişiminde Mektepler, 262.

ve Rumeli’de bir üniversitenin açılması ile Arnavutluk’ta modern ilk, orta ve lise düzeyinde okulların kurulması kararlaştırılmıştır. Ayrıca sanayi ve ziraat mekteplerinin açılması ve resmi dil ile Arnavutçanın öğretiminin tercihe bağlı bırakılması da karara bağlanmıştır. Alfabe konusunda ise Arap veya Latin harfleri arasında tercihin halka bırakılması uygun görülmüştür. Ancak sonraki gelişmeler, bu düzenlemelerin tüm Arnavut kesimlerini tatmin etmediğini ortaya koymuştur³⁴.

Kongre, altı sınıflı bir öğretmen okulunun açılması; okul masraflarının karşılanması için Görice’de “Arnavut Okulları Merkezi”nin kurulması; Manastır Kulübü’nün iki yıl içinde merkez kulüp olarak tanınması; tüm Arnavut kulüp ve derneklerinin ortak bir program etrafında toplanması; Latin harfli Arnavutça eğitim için propaganda yapılması; bir ziraat okulunun açılması ve Geg-Tosk topluluklarının İlbasan diyalektini ortak yazı dili olarak kullanması yönünde kararlar almıştır. Kongrede ayrıca Arnavut ulusal ve kültürel haklarının savunulması gerektiği vurgulanmıştır³⁵. Bu süreçte Görice’de kurulan “Perparim/Terakki Okul Cemiyeti” Latin harfli Arnavutça eğitimi yaygınlaştırmayı amaçlamış, ancak siyasi amaç taşıdığı gerekçesiyle ilk etapta açmak istediği okullara izin verilmemiştir. Başkim kulüplerinin ruhsatsız okulları da kapatılmıştır. Sorun büyüyünce hükümet Latin harfli Arnavutça eğitime izin vermiş; Müslüman öğrencilerin din derslerini Arap harfleriyle okumaları şartı getirilmiştir³⁶.

Perparim Cemiyeti’nin girişimleriyle İlbasan ve Görice’deki Arnavut okulları yeniden açılmış; böylece Arnavutların dağınık eğitim faaliyetleri merkezleşmiş ve İlbasan diyalektinin benimsenmesi ortak bir standart oluşturma yönünde önemli bir adım olmuştur. Kongre sonrasında Arnavut eğitim hareketi belirgin biçimde hız kazanmıştır. Osmanlı yönetimi, bu gelişmelere karşılık Maarif Nezareti aracılığıyla Latin harfli kitapların toplatılmasını ve öğretmenlerin denetlenmesini emretmiştir. Ancak bu önlemler etkisiz kalmış; Arnavutluk’un birçok bölgesinde Latin harfli eğitim fiilen yürürlüğe girmiştir³⁷.

2.1.3 İkinci Manastır Kongresi

1908’deki Manastır Kongresi’nin iki yıl içinde yeniden toplanılması yönündeki kararının ardından, Latin harflerini savunan Arnavut aydınları 21-23 Mart 1910 tarihlerinde Manastır’da bir araya gelerek alfabe meselesini Arnavut toplumunun kendi inisiyatifıyla çözüme kavuşturmayı amaçlamışlardır.

³⁴ Karakoç-Yavaş, “Elbasan Maarif Kongresi”, 683.

³⁵ İhsan Burak Birecikli, *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 188-189.

³⁶ Karakoç – Yavaş, “Elbasan Maarif Kongresi”, *Belleten* 2018, 688–689

³⁷ Birecikli, *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, 189-190.

Toplantıda Arap harflerini destekleyen girişimlerin anayasal rejime aykırı olduğu belirtilmiş; Arnavut mebuslar ve önde gelen şahsiyetlerden oluşacak bir istişare heyeti kurulmasına ve bu heyetin Arnavutluk genelinde eğitimi düzenleyen ortak bir program hazırlamasına karar verilmiştir³⁸. Bu süreçte Osmanlı Hükümeti'nin alfabe konusunda serbestiyet tanınmasına rağmen, Başkim Kulübü'nün çağrısıyla 2 Nisan 1910'da yapılan İkinci Manastır Kongresi meseleye daha siyasal bir mahiyet kazandırmıştır. Kongrede Kanun-ı Esasi'nin eğitim dilini serbest bıraktığı vurgulanmış, ancak hükümetin Arnavutçanın milli harflerle öğretilmesine yönelik engelleyici tutumu eleştirilmiştir. Besim Bey'in tutuklanmasıyla ortaya çıkan belgeler kongrede Arnavutluk'un tanınması, yerel meclislerin yetkilendirilmesi ve Latin harfli Arnavutça eğitimin zorunlu hâle getirilmesi gibi özerkliğe yönelik gizli kararların alındığını göstermiştir³⁹. Böylece 1910 Manastır toplantıları, alfabe tartışmasını kültürel bir mesele olmaktan çıkarak Arnavut milliyetçi taleplerinin kurumsal çerçevesine bağlayan bir dönemeç oluşturmuştur.

1909–1910 yılları, Arnavutlar arasında alfabe meselesine ilişkin tartışmaların en yoğunlaştığı dönem olmuştur. Bu süreçte Arnavut kamuoyu belirgin biçimde iki eğilim etrafında kümelenmiştir. Latin alfabesini savunan aydınlar, tercihlerini dini gerekçelere değil, kültürel gelişim ve medeniyet yönelimi gibi unsurlara dayandırmışlardır. Latin harflerinin benimsenmesini destekleyenler, Arnavutçanın Hint-Avrupa dil ailesine mensup olmasını, Avrupa ile entegrasyon arzusunun ve bu alfabenin öğrenim ile basım-yayımda sağladığı pratik avantajları temel argümanlar olarak öne çıkarmıştır. Buna karşılık Arap harfleri, Arnavutların Arap dünyasıyla etnik ya da dilsel bir bağının bulunmaması ve yazının öğrenilmesinin güç olması gibi nedenlerle uygun bir seçenek olarak değerlendirilmemiştir. Hatta bazı aydınlar, Arap alfabesinin kullanılmasını “Orta Çağ’a dönüş” niteliğinde bir gerileme olarak yorumlamıştır⁴⁰.

2.2 Alfabe Tartışmalarında Toplumsal, Eğitsel ve Siyasal Gerilim

1908 sonrasında Arnavutluk'ta alfabe meselesi, dilin teknik özelliklerini aşarak toplumsal kimlik ve siyasal yönelimlerin belirleyici olduğu bir tartışma alanına dönüşmüştür. Latin harflerini savunan aydınlar bu sistemi modernleşme, Avrupa ile bütünleşme ve Arnavutçanın yapısal ihtiyaçları çerçevesinde gerekçelendirirken; Arap harflerini savunan çevreler yazıyı İslami bağlılığın bir göstergesi olarak değerlendirmiştir. Böylece alfabe tercihleri, kısa sürede eğitim politikalarından dini hassasiyetlere ve siyasal beklentilere uzanan geniş bir

³⁸ Birecikli, *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*, 189-190.

³⁹ Yakut, “Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabe ve Eğitim Tartışmaları”, 42-43.

⁴⁰ Emni, “Arnavut Aydınları Arasında Arnavutça Alfabe Meselesi”, 29.

gerilim hattı yaratmıştır. Alfabe konusundaki bu ideolojik ayrışmanın kökenleri, Arnavutluk'ta Arnavutça eğitime geçilmeden önce dini cemaatlerce belirlenen çok parçalı eğitim yapısında aranmalıdır.

Arnavutluk'ta Arnavutça eğitime geçilmeden önce öğretim dili, büyük ölçüde dini cemaatlerin etkisiyle belirleniyordu. Müslümanlar Türkçe, Ortodoks Arnavutlar Rum Patrikhanesi'nin yönlendirmesiyle Rumca, Katolik Arnavutlar ise çoğunlukla İtalyanca eğitim alıyordu. Özellikle güney bölgelerinde Rum okullarının yoğunluğu dikkati çekmekteydi. Osmanlı'nın modern eğitim girişimleri 19. yüzyıl ortalarında bölgede yayılmaya başlasa da eğitim sistemi, devlet, misyonerlik faaliyetleri ve yerel dini kurumların rekabeti arasında parçalı bir yapıya sahipti. Arnavutçanın eğitim dili olarak kullanılmaması ise ilerleyen süreçte ulusal taleplerin temel konusu haline gelmiştir⁴¹.

19. yüzyıl sonlarında Arnavutluk'ta çeşitli misyoner okulları, özellikle Katoliklerin İtalyanca eğitim veren kurumları ile Rum Patrikhanesi'nin denetimindeki geniş Rum okul ağı bölgedeki eğitimi ciddi biçimde şekillendirmekteydi. 1880'lerden itibaren Arnavutlar kendi dillerinde eğitim veren okullar açmaya başlamış; Korçe'de 1887'de kurulan okul bu çabanın simgesi hâline gelmişti. Ancak II. Abdülhamid yönetimi Arnavutça öğretimi ayrılıkçı bir faaliyet olarak değerlendirdiği için 1902'den itibaren bu okulları kapatmaya yönelmiş, Arnavutça kitapların ülkeye girişini sınırlandırmış ve Arnavut harfleriyle basılan dini eserlerin gümrüklerden geçmesini dahi engellemeye başlamıştır. Buna rağmen Arnavut aydınları ve diaspora çevreleri okul açma ve yayın faaliyetlerini sürdürmüş; hükümet ise yabancı ülkeler aracılığıyla destek arayan Arnavut girişimlerini takip edip engellemeye çalışmıştır. Böylece 20. yüzyıl başına gelindiğinde eğitim, Osmanlı yönetimi ile Arnavut milliyetçi hareketi arasındaki en belirgin çatışma alanlarından biri haline gelmiştir⁴².

II. Meşrutiyet'in ilanı, Arnavutluk'ta Arnavutça eğitimin hem toplumsal hem de idari düzeyde yoğun biçimde talep edilmesini beraberinde getirmiştir. 1908 sonrasında Elbasan ve Görice(Korçe)'de okulların yeniden açılmasıyla başlayan hareketlilik kısa sürede bölge geneline yayılmış; ancak öğretmen eksikliği ve program uyarlama zorlukları 1909 Elbasan Kongresi'nin ana gündemini oluşturmuştur⁴³. Bu süreçte Arnavut Eğitim ve Yardımlaşma Kulübü'nün 8 Ocak 1909 tarihli telgrafı, cehaletin giderilmesi için Arnavutçanın okul programlarına alınmasını talep etmiş; Osmanlı yönetimi de diğer unsurların ana dillerinde eğitim

⁴¹ Ali Arslan, "Arnavutça Eğitime Geçiş ve Buna Karşı Osmanlı Yönetiminin Tavrı", *Balkanlarda İslâm Medeniyeti: II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, 4-7 Aralık 2003, Tiran-Arnavutluk* (İstanbul: IRCICA 2006), 57.

⁴² Ali Arslan, "Arnavutça Eğitime Geçiş ve Buna Karşı Osmanlı Yönetiminin Tavrı", 60-63.

⁴³ Ali Arslan, "Arnavutça Eğitime Geçiş ve Buna Karşı Osmanlı Yönetiminin Tavrı", 66.

görmesine izin verildiğini belirterek Arnavutça eğitime 14 Ocak 1909'da resmen onay vermiştir⁴⁴.

Yanya, Manastır ve Kosova'dan gelen yazışmalar ise Arnavutçanın rüştiye ve idadilerde okutulması için yoğun bir öğretmen ihtiyacı bulunduğunu ve yerel halkın eğitime büyük ilgi gösterdiğini ortaya koymaktadır⁴⁵. Aynı dönemde misyoner okullarının etkisi ve ortak alfabe arayışı, eğitimi siyasal bir meseleye dönüştürmüş; başlangıçta Arap harfli alfabeyi destekleyen Osmanlı yönetimi, pratik zorluklar nedeniyle kısa sürede Latin harflerine de serbestlik tanımıştır.⁴⁶

1911'de Sultan Reşad'ın Rumeli seyahati sonrasında hükümet, Arnavutluk'taki eğitim sorunlarını çözmek için kapsamlı bir düzenleme programı hazırlamıştır. Meclis-i Mebusan, bölgedeki her köye ilkokul, önemli merkezlere ise rüştiye ve idadi açılmasını talep etmiş; Maarif Nezareti ise bütçe yetersizliği nedeniyle önceliğin ilköğretime verileceğini bildirmiştir. Bu amaçla Manastır–Yanya ve İşkodra–Kosova bölgelerinde görev yapmak üzere iki “tesis-i mekatip memuru” atanmış, bu görevliler okul açılacak köyleri belirlemek, öğretmenleri seçmek ve öğretimin Arap mı Latin harfleriyle mi yapılacağını halkın tercihinine göre tespit etmekle yetkilendirilmiştir⁴⁷.

1912 başında yeni okulların kurulması, ders araçlarının ücretsiz dağıtılması ve Latin harfli ders kitaplarının devlet tarafından bastırılması kararlaştırılmıştır. Tüm bu adımlar hem Arnavutluk'taki gerilimi azaltmayı hem de yaklaşan seçimlerde Arnavut halkının desteğini kazanmayı amaçlayan bir siyasi strateji olarak değerlendirilmiştir⁴⁸.

II. Meşrutiyet sonrasında Arnavutluk'ta alfabe ve eğitim tartışmaları yalnızca pedagojik değil, aynı zamanda dini ve siyasal bir nitelik kazanmıştır. Dahiliye Nezareti, 1910 yılı Ekim başında Maarif Nezareti ve Meşihat'a gönderdiği yazılarda Latin harflerinin bölgede hızla yayılmasının “cahil halk üzerinde yabancı okulların etkisini artırdığı” gerekçesiyle acil önlem alınmasını istemiş; Arap harfleriyle Arnavutça öğretecek muallimler yetiştirmek için planlanan Darülmualimin'in bir an önce tamamlanmasını talep etmiştir. Aynı tezkirelerde Meşihat'tan da Latin harfleri ve Bektaşilik propagandasına karşı köylerde dolaşacak Arap harfleri yanlısı gezici vaizler görevlendirmesi istenmiştir⁴⁹.

⁴⁴ İsmail Yücedağ- Nurgül Koç, “Arnavutlar Arasında Anadilde Eğitim Talepleri İle Alfabe Tartışmaları ve Osmanlı Devleti'nin Tutumu” *Journal of History Culture and Art Research* 7(1), (2018), 511-512.

⁴⁵ İsmail Yücedağ- Nurgül Koç, “Arnavutlar Arasında Anadilde Eğitim Talepleri İle Alfabe Tartışmaları ve Osmanlı Devleti'nin Tutumu”, 513-515.

⁴⁶ Ali Arslan, “Arnavutça Eğitime Geçiş ve Buna Karşı Osmanlı Yönetiminin Tavrı”, 67.

⁴⁷ Engin YILMAZ, “Osmanlı Devleti Arnavutçayı Yasakladı mı?”, *Journal of Turkish Studies* 9/7, (Summer 2014), 7.

⁴⁸ Engin Yılmaz, “Osmanlı Devleti Arnavutçayı Yasakladı mı?”, 7.

⁴⁹ Yakut, *Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabe ve Eğitim Tartışmaları*, 42-43.

1911 başında Şeyhülislamlık, Latin harflerinin yayılmasını engellemek amacıyla Kosova, Yanya ve Manastır'a gönderilmek üzere 32 vaiz görevlendirmiştir. Toplumsal düzeyde Sünniler Arap harflerini “İslami kimlik”, Bektaşiler ise Latin harflerini “yenilenme” sembolü olarak görmüş; Meşihat'ın 5 Nisan 1910 fetvası Latin harflerinin şeriata aykırı olmadığını ancak dini eğitim açısından Arap harflerinin daha uygun olduğunu vurgulamıştır. 1911'de vaiz raporları doğrultusunda Sırat-ı Müstakim'de Latin karşıtı yazılar yayımlanmış ve Latin harflerinin “İtalyan etkisi” olduğu iddia edilmiştir⁵⁰. Bu süreç, alfabe tartışmasını dini ve siyasi bir mücadeleye dönüştürmüştür.

Tartışmanın bu noktaya evrilmesi, meselenin kaçınılmaz olarak İttihat ve Terakki'nin siyasal stratejilerini belirleyen bir boyut kazanmasına yol açmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Latin alfabesinin Arnavutları Osmanlı'dan uzaklaştıracağı düşüncesiyle Arap harflerini desteklemiştir. Bu tutumun ardında dört temel gerekçe yatıyordu: Siyasal birlik, dini kimlik, merkezîyetçilik ve kontrol. Latin alfabesi Arnavutları Avrupa'ya yaklaştırarak Osmanlı birliğini zayıflatacak, Arap harfleri ise İslam'la özdeş bir unsur olarak dini bütünlüğü koruyacaktı. Ayrıca Arap harfleri Arnavutların Türkçeyi öğrenmesini kolaylaştırıyor, Latin harflerinin benimsenmesi ise ulusal bilinci ve ayrılıkçılığı güçlendiriyordu⁵¹. Bu gerekçelerle Cemiyet, muhafazakâr ve dini çevrelerin desteğini alarak Arap alfabesini yaygınlaştırmaya çalışmıştır.⁵² Bu süreçte İttihat ve Terakki, Arif Hikmet'i Kosova'ya göndererek ulemanın desteğiyle Arap harflerini savunan propagandayı yoğunlaştırmış; Maarif Nezareti ise Kosova ve Elbasan'daki okullarda Arnavutçanın Arap harfleriyle öğretilmesini zorunlu kılmıştır. Aynı dönemde İstanbul'da Arap harflerini destekleyen cemiyetler kurulurken, Hüseyin Cahit ve Kazım Nami Duru gibi bazı İttihatçı aydınların Latin alfabesini savunarak resmi çizgiden ayrıldıkları görülmüştür⁵³.

1910 sonrası Arnavut isyanlarının etkisiyle İttihat ve Terakki'nin politikası sertleşmiş; Arnavut okulları ve gazeteleri kapatılmış, Latin harfli öğretim yasaklanmış ve Arnavutçu memurlar sürgün edilmiştir. Bektaşilerin Latin harflerini desteklemesi üzerine Cemiyet onları Sünni ulema aracılığıyla etkilemeye çalışmış ancak sonuç alamamıştır. 1911'de Trablusgarp Harbi'nin başlaması ise daha yumuşak bir yaklaşıma kapı aralamış; kapanan Arnavut okulları açılmış, Arnavutça'nın iptidai ve rüşdiyelerde öğretilmesine izin verilmiş ve Latin harflerinin zararlı olmadığı açıklanmıştır⁵⁴. Aynı yıl Babîâli, alfabenin

⁵⁰ Olgun, *Arnavut Milliyeçiliğinin Gelişiminde Mektepler*, 273.

⁵¹ Olgun, *Arnavut Milliyeçiliğinin Gelişiminde Mektepler*, 291-292.

⁵² Emîni, “Arnavut Aydınları Arasında Arnavutça Alfabe Meselesi”, 29.

⁵³ Smakaj, “Osmanlı Ricali'nin Arnavut Millî Alfabeti ile Eğitim Meselesine İlişkin Görüşleri (1912)”, 1347-1348.

⁵⁴ Emîni, “Arnavut Aydınları Arasında Arnavutça Alfabe Meselesi”, 30.

yerel tercihe bırakıldığı yeni eğitim politikasını uygulamak üzere iki memuru padişah iradesiyle Arnavutluk’a göndermiştir⁵⁵.

II. Meşrutiyet sonrasında alfabe meselesi kültürel bir tercih tartışmasının ötesine geçerek siyasal bir kriz alanına dönüşmüştür. Meclis-i Mebusan’daki görüşmelerde Arnavutluk sorununun devletin “en mühim meselesi” olduğunu vurgulayan Berat Mebusu Süreyya Bey, Latin harflerine ilişkin fetvanın “*bu asr-ı medeniyette tefrikadan başka bir sonuç doğurmayacağını*” belirterek hükümetin uygulamalarını açıkça eleştirmiştir. Buna karşılık Bağdat Mebusu İsmail Hakkı Bey ile Prizren Mebusu Aziz Efendi, alfabe meselesinin yalnızca Arnavutlara bırakılamayacak ölçüde “*umumi ve hayati*” bir mesele olduğunu savunarak, tartışmanın imparatorluk bütünlüğü bağlamında ele alınması gerektiğini ileri sürmüşlerdir⁵⁶. Dahiliye Nazırı Hacı Adil Bey, Meclis-i Mebusan’daki konuşmasında hükümetin Latin harfleriyle eğitim meselesine yaklaşımını açıklığa kavuşturarak, söz konusu düzenlemenin re’sen hükümet tarafından çıkarılan bir fetvaya dayanmadığını, usulüne uygun biçimde Fetvahane-i Âliye’ye yapılan başvuru sonucunda alınan şer’î fetvayla şekillendiğini ifade etmiştir. Bu fetvanın yalnızca Kur’an’ın Arap hattıyla okunması, ilmiyal ve diğer dini bilgilerin Arap harfleriyle öğretilmesi gibi dinî konulara ilişkin olduğu; Latin harfleriyle öğretimi doğrudan yasaklayıcı bir hüküm içermediği belirtilmiştir. Hacı Adil Bey, Balkan vilayetlerindeki uygulamaların ise bölgesel farklılıklar gösterdiğini aktararak, özellikle Kuzey Arnavutluk’ta Latin hurufatına yönelik güçlü bir tepki bulunduğunu, hatta Latin harfleriyle tedrisat yapılacağı yönündeki şüphenin halk arasında çocuklarını okuldan alma noktasına varan bir tedirginlik yarattığını belirtmiştir. Buna karşılık Güney Arnavutluk’taki bazı kesimlerin Arnavutça eğitim yapılmasını talep ettiklerini, dolayısıyla bölgedeki farklı eğilimlerin birbirinden ayrıştığını ifade etmiştir⁵⁷. Bağdat Mebusu İsmail Hakkı Bey ile Prizren Mebusu Aziz Efendi, Latin alfabesinin din bütünlüğü zayıflatacağını savunmuş; İstanbul Mebusu Hacı Şefik Bey ise Latin harfleri lehine verilen fetvaları “*fesat doğurucu*” olarak nitelendirerek Arap harflerinin korunması gerektiğini ileri sürmüştür. Öte yandan Çamlık Mebusu Mehmet Şahin Bey’in “*Kim Arnavut harfini isterse onu, kim Arap harfini isterse onu kullanır*” şeklindeki özgürlükçü yaklaşımı ile Kosova Mebusu Safvet Desitan Efendi’nin hükümetin engelleme politikalarına yönelik eleştirileri, tartışmanın yalnızca ideolojik değil, aynı zamanda siyasi temsil düzeyinde de çeşitlendiğini göstermiştir⁵⁸. Diğer yandan Çamlık Mebusu Mehmet Şahin Bey, Arnavutluk’taki uygulamaların keyfi ve baskıcı olduğunu, mekteplerin

⁵⁵ Smakaj, “Osmanlı Ricali’nin Arnavut Millî Alfabeti ile Eğitim Meselesine İlişkin Görüşleri (1912)”, 1349.

⁵⁶ MMZC, C. 2. D.2. İ.28 26.06.1338, 134-136.

⁵⁷ MMZC, C. 2. D.2. İ.28 26.06.1338, 151.

⁵⁸ Olgun, *Arnavut Millîyeçiliğinin Gelişiminde Mektepler*, 292-294.

kapatılması ve Latin harfleri taraftarlarının takip edilmesinin “*efkâr-ı umûmiyyeyi tenvir*” etmediğini söyleyerek hükümeti eleştirmiştir⁵⁹.

Böylece alfabe meselesi, İTC’nin Arnavutluk politikasında uyguladığı baskıcı araçların bir sonucu olarak, 1912’de parlamentonun en hararetli tartışma başlıklarından biri haline gelmiş; Arnavutluk merkezli modernleşme ve kimlik taleplerinin imparatorluk genelindeki ideolojik fay hatlarıyla kesiştiği bir zemine dönüşmüştür. Bu tartışmalar, alfabe meselesinin yalnızca Arnavutlara özgü bir konu olmadığını, Osmanlı’daki modernleşme, din ve milliyetçilik tartışmalarının bir yansıması olduğunu göstermiştir. Latin harflerini “medeniyetin ve Avrupa ile entegrasyonun aracı” olarak görenlerle Arap harflerini “İslam birliğinin sembolü” olarak savunanlar arasındaki bu fikir ayrılığı, Osmanlı modernleşmesinin yönü konusundaki temel kırılmalardan birini temsil etmiştir.

1911–1912 döneminde Latin harfleri Arnavutluk’un bağımsızlık mücadelesiyle doğrudan ilişkilendirilmiştir. Arnavut gazeteleri “*Latin harfleriyle yazmak, özgürlüğün diliyle konuşmaktır*” sloganını benimsemiş; Arnavut öğrenciler Latin harfli ders kitaplarını yaygınlaştırmak için kampanyalar yürütmüştür. Arnavutlar 1911 baharında 1911 Mart’ında ve 1912 Haziran’ında ayaklanmışlar fakat 1912’deki ayaklanmada Arnavutlar artık birtakım haklar veya özerklik değil tam bağımsız bir Arnavutluk istemişlerdir⁶⁰. Bununla birlikte alfabe tartışması 1912 bağımsızlığına kadar çözülememiş; Arnavutlar farklı alfabeleri eşzamanlı kullanmaya devam etmiş, standardizasyon ise ancak 1916–1917 İşkodra Kongresi’nde Latin temelli imlâ kurallarının belirlenmesiyle mümkün olmuştur⁶¹. Böylece II. Meşrutiyet döneminde başlayan bu tartışma, kültürel bir direnişin ve ulusal kimlik inşasının temel unsuru haline gelmiştir.

Sonuç

1878’den 1912’ye kadar geçen süreçte Arnavutluk’taki alfabe tartışmaları, Osmanlı modernleşmesinin sınırlarını ve çelişkilerini en açık biçimde ortaya koymuştur. Devlet, eğitim aracılığıyla ümmet birliğini güçlendirmeyi hedeflerken, aynı araç Arnavut aydınlarının elinde ulusal bilincin taşıyıcısına dönüşmüştür. Abdülhamid döneminin Panislamist yaklaşımı kısa vadede sadakat üretmiş, fakat uzun vadede kültürel kopuşu engelleyememiştir.

II. Meşrutiyet sonrasındaki Latin alfabesinin kabulü, Arnavutluk’un modernleşme tanımını, Osmanlı merkezli anlayıştan ayırdığını göstermektedir.

⁵⁹ MMZC, C. 2. D.2. İ.28 26.06.1338, 136-137.

⁶⁰ Hale Şıvgın, “Osmanlı Arşiv Belgeleriyle 1902-1912 Yıllarında Makedonya”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 43 (2007), 87.

⁶¹ Emîni, “Arnavut Aydınları Arasında Arnavutça Alfabe Meselesi”, 30.

Eğitim, alfabe ve basın üçlüsü etrafında şekillenen bu süreç, Arnavut kimliğinin seküler ve Avrupa yönelimli bir biçimde inşa edilmesini sağlamıştır.

Sonuç olarak, alfabe tartışmaları yalnızca bir yazı sistemi meselesi değil, bir kimlik müzakeresidir. Arnavutluk örneği, Osmanlı modernleşmesinin sınırlılıklarını görünür kılarak, modern kimlik inşasının dil, eğitim ve kültür ekseninde nasıl şekillendiğini ortaya koymuştur. 1912’de Arnavutluk bağımsızlığını ilan ettiğinde, Latin alfabesi artık sadece bir iletişim aracı değil, ulus olmanın kültürel simgesi haline gelmiştir.

Kaynakça

- Arslan, Ali. “Arnavutça Eğitime Geçiş ve Buna Karşı Osmanlı Yönetiminin Tavrı”. *Balkanlarda İslâm Medeniyeti: II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri 4-7 Aralık 2003*. Tiran-Arnavutluk. Yay. Haz. Ali Çaksu. 55-69. İstanbul: IRCICA, 2006.
- Aydın, Mithat. “Arnavutluk’un Osmanlı Devleti’nden Kopuşu Sorunu (1912-1913)”. *Belgi Dergisi* 2/17 (Ocak 2019): 1094-1128. <https://doi.org/10.33431/belgi.501017>
- Birecikli, İhsan Burak. *Arnavutlar ve Arnavutluk Sorunu 1908-1914*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Can, Bülent Bilmez. “Arnavut Dil-Ulusçuluğu ve Alfabe Tartışmalarında İlk Zirve: 100. Yılında Manastır Kongresi (14-22 Kasım 1908)”. *Toplumsal Tarih* 179, (November 2008), 22-31.
- Çelik, Yüksel. *Prizren İttihad Cemiyeti ve Faaliyetleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Emini, İrena. “Arnavut Aydınları Arasında Arnavutça Alfabe Meselesi”. *ASSOS İnsan ve Toplum Bilimlerinde Araştırmalar Dergisi* 2/1 (2024): 23-34.
- Erman, Arzu. “Arnavut Ulusal Kimliğinin Oluşumu ve Naim Frashëri”. *13th International May 19 Innovative Scintific Approaches Congress*. ed. Hatice Kumcağı ve Aslıhan Ada. 310-317. Newyork: Liberty Academic Publishers, 2025.
- Haykır, Yavuz-Mehmet Aslan. “Arnavut Ayrılıkçı Hareketleri ve Bağımsızlık Süreci”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 32/2 (2022): 817-839. <https://doi.org/10.18069/firatsbed.1051358>
- Karakoç, Ercan- Mesut Yavaş. “İkinci Meşrutiyet Döneminde Arnavutların Eğitim Çalışmalarında Önemli Bir Aşama: Elbasan Maarif Kongresi”. *Belleten* 82 (2018), 675-698.
- Maden, Fahri. “Arnavutluk’un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)”. *Avrasya Etüdleri* 39/1 (Haziran 2011): 155-196.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi. C. 2. D.2. İ.28 26.06.1338.
- Olgun, Said. *Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2016.
- Shabanı, Fahredin. “İstanbul Alfabesi ve Onun Arnavutlarda Siyasal-Kültürel Yankısı”. *BAL-TAM Türklük Bilgisi* 18 (Mart 2013), 143-146. <https://dergi.baltam.org/?mod=tammetin&makaleadi=&makaleurl=a8f18564-7f93-4bdf-a62b-b33f2c58f935.pdf&key=68104>

- Smakaj, Gentrit. “Arnavut-Jön Türk Münasebetleri (1889-1902)”. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 57 (Haziran 2025): 81-112.
- Smakaj, Gentrit. “Osmanlı Ricali’nin Arnavut Millî Alfabeti ile Eğitim Meselesine İlişkin Görüşleri (1912)”. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 19/39 (2023): 1333-1365.
- Şıvgın, Hale. “Osmanlı Arşiv Belgeleriyle 1902-1912 Yıllarında Makedonya”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 43 (2007): 81-88.
- Türker, Ali Sacit. *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Devleti’nin Arnavutluk Siyaseti*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Yakut, Kemal. “Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabe ve Eğitim Tartışmaları”. *Balkanlarda İslâm Medeniyeti: II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri, Tiran-Arnavutluk, 4-7 Aralık 2003*. Yay. Haz. Ali Çaksu. İstanbul: IRCICA, 2006, 29-53.
- Yılmaz, Engin. “Osmanlı Devleti Arnavutçayı Yasakladı mı?”, *Journal of Turkish Studies* 9/7, (Summer 2014), 1-11.
- Yiğit, Yücel. “Milliyetçilik Çağında Prizren İttihat Cemiyeti”. *Turkish Studies* 4/8 (2009): 2462-2491. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1053>
- Yücedağ, İsmail – Nurgül Koç. “Arnavutlar Arasında Anadilde Eğitim Talepleri ile Alfabe Tartışmaları ve Osmanlı Devleti’nin Tutumu”. *Journal of History Culture and Art Research* 7/1 (2018): 506-526.

6.Bölüm

XVII. Yüzyıl Başlarında İlbasan’da Aileye Dair Bir İnceleme

Rahman ŞAHİN*

Giriş

Osmanlı Devleti’nin Balkan coğrafyasında takip ettiği genişleme politikası kapsamında Adriyatik’e açılan kapı niteliğindeki Arnavutluk’un fethi ve idaresi oldukça önem arz etmiştir. Osmanlı idaresine karşı zaman zaman giriştikleri isyan hareketleriyle yaşadıkları bölgede devletin nüfuzunu kırmaya çalışan bazı Arnavut soyluları bu faaliyetlerine XV. yüzyıl ortalarından itibaren hız vermişti. Sultan II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed dönemlerinde devletin batı kanadını oldukça meşgul eden Arnavut isyanlarına karşı Osmanlılar Macar tehdidi ve Venedik savaşlarından dolayı gerekli alakayı gösteremedi. Buna rağmen isyan merkezi niteliğindeki Akçahisar’ın (Kruya) kontrol altında tutulması için 1466 yılında Orta Arnavutluk’ta İlbasan/Elbasan kalesi inşa edilmiştir.¹ 1463-1479 tarihleri arasında Venedik’le yapılan savaşlardan galip çıkan Osmanlılar bölge üzerinde hâkimiyetini büyük oranda tesis etmiş ve Arnavutluk topraklarında çeşitli idari düzenlemeler yapmıştı. Zikredilen süreç içerisinde isyancıların baskı altında tutulması için inşa edilen İlbasan, coğrafi avantajının yanı sıra devletin de teşviki ile civar bölgelerden nüfus çekerek yerleşim birimi haline gelmiş ve zamanla Arnavutluk’un en büyük şehirlerinden birisi olmuştur.²

1. Kaynakların durumu

Çalışmaya konu İlbasan’a ait şer’iyye sicillerinden bir kısmı günümüze ulaşmış olup en eski defterler XVI. yüzyıl sonu ile XVII. yüzyıl başlarına tarihlenmektedir. Arkivi Qendror i Republikës së Shqipërisë/Tiran’da muhafaza edilen bu defterlerin dijital görüntüleri yakın zamanda Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’ne aktarılmış ve *YB.010.d Defterleri* fonunda araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Belirtilen fonda İlbasan’a ait en erken tarihli defterler H.

* Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kayseri, rahmansahin@erciyes.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2720-8958.

¹ Halil İnalcık, *İki Karanın Sultanı, İki Denizin Hakanı, Kâyser-i Rûm Fâtih Sultan Mehmed Han* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 250.

² Şehrin XVI. yüzyıldaki durumu için bkz. Rahman Şahin, “XVI. Yüzyılda İlbasan Şehri Sâkinleri ve Meslekleri”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 22 (2024), 246–263.

1004 ile 1016 (1595-1607) arasındadır.³ Ancak tarihi H. 1080 ve 1152 olarak verilen defterlerin içerisinde de H.1013-1015 arası kayıtların olduğu tespit edilmiş bu sebepten zikredilen defterler de çalışmaya eklenmiştir.⁴ Arkivi Qendror i Republikës së Shqipërisë’de yürütülen araştırmalar sonucu Tiran’da bulunan H. 1014 tarihli F.129 D.1 numaralı İlbasan şer’iyye sicilinin Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’ne aktarılmamış olduğu tespit edilmiş ve ilgili defter temin edilerek çalışmaya dâhil edilmiştir. Zikredilen defterler incelenmiş ve kronolojik durumu aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1: İlbasan Şer’iyye Sicillerinin İhtiva Ettiği Tarihler

Tarih		Defter Numarası ⁵
Şubat	1605	YB.010.d 762 (F.129 D.4)
Mart	1605	
Nisan	1605	
Mayıs	1605	
Haziran	1605	YB.010.d 761 (F.129 D.3)
Temmuz	1605	
Ağustos	1605	Kayıt Yok
Eylül	1605	
Ekim	1605	
Kasım	1605	
Aralık	1605	
Ocak	1606	YB.010.d 763 (F.129 D.6)
Şubat	1606	YB.010.d 764 (F.129 D.7)
Mart	1606	YB.010.d 765 (F.129 D.8)
Nisan (Kısmen)	1606	YB.010.d 760 (F.129 D.2)
Nisan (Kısmen)	1606	F.129 D.1
Mayıs	1606	
Haziran	1606	

Öyle anlaşılmaktadır ki zamanla yıpranmış ve yok olmaya yüz tutmuş orijinal siciller kurtarılmaya çalışılmış ve istinsah edilmiştir. XVII. yüzyıl başlarına ait defterlerin çoğu gerek Arkivi Qendror i Republikës së Shqipërisë’de gerekse Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’nde istinsah nüshasıyla araştırmacılara sunulmuştur. Mevcut sicillerde farklı tarihli hükümler bir arada bulunmaktadır. Örneğin YB.010.d 760 (F.129 D.2) numaralı sicilin ilk hükmü 16-26 Nisan 1580

³ BOA, YB.010.d, 91 (F.129 D.61); 761 (F.129 D.3); 762 (F.129 D.4); 764 (F.129 D.7); 765 (F.129 D.8) ve 793(F.129 D. 62). Belirtilen 793 numaralı evrak defter formunda olmayıp tek sayfalık belgedir.

⁴ BOA, YB.010.d, 760 (F.129 D.2) ve 763 (F.129 D.6).

⁵ İlgili defterlere Arkivi Qendror i Republikës së Shqipërisë/Tiran’da verilen numaralar parantez içerisinde gösterilmiştir. Araştırma yapıldığı tarih itibarıyla Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’nde kaydı olmadığı için F.129 D.1 numaralı sicil Tiran’da verilen fon kodu ve sıra numarası ile gösterilmiştir.

tarihli iken devam eden diğer hükümlerde 10-20 Nisan 1605 tarihi bulunmaktadır.⁶ Çalışmaya dâhil edilen sicillerden orijinal halde bulunan YB.010.d 91 numaralı sicilin bir kısmının F.129 D.1 ve YB.010.d 763 (F.129 D.6) numaralı defterlere karışık olarak istinsah edildiği tespit edilmiştir. Benzer durum zikredilen diğer siciller içinde geçerli olmalıdır. Zira ilgili defterlerde bulunan farklı tarihler ancak bu şekilde izah edilebilir. Ayrıca sicillerde bulunan sayfa ve hüküm numaralarında bazı problemler mevcut olup defterlerde birden çok sayfa ve hüküm numarası bulunmaktadır. Bu da istinsah işleminde hüküm ve sayfaların farklı tasniflere göre yeniden sayıldığını ve numaralandığını göstermektedir.

Nisan 1606 tarihli kayıtların bir kısmı YB.010.d 760 numaralı defterde kayıtlı iken bir kısmı F.129 D.1 numaralı defterde bulunmaktadır. Tablo 1’de eksik olan Ağustos-Kasım 1605 arası kayıtlar F.129 D.5 numaraya tekabül edecek bir deftere aktarılmış olmalıdır. Ancak ne Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’nde ne de Arkivi Qendror i Republikës së Shqipërisë’de bu numarada bir deftere ulaşılamamıştır. Tüm bu karmaşa ve eksikliklerine rağmen belirtilen belgelerin yakın tarihli olması ile nispeten devamlılık arz etmesi sebebiyle Arnavutluk’taki aile yapısının yanı sıra dönemin koşullarına az da olsa ışık tutabilecek ender tarihi kayıtlardandır. Bu sebepten ilgili siciller çalışmamıza konu olmuştur.

2. Aile

Aile bir toplumdaki sosyal yapının en küçük ve temel unsurudur. Toplum varlığının devam etmesinde önemli görevler üstlenmiş olan aile ekonomik hayata yön vererek sosyal ve siyasi hayatı tasarlamıştır.⁷ Dolayısıyla toplumların hukukî ve ahlakî yapılarının anlaşılması için ailelerine bakmak gerekir.⁸ Evlenmelerinde dinî- hukukî bakımdan engel olmayan kadın ve erkeğin nikâh akdi yapmasıyla vücut bulan aile müessesesi var olduğundan evlilik bağının ortadan kalkmasına kadar belirli hukuk kurallarına tabi olmuştur.⁹ Bu münasebetle Osmanlı mahkeme kayıtlarında ailenin kurulmasından boşanmanın gerçekleşmesine ve sonrasında o evlilikten dünyaya gelen çocukların durumuna kadar aileye dair çeşitli bilgi ve istatistiklere ulaşmak mümkündür. İlbasan şer‘iyye sicilleri de o bölgede yaşayan kimselerin aile yapısına dair çeşitli veriler içermektedir. Bu veriler kendi içinde tasniflenmiş aşağıdaki başlıklar altında değerlendirilmiştir.

⁶ BOA, YB.010.d, 760, s. 2, Hüküm 361.

⁷ Ömer Demirel vd., “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi I* (Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992), 97.

⁸ Abdülkadir Donuk, “Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile”, *Tarih Dergisi* 33 (1982), 147; Güven Dinç, “Şer‘iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Ortalarında Antalya’da Ailenin Sosyo-Ekonomik Durumu”, *OTAM* 17 (2005), 3.

⁹ Mustafa Çağrıncı, “Aile”, *İslâm’da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1997), 75.

3. Evlenme

Kurulacak aile müessesinin temellerinin sağlam atılması için nikâh akdinin yapılması ve bunun aleni olması gerekmektedir.¹⁰ İslam hukukuna göre evlenmeler iki şahit huzurunda yapılmalıdır. Ancak yapılan nikâh akdi toplum hayatında önemli bir rol oynadığı için bu işlemin din ve hukuk bilen kimseler huzurunda yapılmasına özen gösterilmiştir. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nde de nikâh akitleri ya kadı huzurunda ya da kadının yetkili kıldığı din adamları tarafından yapılmıştır. Ayrıca nikâhlanan kişilerin üstlendikleri sorumlulukların yerine getirilmesi ve olası bir boşanma esnasında meydana gelebilecek karışıklıkların çözümlenebilmesi için yapılan nikâh akitleri şer'iyye sicillerine kaydedilmiştir.¹¹

İncelemeye konu İlbasan şer'iyye sicillerinde aileye dair en sık rastlanan kayıtlar evliliğin başlamasını sağlayan nikâh akitleridir. Bu çerçevede Şubat 1605- Haziran 1606 tarihleri arasında İlbasan sicillerine 161 nikâh akdi kaydedilmiştir. Evlenmek için kadıya müracaat eden kişilerin büyük çoğunluğu bu işi vekilleri ile gerçekleştirme yolunu tercih etmiştir. Mevcut kayıtlara göre yalnızca üç nikâh akdinde tarafların her ikisi bizzat hazır bulunmuş¹², 27'sinde ise sadece damat kadı huzuruna çıkmıştır. Evlenecek kişilere vekâlet edenlere bakıldığında herhangi bir unvan veya mesleği bulunmayan reaya %43'lük oranla ilk, şehirdeki esnaflar %35'le ikinci sırada bulunmaktadır. Ayrıca subaşı, voyvoda, kâtip ve yeniçeri gibi devlet görevlileri ile imam ve müezzin gibi din adamlarının da vekil oldukları ve %12 ile üçüncü sırada geldikleri görülmektedir. Evlenecek kişilerin aile bireyleri de bu konuda rol almış ve %10'luk dilimi oluşturmuşlardır. İncelenen dönem içerisinde oğlunun nikâh işlemleri için vekil olan ebeveyn sayısı altıdır. Bu rakam kız tarafı için daha fazla olup sayı 24'tür. Zikredilen son iki rakam İlbasan'da yaşayan anne-babaların kızlarının nikâh işlemlerinde daha aktif bir tutum sergilediklerini göstermektedir. Ayrıca şehirdeki esnaf da bu konuda önemli bir konumdadır. Günlük hayatın vazgeçilmez unsuru esnaflar İlbasan'da sadece yeni ailelerin kurulmasına katkıda bulunmamış aynı zamanda nikâh akdi esnasında şahitlik de etmişlerdir.

¹⁰ Saim Savaş, "Fetvâ ve Şer'iye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi* (Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992), 510.

¹¹ M. Akif Aydın, "Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekamülü", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi II* (Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992), 437-438.

¹² Arkivi Qendror i Republikës së Shqipërisë (AQRS), F.129 D.1, s. 60, Hüküm 1710; s. 118, Hüküm 1876 ve BOA, YB.010.d 763, s. 102, Hüküm 575.

Nişanlandıktan sonra veya akit esnasında erkek tarafından kadına bir miktar para veya mal mehir olarak verilmesi gerekir.¹³ İslam hukukuna göre muhakkak verilmesi gereken mehirin tasarruf hakkı tamamıyla nikâhlanan kadına aittir. Kadın için bir çeşit ekonomik güvence bedeli olan mehirin peşin olarak verilen kısmına *mehr-i muaccel veya mukaddem*, boşanma ya da vefat halinde verilen kısmına ise *mehr-i müeccel veya muahhar* denilmektedir.¹⁴ Sicillere kaydedilen nikâh akitlerinde mehirin peşin mi yoksa boşanma veya ölüm halinde mi ödeneceği yani muaccel mi müeccel mi olduğu ve miktarı kesinlikle belirtilmiştir. Buna göre XVII. yüzyıl başlarında İlbasan'da evlenen kadınlar eşlerinden genellikle mehr-i müeccel talebinde bulunmuştur. Belirlenen mehir miktarı sicile kaydedilirken bazen herhangi bir birim ifade edilmezken bazen de “dirhem” ifadesi kullanılmıştır. Değerli metanın ölçümünde kullanılan dirhemın metrik karşılığı 3,207 gramdır¹⁵ ve sicillerdeki bu ifade ile verilecek mehirin gümüş karşılığı kastedildiği tahmin edilebilir. Ancak sicillere yansıyan mehr-i müeccel miktarları gümüş olarak hesap edildiğinde büyük meblağlar ortaya çıkmaktadır. Örneğin Evâsıt-ı zilka'de 1013 / 30 Mart-9 Nisan 1605 tarihinde nikâhlanan Zahide bt. Mustafa'nın mehr-i müecceli 1000 dirhemdir.¹⁶ 1618 yılında yüz dirhem gümüşten 1000 akçe kesildiği bilinmektedir.¹⁷ Buna göre belirlenen mehir miktarı 10.000 akçe eder ki dönemine göre yüksek bir miktardır.¹⁸ Bu sebepten sicilde “dirhem” ile kastedilenin akçe olduğu düşünülmektedir. Yani Zahide bt. Mustafa'nın mehr-i müecceli 1000 akçe olmalıdır.

Sayıları az olmakla birlikte bazı nikâh kayıtlarında mehirin ölçü birimi için “kâmil” ifadesi de kullanılmıştır.¹⁹ Burada kastedilen birim “tam” veya “kâmil” adıyla Osmanlı piyasasında çokça görülen sekizi-birarada İspanyol kuruşu²⁰ olmalıdır. Ancak “kâmil” ile mehir belirlenen 5 nikâh kaydında da rakam 1000'dir. Yukarıda izah edilen dirhem bahsindeki gibi dönemin ekonomik şartlarına göre 1000 kâmil kuruş çok yüksek bir rakamdır. Dolayısıyla “kâmil” diye belirlenen miktarın da akçe olduğu düşünülmektedir.

¹³ M. Akif Aydın, “Mehir”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2003, 389.

¹⁴ İlber Ortaylı, “Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi II* (Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992), 458; Savaş, “Fetvâ ve Şer'îye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılımı”, 518.

¹⁵ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 1*, ed. Halil İnalçık - Donald Quataert (İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000), 442.

¹⁶ BOA, YB.010.d 763, s. 8, Hüküm 262.

¹⁷ Halil Sahillioglu, *Kuruluştan XVII. Asır Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerine Bir Deneme* (İstanbul Üniversitesi, 1958), 279 Tablo 8.

¹⁸ 27 Temmuz 1608 tarihli mevâcib defterine göre İlbasan yakınlarındaki Peklin kalesinde görevli bir muhafızın günlük yevmiesi 39 akçedir, BOA. D. KKL.d 32849 s. 15. Zikredilen 10.000 akçe böyle bir görevlinin yaklaşık 256 günlük yevmiesine tekabül eder ki bu hesap bile belirlenen mehirin dirhem cinsinden olamayacağının bir başka göstergesidir.

¹⁹ AQRS, F.129 D. 1, s. 33, Hüküm 1614; s. 42, Hüküm 1651; s. 44, Hüküm 1657, s. 74, Hüküm 1752, s. 128, Hüküm 1897.

²⁰ Ömer Lütfi Barkan, “XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri”, *Belleten* XXXIV/136 (1970), 588.

Sicillere yansıyan en düşük mehr-i müeccel 40 akçe ile Evâsıt-ı şevvâl 1013 / 1-11 Mart 1605 tarihinde Hasan b. Ahmed ile nikâhlanan Huri bt. Abdullah’a aittir.²¹ Bu örnekte adı geçen kadının evlenmeden önceki medeni hali hakkında bilgi bulunmasa da bazı nikâh akitlerinde evlenen kadının bâkire veya seyyibe (dul) olduğu belirtilmiştir. Sicillere yansıyan nikâh kayıtlarındaki mehir miktarları ile kadınların bâkirelik veya seyyibelik durumları bir arada değerlendirildiğinde bu iki değişkenin birbirleri ile bağıntı içinde olmadıkları tespit edilmiştir. Örneğin Evâil-i zilhicce 1014 / 9-18 Nisan 1606 tarihinde Memi b. İskender ile nikâhlanan Fatıma nikâh kaydına göre seyyibedir, ancak belirlenen mehir miktarı 4000 dirhemdir.²² Aynı ay içerisinde nikâhı kıyılan bir başka Fatıma için, ki kayda göre bu kişi bakiredir, eşi Hasan b. Murad’ın ödemesi gereken mehr-i müeccel miktarı 1000 dirhemdir.²³ XVII. yüzyıl başında İlbasan şehrinde mehir miktarlarının belirlenmesinde evlenecek kişilerin medeni durumundan ziyade ekonomik şartlarının ön planda olduğu görülmektedir. Yeni bir yuva kurmak isteyen erkeklerin gelirleri nispetinde mehir verdikleri söylenebilir.

Kayıtlara yansıyan en yüksek mehr-i müeccel miktarı ise 20.000 akçe ile Mehmed kızı Fatıma’ya aittir.²⁴ Bu durum ilgili nikâhın olağanüstülüğünden kaynaklanmaktadır. Gurre-i muharrem 1014 / 19 Mayıs 1605 tarihinde Fatıma ile evlenen Hüseyin “bey” unvanı taşımaktadır. Ayrıca damadın babası Mehmed de “bey”dir. Vekâletle evlenen bu kişilerin vekilleri ise “ağa” unvanına sahiptir. Dahası nikâh şahitleri arasında İlbasan sancakbeyi Hüseyin Bey ve Kadı Hasan Efendi ile Müteferrika Mahmud ve Sinan ağalar bulunmaktadır. Zikredilen nikâhta Fatıma’ya aralarında biri sarı biri kırmızı olmak üzere iki atlas kaftân ile iki tane kürdiyenin²⁵ de olduğu bazı kıyafetler de mehr-i muaccel olarak verilmiştir. Bu bilgilerden hareketle evlenen Hüseyin Bey’in devletin üst kademesinde yüksek gelire sahip birisi olduğu tahmin edilmektedir. Zikredilen nikâh kaydı ve miktarı uç bir örnektir, zira bundan sonra verilmiş en yüksek mehir 4000 akçeyi geçmemiştir.

İlbasan şer’iyye sicillerindeki 161 nikâh akdinin sadece 19’unda mehr-i müeccelin yanı sıra mehr-i muaccel kaydı da bulunmaktadır. İlgili veriler incelendiğinde nikâhlanan kadınların mehr-i muaccel olarak genellikle kıyafet istedikleri görülmektedir. Defterlerdeki bilgilerden ilgili tarihlerde bayanların giyim-kuşam ve renk tercihlerine dair bazı izlenimler edinmek de mümkündür. Bu çerçevede atlas kaftan, kürdiye ve ferace dönemin talep gören giysileridir. 1670

²¹ BOA, YB.010.d 762, s. 9, Hüküm 89.

²² AQRS, F.129 D. 1, s. 15, Hüküm 1550.

²³ AQRS, F.129 D. 1, s. 31, Hüküm 1604.

²⁴ BOA, YB.010.d 763, s. 97, Hüküm 560.

²⁵ Kürdiye: Kısa kollu bir çeşit kaban. James W. Redhouse, *Turkish And English Lexicon* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2015), 1537.

yılında İlbasan'a gelen Evliya Çelebi'nin halkın kıyafetlerine dair verdiği bilgiler de sicillerden elde edilen verileri doğrular niteliktedir.²⁶ Bayanların atlas kaftanlarda tercih ettiği renk genellikle kırmızı iken feracelerde mor renk oldukça revaçtadır. 19 mehr-i muaccel kaydında 16 ferace istenirken bunların 10 tanesinde mor renk vurgulanmıştır. Mor üretimi muazzam miktarda zaman ve emek gerektirdiğinden antikçağlardan beri oldukça değerlidir. Önceleri deniz salyangozlarından üretilen bu renk daha sonra kökboya bitkisinden de elde edilmeye başlanmıştır.²⁷ Yüksek değerinden dolayı mor renge boyanmış kumaşlar ve kıyafetler tarih boyunca refah ve statü göstergesi olarak görülmüştür.²⁸ İlbasan sicillerine yansıyan mor feracelerin de o dönem için kıymetli olması sebebiyle talep gördüğü düşünülmektedir. İlgili kayıtlardan sekizinde kaftan ve beşinde kürdiye bulunmaktadır. Nadir de olsa pullu duvak, atlas fistan, kuşak, yaşmak ve döşek gibi günlük kullanıma dair kıyafet ve eşyaların da mehir olarak verilmesi söz konusudur.

Mehr-i müeccelde olduğu gibi mehr-i muaccelin verilmesinde de evlenecek kimsenin ekonomik durumunun ön planda olduğu, kişinin geliri nispetinde muaccele verdiği tahmin edilmektedir. Bu öngörüye Evâsıt-ı zilka'de 1014 / 19-29 Mart 1606 tarihinde Emine bt. Dülger Mehmed ile evlenen Hüseyin'in durumu örnek oluşturmaktadır.²⁹ Nikâh kaydına göre dört yüz dirhem mehr-i müeccel vermeyi kabul eden Hüseyin aynı zamanda eşi Emine'ye "müstâmel" yani kullanılmış bir feraceyi mehr-i muaccel olarak vermiştir.

Nikâh akitleri sicillere kaydedilirken evlenen bayanın medeni durumları çoğunlukla belirtilmiştir. Buna göre 1605-1606 tarihleri arasında İlbasan'da nikâhlanan kadınların 39'u bakire 46'sı seyyibedir. Birbirine yakın bu iki rakam bölgede ilk evliliklerin yanı sıra ikinci evliliklerin de oldukça yaygın olduğunu göstermektedir. Sicillere yansıyan bayan isimlerine bakıldığında 42 kişiyle ilk sırada Fatıma gelmektedir. Onu sırasıyla 19 kişiyle Aişe, 17 kişiyle Huri, takip etmiştir. Bu isimler diğer Müslüman coğrafyalarında olduğu gibi İlbasan'da da oldukça yaygındır. Bunlardan başka Zahide, Yasemin, Rabia, Sümeyye, Saliha, Hanife ve Sultan isimlerine de rastlanmıştır.

²⁶ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi 8. Kitap (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini)* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003), 322.

²⁷ KP. Krafts vd., "The color purple: from royalty to laboratory, with apologies to Malachowski", *Biotechnic & Histochemistry* 86/1 (2011), 9; Meral Orhan - Mustafa Genç, "Kökboya ve Koşinil ile Boyanan İpekli Kumaşlarda Mor Renk Elde Edilmesi ve Haslık Tespiti", *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi* 11 (2024), 354.

²⁸ Gözde Adıgüzel - Bilge Yılmaz Kolancı, "Antikçağda Statünün Rengi: Mor", *Cedrus* 5 (2017), 269.

²⁹ BOA, YB.010.d 764, s. 522, Hüküm 1399.

İlbasan demografik açıdan Müslümanların yanı sıra gayrimüslimlerin de yaşadığı bir coğrafyadır. Gayrimüslimlerin evlenme-boşanma işlemlerinde kendi ruhani liderleri yetkili kılınmıştır.³⁰ Ancak İlbasan şer'iyeye sicillerinde bazı gayrimüslimlerin nikâh akitlerini kadı siciline kaydettirmeyi tercih ettikleri görülmektedir.³¹ İlgili nikâh kayıtları incelendiğinde tamamen İslami bir gelenek olan mehir verme işleminin gayrimüslimler için de geçerli olduğu görülmektedir. Müslümanlarla birlikte yaşamının getirdiği etkileşimle gayrimüslimlerin de bazı İslami gelenekleri benimsediği anlaşılmaktadır. Bu durum sadece İlbasan'a mahsus olmayıp imparatorluğun diğer şehirlerinde de benzer örnekleri vardır.³²

Müslüman olsun gayrimüslim olsun evliliğin başlaması ve devam ettirilmesinde kadınların rızası Osmanlı mahkemelerinin dikkat ettiği hususlardandır. Hüseyin Bey'in hizmetkârı Meryem'in nikâhı bu duruma güzel bir örnektir. Evâhir-i zilhicce 1014 / 28 Nisan – 8 Mayıs 1606 tarihinde mahkemeye müracaat eden Hüseyin Bey hizmetkârı Meryem'in haberi ve rızası olmadan Muhzırbaşı Mustafa vekâletiyle nikâhlandırıldığını beyan etmiştir. Mahkeme imam, müezzin ve cemaatten ileri gelen kimselerin de dâhil olduğu bir heyeti Meryem'in nikâha rızası olup olmadığının öğrenilmesi için göndermiştir. Meryem rızası olmadığını ve bu konuda kimseye vekâlet vermediğini beyan etmiştir. Halbûki habersizce kıyıldığı iddia edilen nikâh akdinde Meryem'in Muhzırbaşı Mustafa'ya verdiği vekâlete Dülger Mehmed ile Terzi Hasan şahitlik etmişti.³³ İslam hukukuna göre had ve kısas dışındaki konularda iki erkeğin şahitliği yeterlidir.³⁴ Ancak Meryem'in rızası olmadığı için nikâh mahkeme tarafından feshedilmiş ve sicildeki nikâh kaydına konuya dair şerh düşülmüştür.³⁵

Aile içi hukukta kadının rızasına bir başka örnek Gurre-i zilhicce 1014 / 9 Nisan 1606 tarihinde mahkemeye müracaat eden Kula Braçe isimli zimmînin durumudur. Adı geçen gayrimüslim boşanmadıkları halde kendisinden ayrı yaşayan eşinin yanına getirilmesini mahkemeden talep etmiştir. Bunun üzerine Kuge isimli kadın eşinin keşiş olduğunu ve altı aydır yanına gelmediğini beyan ederek yeniden birleşmek için kocasının keşişliği bırakıp uzayan saçlarını kesmesini şart koşturmuştur. Kula Braçe eşiyile tekrar bir arada yaşamak için keşişliği bırakmayı kabul etmiş ve saçlarını

³⁰ İbrahim Ethem Çakır, “Zimmi Kadınlar Kadı Mahkemesinde: Sofya XVII. Yüzyıl”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 21 (2024), 46.

³¹ AQRS, F.129 D. 1, s. 61, Hüküm 1715; BOA, YB.010.d 762, s. 5, Hüküm 81; BOA, YB.010.d 763, s. 57, Hüküm 425; BOA, YB.010.d 764, s. 535, Hüküm 1435 ve s. 539, Hüküm 1449.

³² Savaş, “Fetvâ ve Şer’iye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması”, 516; İbrahim Ethem Çakır, “On Sekizinci Yüzyılın İlk Yarısında Zimmilerin Trabzon Kadı Mahkemesini Kullanma Pratiği Üzerine Bazı Bilgiler”, *Hittit İlahiyat Fakültesi* 21/1 (2022), 647–648; Zülfiye Koçak, “Osmanlı Toplumunda Zimmî Kadınların Kadı Mahkemelerini Kullanma Pratiği: Vidin Örneği (1700-1750)”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 7/1 (2018), 176.

³³ AQRS, F.129 D. 1, s. 45, Hüküm 1661.

³⁴ H. Yunus Apaydın, “Şahit”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 2010), 282.

³⁵ AQRS, F.129 D. 1, s. 52, Hüküm 1685.

kestirmiştir.³⁶ Her iki örnekte de mahkemenin kadınları zorlamadığı ve onların hukukunu/rızasını gözettiği açıktır.

4. Boşanma

Kurulan ailelerin hepsi sorunsuz değildir. Bazı ailelerde çeşitli anlaşmazlıklar olup eşlerin birbirlerine cefa etmeleri söz konusudur. Bu konuda altı adet hüküm tespit edilmiştir.³⁷ İlgili hükümlerde aile içinde erkeklerin eşlerini darp ettikleri, onlara kıyafet almayarak zor durumda bıraktıkları, nafakasını tedarik etmeden uzunca bir süre eve gelmedikleri veya eşlerine hakaret ettikleri dile getirilmiştir. Aile içinde istenmeyen bu durum, bazen mağdurlar (genellikle kadınlar) tarafından, bazen de aile dışından komşular tarafından dava konusu edilmiştir. Hatta bazı durumlarda gayrimüslim komşular bile Müslüman bir ailede yaşanan şiddetin son bulmasını için mahkemeye müracaat etmiştir.³⁸ İlgili davalarda hâkim zikredilen davranışlarda bulunan kocaları bu fiilden menetmiştir. Ayrıca çoğu erkek bir daha böylesi bir durumun gerçekleşmesi durumunda boşanma hakkını eşine vereceğini beyan etmiştir. Ancak aile içi huzursuzlukların tek kaynağı sadece erkekler değildir. Evasıt-ı zilhicce 1014 / 18-28 Nisan 1606 tarihinde Mutağçı Ali ve zevcesinin anlaşmazlıklarında erkeğin eşini dövdüğü ve ona hakaret ettiği, kadının ise eşine haber vermeden evini terk ettiği anlaşılmaktadır.³⁹ Eşler arasındaki bu durum uzun zamandır devam ediyor olsa gerek ki bir daha benzer bir olay yaşanırsa mahkeme tarafından boşanmaları kararlaştırılmıştır. Gurre-i muharrem 1014 / 19 Mayıs 1605 tarihinde ise mahkemeye müracaat eden Çingane Hasan eşinin kendisine cefa ettiğini, sakalını yolduğunu ve kendinden ayrılmak istediğini beyan ederek mahkemeden bu fiillerin yasaklanmasını istemiştir.⁴⁰ Bunun üzerine kadı efendi kadının kocasına cefa etmeyi bırakmasına ve ona itaat etmesine hükmetmiştir. Aile içi huzursuzlukların yansıdığı bu hükümler dikkate alındığında İlbasan'da genellikle erkeklerin eşlerine şiddet uyguladıkları, ancak zaman zaman da şiddetin kaynağının kadınlar olduğu; tasvip edilmeyen böylesi olaylar meydana geldiğinde sadece aile bireylerinin değil üçüncü şahısların da mahkemeye müracaat ederek anlaşmazlığın veya şiddetin durdurulması noktasında müdahil oldukları; hâkimlerin ise huzuru bozan etmenlerin ortadan kaldırmasının yanı sıra aile birliğinin devamı yönünde tavrı sergiledikleri tespit edilmiştir.

³⁶ AQRS, F.129 D. 1, s. 6, Hüküm 1516.

³⁷ AQRS, F.129 D. 1, s. 19, Hüküm 1564; BOA, YB.010.d 761, s. 50, Hüküm 811; BOA, YB.010.d 763, s. 76, Hüküm 486 ve s. 97, Hüküm 559; BOA, YB.010.d 764, s. 486, Hüküm 1306.

³⁸ BOA, YB.010.d 764, s. 533, Hüküm 1430.

³⁹ AQRS, F.129 D. 1, s. 19, Hüküm 1564.

⁴⁰ BOA, YB.010.d 763, s. 97, Hüküm 559.

Hayatlarını birleştiren bazı çiftler zamanla türlü sebeplerden dolayı evliliklerini sürdüremez hale gelmiş ve boşanmışlardır. İslam hukukuna göre evlilik birliği erkeğin tek taraflı beyanıyla (talak), kadının belirli bir bedel karşılığında boşanma isteğiyle (muhâlea) ya da hâkim kararıyla (tefrik) sona erdirilebilir.⁴¹ İlbasan sicillerinde boşanmalara dair kayıtlar da bulunmaktadır. Bu çerçevede 32 adet hüküm tespit edilmiştir. Nikâh akdi esnasında belirlenen hükümler ile tayin edilen mehir miktarının nikâhın sonlandırılmasında eksiksiz yerine getirilmesi halinde bile tarafların bu durumu kayıt altına aldirmek için mahkemeye müracaat ettikleri gözlenmiştir.⁴² Hüseyin ve Emine çiftinin boşanmaları bu çerçevede değerlendirilebilir. Evas-ı zilka'de 1014 / 19-29 Mart 1606 tarihinde İlbasan sakinlerinden Hüseyin mahkemeye gelerek kadı huzurunda eşi Emine'yi bâin talak ile boşadığını ifade etmiştir. Ardından aynı gün içinde mahkemeye gelen Emine boşandığı eşinden nafakasını ve eşyasını eksiksiz aldığını ve helalleştğini beyan etmiş bu ifadesini Hüseyin'de tasdik etmiştir.⁴³ Bir başka örnekte Çullah Mustafa Evail-i şaban 1014 / 12-21 Aralık 1605 tarihinde kadı huzurunda eşi Hüsnüye ile geçiminin olmadığını ifade ederek bâin talak ile boşadığını ve Hüsnüye'nin 600 akçelik mehr-i müeccelini ödediğini sicile kaydettirmiştir.⁴⁴ Boşanmalarda kişilerin bizzat kendileri mahkemeye müracaat ettikleri gibi bazen de ebeveynlerini kendilerine vekil ederek boşandıklarını kayda geçirdikleri görülmüştür.⁴⁵

Aile içi geçimsizlikten dolayı bazen de kadınlar mahkemeye başvurarak belirli haklarından feragat ile eşlerinin kendilerini boşamalarını (muhâlea) talep etmiştir. Hatice bt. Haydar Evail-i safer 1015 / 8-17 Haziran 1606 tarihinde eşi Bali b. Hüseyin ile geçimsizliğini bildirerek iddet nafakasından vazgeçmek koşuluyla eşinin kendisini boşamasını istemiş ve Bali bunu kabul ederek talak ile boşanmıştır.⁴⁶ Bu tür boşanmalar erkeğin birtakım mali yükümlülüklerinden sıyrılmasına imkân tanımaktadır. Dolayısıyla geçimi düzgün olmayan ailelerde erkeklerin mümkün olan en az masrafla evliliği sonlandırabilmek için muhâleaya yönelerek durumu istismar etmeleri de söz konusu olabilirdi.⁴⁷ Ancak İlbasan'da sicillere yansıdığı kadarıyla muhâlea ile boşanmalar oldukça azdır. Yukarıda zikredilen örnek dışında bu yöntemle sonlandırıldığı anlaşılan iki evlilik daha

⁴¹ H. İbrahim Acar, "Talâk", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 2010), 496; Fahrettin Atar, "Muhâlea", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 2020), 397; H. İbrahim Acar, "Tefrik", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 2011), 277.

⁴² AQRS, F.129 D. 1, s. 95, Hüküm 1816; BOA, YB.010.d 760, s. 165/1, Hüküm 1044; BOA, YB.010.d 764, s. 522, Hüküm 1398 ve 1410.

⁴³ BOA, YB.010.d 764, s. 522, Hüküm 1398 ve 1410.

⁴⁴ BOA, YB.010.d 760, s. 165/1, Hüküm 1044.

⁴⁵ AQRS, F.129 D. 1, s. 38, Hüküm 1637.

⁴⁶ AQRS, F.129 D. 1, s. 111, Hüküm 1861.

⁴⁷ Savaş, "Fetvâ ve Şer'îye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", 531.

vardır. Bunlardan ilkinde Semerci Yusuf eşi Sabire ile yaptığı anlaşma çerçevesinde eşine ödemesi gereken mehr-i müeccel karşılığında evinin yarısını vermiştir.⁴⁸ Diğer davada ise Fatıma bt. Hüseyin boşanan kızının mallarını ve iddet nafakasını talep edince erkek tarafı boşanan kadının bu haklarından vazgeçtiğini şahitlerle ispat etmiş ve ödeme yapılmamıştır.⁴⁹

İlbasan'da yaşayan gayrimüslimler de evlilik kısmında olduğu gibi boşanma aşamasında da Osmanlı mahkemelerini kullanmışlardır. Evahir-i şevval 1014 / 28 Şubat – 9 Mart 1606 tarihinde İlbasan mahkemesine müracaat eden Petri kendi inanışına göre eşini boşadığını bildirerek bu durumun sicile kaydedilmesini istemiştir.⁵⁰ Sicillere yansıdığı kadarıyla bazı gayrimüslimlerin evlilikleri sonlandığı halde bir arada yaşamaya devam ettikleri görülmektedir. 1606 yılında birer ay arayla mahkemeye müracaat eden iki gayrimüslim kadın eşlerinin kendilerini boşadıklarını ifade ederek ayrılmak istediklerini beyan etmişlerdir. Şahitlerle boşandıklarını ispat eden kadınlar mahkeme marifetiyle eşlerinden tefrik olunmuştur.⁵¹ Benzer bir durum Bıçakçı Hasan ile evli olan Marta isimli gayrimüslim bayan için de geçerlidir. 1 Zilhicce 1014 / 9 Nisan 1606'da kadı huzuruna çıkan Bıçakçı Mehmed emrinde çalışan Marta'yı eşinin boşadığını bildirerek durumun mahkeme siciline kaydedilmesini ve tefrik olunmalarını istemiştir. İfade edilen boşanmaya aynı meslekten iki Müslüman şahitlik edince çiftlerin ayrılmasına hükmedilmiştir.⁵²

İlbasan halkı bir arada yaşamanın verdiği oto-kontrol mekanizması çerçevesinde olası hukuksuzluklara karşı oldukça duyarlı hareket etmişler ve bazen yetkililerden önce olaylara müdahil olmuşlardır. Evâhir-i şevval 1014 / 28 Şubat – 9 Mart 1606 tarihinde İlbasan sakinlerinden Mustafa Çelebi mahkemede beylerbeyi çavuşlarından Ali Çavuş'un şer'i hukuka aykırı olarak evlilikler yaptığını beyan etmiştir. Yapılan soruşturmada Ali Çavuş İlbasan'da ve başka yerde olan eşlerini boşadığını belirterek bir nevi durumu kabullenmiş ve hukuka aykırı davranışından dönmüştür.⁵³ Bir başka örnekte ise Mustafa Bey, Memi ve eşi Fatıma'yı dava ederek Fatıma'nın iddeti tamamlanmadan evlendiğini beyan etmiştir.⁵⁴ Boşanma veya ölüm sebebiyle kocasından ayrılan kadının yeni bir evlilik yapabilmesi için beklemesi gereken süre olarak tanımlanan iddet dinî ve fitrî bir davranıştır. Kadının önceki evliliğinden gebe olup olmadığının anlaşılması için bir süre beklemesi gerekirdi, zira nafaka, nesep ve mirasçılık gibi

⁴⁸ BOA, YB.010.d 763, s.32, Hüküm 339.

⁴⁹ AQRS, F.129 D. 1, s. 59, Hüküm 1708.

⁵⁰ AQRS, F.129 D. 1, s. 95, Hüküm 1816.

⁵¹ AQRS, F.129 D. 1, s. 60, Hüküm 1712 ve s. 120, Hüküm 1880.

⁵² AQRS, F.129 D. 1, s. 1, Hüküm 1498.

⁵³ BOA, YB.010.d 763, s. 240, Hüküm 1286.

⁵⁴ BOA, YB.010.d 761, s. 2, Hüküm 629.

birçok hak ve yükümlülükte bu süre ölçü alınırdı.⁵⁵ Mahkemeye yansıyan bu konuda davacı Mustafa Bey beklenmesi gereken bu sürenin tamamlanmadan yeni bir evliliğin gerçekleştiğini iddia etmiş, Fatıma'nın önceki eşi Yakub'un evliliklerinin dört-beş ay önce sonlandığını söylemesiyle dava düşmüştür.

Usulsüz evlilikler aynı zamanda bölge idarecilerinin de gündemindeydi. Evâhir-i ramazan 1013 / 9-19 Şubat 1605 tarihinde hukuksuz nikâh kıyıldığına dair dört dava mahkemeye intikal etmiştir. Bunların ikisi bizzat İlbasan sancakbeyi Hüseyin Bey, ikisi de kethüdaları Ali Çelebi ve Mehmed Ağa tarafından mahkemeye taşınmıştır.⁵⁶ Sicildeki hükümlerde İlbasan sakinlerinden Mustafa, Hasan ve Takyeci Mehmed'in ticaret yapmak için gemi ile denize açıldığı, ancak kimisinin düşman eline tutsak düştüğü kimisinin de kaybolduğu belirtilmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla bu tarihlerde içlerinde İlbasan'lı tüccarlarında bulunduğu bir Osmanlı gemisine saldırı olmuştur. Ticaret için denize açılan adı geçen Müslümanların başına böyle bir olay geldikten sonra geride kalan eşleri başkalarıyla nikâhlanmış veya nikâhlendirilmiştir. Denizde kaybolan kişilerin ölümleri kesin olmadan kıyılan nikâhların hukuksuz olduğunu dile getiren sancakbeyi Hüseyin Bey ve kethüdaları bu işlemi yapan kişilerin cezalandırılmasını talep etmişlerdir. Bu vecihle kızını nikâhladığı iddia edilen Hacı Hüseyin mahkemeye çıkartıldığında nikâhın olmadığını ancak nişan yapıldığını bildirmiştir. Kaybolan Takyeci Mehmed'in eşi Fatıma'yı nikâhlayan Hızır Baba isimli şahıs ise Fatıma'dan ayrılmayı reddederek “*avretim alub giderim ve evimi ihrâk bi'n-nâr iderim*” diye cevap vermiştir. Hem ikinci evliliklerin ilk evlilikler kadar yaygın olması hem de bu örneklerde görüldüğü üzere iddeti tamamlandıktan kısa süre sonra veya eşin ölümü henüz belli değilken başka bir evliliğin gerçekleşmesi İlbasan'daki kadınların hayatlarını dul olarak sürdürmeyi tercih etmediklerini göstermektedir. Bu duruma kadınların ekonomik olarak tek başlarına hayatlarını idame ettirememeleri etki etmiş olmalıdır. Örnekleri az olmakla birlikte Osmanlı İmparatorluğunda hane reisi olup para kazanan kadınların varlığı söz konusudur.⁵⁷ Ancak İlbasan'a dair yapılan çalışmada arşiv kayıtlarında böylesi bir duruma rastlanmamıştır.

⁵⁵ H. İbrahim Acar, “İddet”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 2000), 466.

⁵⁶ BOA, YB.010.d 763, s. 120, Hüküm 19; s. 126, Hüküm 44; s. 129, Hüküm 49 ve 50.

⁵⁷ Suraiya Faroqhi, “Kadın Kültürü”, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), 126–127.

5. Mehir ve Nafaka Talepleri

Evliliğin sona ermesiyle nikâh akdi esnasında belirlenen mehr-i müeccelin teslimi gerekirdi. Boşanan kadınların hayatlarını bir müddet idame ettirmelerine yarayan bu ücretin ödenmesine hassasiyet gösterilirdi. İlbasan sicillerine bu konuda az sayıda müracaat olmuştur. Zilka'de 1013 / 21 Mart – 19 Nisan 1605 tarihinde mahkemeye intikal eden davada Hasan Bey eşinin önceki evliliğinden alması gereken mehirini talep etmiş ve eski koca Mehmed Bey evden ve giyisilerden mehirini vermeyi kabul etmiştir.⁵⁸ Sadece boşanma söz konusu olduğunda değil aynı zamanda ölüm durumunda da mehr-i müeccelin vadesi geldiği kabul edilmektedir.⁵⁹ Tuze isimli bir zımmi ile Sinan b. Abdullah'ın davası söz konusu duruma güzel bir örnektir. Evahir-i zilhicce 1014 / 28 Nisan – 8 Mayıs 1606 tarihinde mahkemeye gelen Tuze, Sinan'ın oğlu İlyas ile kızı Merye'nin evlendiklerini, sonrasında ikisinin de öldüğünü, kızının İlyas'tan sonra öldüğünü beyan ederek İlyas'ın babasından kızının mehirini istemiştir. Sinan b. Abdullah evliliği kabul etmiş ancak oğlu ile geçimlerinin ayrı olduğunu ve kendisine oğlundan intikal eden herhangi bir malı olmadığını bildirerek ödeme yapmamıştır.⁶⁰ Ancak İlbasan sakinlerinden hayyat Süleyman öldüğü zaman eşi Banu hatun 1000 akçelik mehrini kocasının geride bıraktığı mirasından almıştır.⁶¹

Sicile yansıyan kayıtlar değerlendirildiğinde İlbasan şehrinde ortalama mehrin 600-800 akçe olduğu söylenebilir. Evliliğin son bulmasıyla Osmanlı mahkemesinin günlük ihtiyaçların karşılanması için 3-5 akçe aralığında nafaka takdir ettiği göz önünde bulundurulduğunda ortalama bir mehr-i müeccel ile boşanan kadının 120-150 gün boyunca ihtiyaçlarını karşılayabildiği tahmin edilmektedir.

Mehirin mahkeme vasıtasıyla alınması işlemi her ne kadar erkeğin vaat ettiği miktarı ödemediği izlenimi uyandırır da bazı durumlarda bu konunun kadınlar tarafından da istismar edildiği gözlenmiştir. Zilka'de 1013 / 21 Mart – 19 Nisan 1605 tarihinde mahkemeye yapılan müracaatta Sabire isimli kadın eski eşi semerci Yusuf'tan 400 akçelik mehr-i müeccelin taleplettiğinde Yusuf daha önce muhâlea ile boşandıklarını ve bu çerçevede evinin yarısını verdiğini mahkeme kayıtlarıyla ispat ederek ikinci kez mehir ödemekten kurtulmuştur.⁶²

⁵⁸ BOA, YB.010.d 763, s. 14, Hüküm 281.

⁵⁹ Aydın, “Mehir”, 390.

⁶⁰ AQRS, F.129 D. 1, s. 48, Hüküm 1671.

⁶¹ BOA, YB.010.d 762, s. 22, Hüküm 127.

⁶² BOA, YB.010.d 763, s. 32, Hüküm 339.

İslamiyet ailenin yeme-içme, giyinme ve barınma gibi masrafların karşılanmasında erkeği sorumlu tutmuştur.⁶³ Koca, eşinin hayatını normal şekilde idame ettirebilmesi için gerekli olan ihtiyaçlarını, sosyal durumuyla uyumlu olarak meskenini ve yazlık kışlık ayırımına dikkat ederek giyim ihtiyacını karşılamak zorundadır.⁶⁴ Zaruri ihtiyaçları karşılanmayan kadın mahkemeye müracaatla boşanma talebinde bulunabilirdi.⁶⁵ Bu çerçevede İlbasan'da yaşayan Huri bt. Hüseyin vekili ile 1 Zihicce 1014 / 10 Mart 1606 tarihinde mahkemeye müracaatla eşinin onu bırakıp başka diyarlara gittiğini, nafakasız ve kıyafetsiz kaldığını bildirerek mahkemeden tefrikini talep etmiş ve boşanmıştır.⁶⁶ Nafakası ödenmeyen kadın yargıya müracaat etmesi durumunda mahkeme kişilerin mali ve sosyal durumlarını göz önünde bulundurarak nafaka miktarı belirlerdi. Kocanın mahkemeye gelmesi mümkün değilse eşin nafaka talebi kocanın giyabında neticelendirilir, hatta kadına kocasının mallarından harcama izni verebilirdi.⁶⁷ Müslüman ve gayrimüslimlerin bir arada yaşadığı İlbasan'da gayrimüslimler de zikredilen hukuk kurallarından yararlanmıştır. Evahir-i şevval 1014 / 28 Şubat – 9 Mart 1606 tarihinde İlbasan mahkemesine gelen Mısırlı isminde bir gayrimüslim kadın eşi Bardakçı Petri'nin maddi kazanç için evinden uzaklaştığını, küçük çocukları ve kendisinin yiyecek-giyecek ihtiyacı için para bırakmadığını belirterek Petri'nin malından nafaka bağlanmasını istemiştir.⁶⁸ Bunun üzerine Osmanlı kadısı Petri'nin eşi ve çocukları için günlük yedişer akçe nafaka takdir ederek gerektiğinde kullanması için adı geçen Mısırlı'ya harcama izni vermiştir. Konuya dair sicillere yansıyan diğer davalarda genellikle ölen kişinin çocukları için nafaka talebinde bulunulmuştur.⁶⁹ Mahkemenin verdiği kararlar değerlendirildiğinde XVII. yüzyıl başlarında İlbasan'da bir çocuğun günlük ihtiyacı için 3 ila 5 akçenin yeterli olduğu tespit edilmiştir.

⁶³ Halil Cin - Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2017), 519.

⁶⁴ Celal Erbay, “Nafaka”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 2006), 282. Evlilik nafakasının kapsamı için bkz. M. Zeki Uyanık, “İslâm Hukukunda Evlilik ve Boşanma Nafakası Bağlamında Süresiz Nafaka Yasası”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (2019), 63–67.

⁶⁵ Acar, “Tefrik”, 278.

⁶⁶ AQRS, F.129 D. 1, s. 5, Hüküm 1511. Benzer bir durum için bkz. BOA, YB.010.d 764, s. 531, Hüküm 1424.

⁶⁷ İlber Ortaylı, “Anadolu'da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler”, *Osmanlı Araştırmaları* 1/1 (1980), 38; Erbay, “Nafaka”, 282.

⁶⁸ BOA, YB.010.d 763, s. 239, Hüküm 1280.

⁶⁹ BOA, YB.010.d 763, s. 50, Hüküm 397 ve s. 63, Hüküm 447; BOA, YB.010.d 761, s. 69, Hüküm 878 ve s. 77, Hüküm 904; BOA, YB.010.d 764, s. 544, Hüküm 1464 ve s. 554, Hüküm 1494; AQRS, F.129 D. 1, s. 111, Hüküm 1862.

Sonuç

İlbasan, bulunduğu coğrafya itibarıyla sakinlerinin çoğunluğu Arnavutlardan oluşan bir şehir olsa da idarî açıdan Osmanlı Devleti'ne tabi olduğu için İslami kaidelere uygun olarak yönetilmişti. Dolayısıyla bu çalışmada elde edilen sonuçlar büyük ölçüde Müslüman Arnavutların durumunu ortaya koyar. Orta Arnavutluk'ta İslami kuralların halkın gündelik yaşamında belirleyici unsur olduğu görülmüştür. Toplumun temel yapı taşı olan ailenin kurulmasında ve evlilik bağının sona ermesinde İslam'ın belirlediği hukuk amil olmuştur. Ele alınan zaman diliminde İlbasan sakinlerinin gerek ilk gerekse ikinci evliliklerinde vekil kullandıkları, nikâh kıymaya yetkisi olan kimselerin huzuruna genellikle bizzat çıkmamayı tercih ettikleri tespit edilmiştir. Toplumu oluşturan bireyler, esnaflar, din ve devlet görevlileri evlenecek çiftlere hem vekillik hem de şahitlik etmiş bu sayede halkın kaynaşmasına katkı sunmuştur. Geleneksel aile yapısına sahip İlbasan sakinleri yeni bir hayatın arifesindeki çocukları için özellikle kızları adına etkin bir rol üstlenmiş, adeta kurulacak ailelerin temelini atmışlardır.

İlbasan'da yaşayan kimseler bir çeşit oto-kontrol mekanizması geliştirerek toplum huzurunu kaçıran hukuksuzluklara müdahil oldukları gibi ailenin sürdürülmesi ve bireylerin korunması için de yetkilileri harekete geçirmekten geri durmamıştır. Şehrin yöneticileri de benzer amaçla reaya arasındaki kanunsuz evlilikleri önlemek için gayret sarfetmiştir. Osmanlı mahkemeleri aile davalarında tarafların rızasının olup olmadığına dikkat etmiş, varsa aile içi şiddetin sonlandırılması ve evliliklerin devam etmesi yönünde tutum sergilemiştir. Ancak kıyılan her nikâh çiftlerin her zaman bir arada yaşamalarına vesile olamamıştır. Odaklanılan zaman diliminde şehirdeki boşanma oranı yaklaşık %17'dir.

İlbasan'da nikâh esnasında muhakkak mehr-i müeccel belirlenmiştir. Boşanan veya eşi ölen kadınların belli bir süre geçimini sağlayacak bir çeşit dulluk sigortası olarak nitelendirilebilecek mehirlerin ortalama miktarı 600-800 akçe civarında olup, dönemin günlük yaşam koşullarında bu meblağın boşanan kadınları 4-5 ay idare edeceği tespit edilmiştir. Gerek boşanma oranları gerekse evlenen kadınların nikâh öncesi medeni durumları dikkate alındığında İlbasan'da ikinci evliliklerin ilk evlilikler kadar yaygın olduğu göstermiştir. Bazı nikâhlarda bulunan mehr-i muaccel kayıtlarından kadınların kıyafet ihtiyaçlarının bir kısmını mehir yoluyla karşıladıkları belirlenmiştir. Ele alınan zaman diliminde kadınlar arasında kırmızı renkli atlas kaftan ile mor renkli feraceler talep gören giysiler arasındadır.

İlbasan'daki gayrimüslim reayanın bir kısmı da tıpkı Müslüman reaya gibi evlilik- boşanmalarını kadı siciline kaydettirmiş, bir Müslüman âdeti olan mehir belirleme işlemini benimsemişlerdir. Gayrimüslimlerin Müslüman adetlerini benimsemesine dair bu örnek sadece İlbasan'a özgü olmasa da farklı dine mensup halkların etkileşim halinde yaşadıkları yerlerden birisinin de İlbasan olduğu sonucuna rahatlıkla varılabilir. Ayrıca Müslümanların veya gayrimüslimlerin birbirlerinin geçimine önem verdiklerine ve komşusundaki ailevi huzursuzlukların giderilmesi için hukuka başvurduklarına dair çok sayıdaki örnek İlbasan halkının din farkı gözetmeksizin bir arada yaşama kültürüne ve olgunluğuna sahip olduğunun göstergesidir.

Kaynakça

Arşiv Vesikaları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Yabancı Arşivler (YB.010.d), No: 760, 761, 762, 763, 764, 765.

Bab-1 Defteri, Küçük Kale Defterleri (D. KKL.d) No: 32849

Arkivi Qendror i Republikës së Shqipërisë (AQRS)

F.129 D. 1

Telif-Tetkik Eserler

Acar, H. İbrahim. “İddet”. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 466–471. Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.

Acar, H. İbrahim. “Talâk”. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 496–500. Türkiye Diyanet Vakfı, 2010.

Acar, H. İbrahim. “Tefrik”. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 277–279. Türkiye Diyanet Vakfı, 2011.

Adıgüzel, Gözde - Kolancı, Bilge Yılmaz. “Antikçağda Statünün Rengi: Mor”. *Cedrus* 5 (2017), 261–285.

Apaydın, H. Yunus. “Şahit”. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 278–283. Türkiye Diyanet Vakfı, 2010.

Atar, Fahrettin. “Muhâlea”. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 397–401. Türkiye Diyanet Vakfı, 2020.

Aydın, M. Akif. “Mehir”. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 389–391, 2003.

Aydın, M. Akif. “Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekamülü”. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi II*. 434–455. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992.

Barkan, Ömer Lütfi. “XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye’de Fiyat Hareketleri”. *Belleten* XXXIV/136 (1970), 557–607.

Çağrııcı, Mustafa. “Aile”. *İslâm’da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. 75–79. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1997.

Çakır, İbrahim Ethem. “On Sekizinci Yüzyılın İlk Yarısında Zimmilerin Trabzon Kadı Mahkemesini Kullanma Pratiği Üzerine Bazı Bilgiler”. *Hitit İlahiyat Fakültesi* 21/1 (2022), 638–666.

Çakır, İbrahim Ethem. “Zimmi Kadınlar Kadı Mahkemesinde: Sofya XVII. Yüzyıl”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 21 (2024), 41–66.

Cin, Halil - Akgündüz, Ahmed. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2017.

Demirel, Ömer vd. “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı”. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi I*. 97–161. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile

- Araştırma Kurumu, 1992.
- Dinç, Güven. “Şer’iyye Sicillerine Göre XIX. Yüzyıl Ortalarında Antalya’da Ailenin Sosyo-Ekonomik Durumu”. *OTAM* 17 (2005), 1–19.
- Donuk, Abdülkadir. “Çeşitli Topluluklarda ve Eski Türklerde Aile”. *Tarih Dergisi* 33 (1982), 147–168.
- Erbay, Celal. “Nafaka”. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 282–285. Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.
- Evliya Çelebi. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi 8. Kitap (Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı., 2003.
- Faroqhi, Suraiya. “Kadın Kültürü”. *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*. 115–138. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı., 1998.
- İnalcık, Halil. *İki Karanın Sultanı, İki Denizin Hakanı, Kâyser-i Rûm Fâtih Sultan Mehmed Han*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- İnalcık, Halil. *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 1*. ed. Halil İnalcık - Donald Quataert. İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000.
- Koçak, Zülfiye. “Osmanlı Toplumunda Zimmî Kadınların Kadı Mahkemelerini Kullanma Pratiği: Vidin Örneği (1700-1750)”. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 7/1 (2018), 167–210.
- Krafts, KP. vd. “The color purple: from royalty to laboratory, with apologies to Malachowski”. *Biotechnic & Histochemistry* 86/1 (2011), 7–35.
- Orhan, Meral - Genç, Mustafa. “Kökboya ve Koşinil ile Boyanan İpekli Kumaşlarda Mor Renk Elde Edilmesi ve Haslık Tespiti”. *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi* 11 (2024), 349–469.
- Ortaylı, İlber. “Anadolu’da XVI. Yüzyılda Evlilik İlişkileri Üzerine Bazı Gözlemler”. *Osmanlı Araştırmaları* 1/1 (1980), 33–40.
- Ortaylı, İlber. “Osmanlı Aile Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf”. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi II*. 456–467. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992.
- Redhouse, James W. *Turkish And English Lexicon*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2015.
- Sahillioğlu, Halil. *Kuruluştan XVII. Asır Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerine Bir Deneme*. İstanbul Üniversitesi, 1958.
- Şahin, Rahman. “XVI. Yüzyılda İlbasan Şehri Sâkinleri ve Meslekleri”. *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 22 (2024), 246–263.
- Savaş, Saim. “Fetvâ ve Şer’iye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılımı”. *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*. 504–547. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992.

Uyanık, M. Zeki. “İslâm Hukukunda Evlilik ve Boşanma Nafakası Bağlamında Süresiz Nafaka Yasası”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (2019), 57–87.

Karadeniz'in Kapıları: Varna, Köstence ve Odessa'ya Yolculuk Eden Belli Başlı Seyyahlar

Seda YILMAZ VURGUN*

Giriş

Coğrafi keşifler, ulusların düşünsel aydınlanmasına ve ekonomik dönüşümüne çok boyutlu katkılar sağlamıştır. Yeni bir sanayi düzeninin ortaya çıkmasıyla birlikte ise liman kentleri önemli birer transit merkezi haline gelmiş ve daha da zenginleşmiştir.¹ Bu çerçevede, stratejik bir su havzası ve iç deniz niteliği taşıyan Karadeniz, önemli limanlarıyla dikkat çekmektedir. Asya ile Avrupa arasındaki deniz ve kara ticaretini en kısa mesafede birleştirmesi ile büyük bir öneme sahip olmuştur.² Karadeniz, çevresindeki devletlere zenginlik, kolaylık ve bereket sunan bir denizdir. Başta Tuna, Kuban, Don, Dinyeper ve Dinyester olmak üzere birçok büyük nehir, geniş bir coğrafyayı besleyerek Karadeniz'e dökülmektedir.³

Karadeniz, stratejik bir öneme sahip bir bölge olarak tarih boyunca farklı dönemlerde ekonomik açıdan dalgalanmalar yaşamıştır. Bir devletin kontrolü altına girdiği zamanlarda limanlardaki ticari faaliyetlerde belirgin bir durgunluk gözlemlenirken, serbest ticaretin mümkün olduğu dönemlerde ekonomik hareketlilik artmış ve bölge daha fazla zenginleşmiştir.⁴ 15. yüzyıldan itibaren Karadeniz, tamamen bir Türk gölü haline gelmiştir. 15. ile 17. yüzyıllar arasında ise deniz, dış ticarete kapalı ve oldukça sınırlı bir durumda kalmıştır.⁵ Osmanlı İmparatorluğu açısından liman kentleri her ne kadar önemli olsa da denizcilik genelde ikinci planda tutulmuştur. Bu durum, Osmanlı'nın ticari rekabette bir miktar geride kalmasına neden olmuştur.⁶

*Dr. Öğr. Üyesi, BŞEÜ, İTBF, sedayilmazvurgun@bilecik.edu.tr,
ORCID: 0000-0003-1897-0411.

¹ Nedim İpek, "Orta ve Doğu Karadeniz Limanlarındaki Ticari Limanların Kent Nüfusuna Etkisi (1838-1900)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 1/1 (2006), 107-121.

² Yasemin Nemlioğlu Koca, "19. yy. da Trabzon Limanı: Seferler, Tüccarlar, Mallar", *OÜSBAD* (2015), 443.

³ Necmettin Aygün, "Güney Karadeniz Yerleşimleri ile Kırım ve Çevre Yerleşimler Arasındaki İktisadi İlişkiler (1683-1802)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11/61 (2018), 221.

⁴ İpek, "Orta ve Doğu Karadeniz Limanlarındaki Ticari Limanların Kent Nüfusuna Etkisi (1838-1900)", 110-111.

⁵ Nemlioğlu Koca, "19. yy.'da Trabzon Limanı: Seferler, Tüccarlar, Mallar", 443.

⁶ Ahmet Deniz, "Osmanlı Devleti'nin 18. yy. kadarki Deniz Ticaretinde Liman Kentlerine Genel Bakış" *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 7/19 (2019), 376

18. yüzyılda İstanbul ile Karadeniz arasındaki ulaşım ve ticari hareketlikte Karadeniz limanları oldukça işlekti. Bulgar ve Dobruca vilayetlerinin ürünlerinin Varna⁷, Sözebolu, Balçık, Ahyolu, Kavama, Köstence gibi belli başlı limanlar üzerinden İstanbul'a sevkıyatı gerçekleştirdi. Ancak limanların kullanımını engelleyen iklim koşullarının uygun olmaması ve limanların bazılarının konumsal darlığı gibi birtakım sorunlar mevcuttu.⁸ Osmanlı Devleti için Karadeniz besin sağladığı bir alan ve önemli yolları birbirine bağlayan bir merkezdi.⁹ 18. yüzyıl itibariyle kuzeyde bulunduğu coğrafyadan farklı bölgelere açılmak isteyen Rusya'nın Karadeniz'e olan baskısı artmıştır.¹⁰ Ayrıca Rusya Küçük Kaynarca Antlaşması ile Karadeniz'de daha hâkim bir konuma gelerek ticaret yapabilme ve gemi bulundurma hakkı kazanmış ve bu durum Osmanlı İmparatorluğunda kaygıya sebebiyet vermiştir.¹¹

Karadeniz limanlarının gelişimi için Tuna Nehri büyük bir öneme sahiptir. Deniz taşımacılığı bağlamında, Bulgaristan, Romanya, Sırbistan, Macaristan ve Avusturya gibi ülkeler için temel bir bağlantı noktası olan nehir, bu ülkelerin birbirleriyle iletişim kurmasını sağlayan hayati bir ulaşım hattıdır.¹² Deniz ulaşımıyla birlikte demiryolu ağları da liman kentlerine erişimi kolaylaştırmıştır. Osmanlı Devleti, ekonomik kalkınmayı ve istikrarı sağlamak ile merkez ve taşra arasındaki bağlantıyı güçlendirmek amacıyla demiryolu inşasına öncelik verme çabasında bulunmuştur.¹³

19. yüzyılda tam anlamıyla bir Osmanlı şehri olan Köstence, dönemin önemli merkezlerinden biriydi. Ancak, Osmanlı ve Rusya arasında gerçekleşen savaşlar sonucunda şehir, eski ticari canlılığını ve zenginliğini yitirmiştir.¹⁴ Köstence-Çernaova¹⁵ bölgesinde demiryolu inşasıyla birlikte, yalnızca Müslüman toplulukların mevcut nüfusu değil, aynı zamanda demiryolu yapımında işçi

⁷ Varna Bulgaristan'ın en eski şehirlerinden biridir. 681'de ilk Bulgar Devletinin kurulmasına müteakip ortaya çıkmıştır. X. Yüzyılda Bizans'ın bir paçasıydı. 1369'dan itibaren Varna Hristiyan Türklere ait Dobruca Prenslığı'nin bir parçası ve başşehriydi. Çelebi Sultan Mehmed, (1419) Varna'yı da kesin şekilde ele geçirmiştir. (Miyase Koyuncu Kara, "Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri: Varna (1774-1878)", *Turkish Studies* 10/1 (2015), 389-390; Machiel Kiel, "Varna", *TDV İslâm Ansiklopedisi* 42 (2012), 524-525.)

⁸ Deniz, "Osmanlı Devleti'nin 18. yy Kadarki Deniz Ticaretinde Liman Kentlerine Genel Bakış", 376.

⁹ Aygün, "Güney Karadeniz Yerleşimleri ile Kırım ve Çevre Yerleşimler Arasındaki İktisadî İlişkiler (1683-1802)", 222.

¹⁰ Nemlioğlu Koca, "19. yy.da Trabzon Limanı: Seferler, Tüccarlar, Mallar", 443.

¹¹ Deniz, "Osmanlı Devleti'nin 18. yy Kadarki Deniz Ticaretinde Liman Kentlerine Genel Bakış", 377.

¹² Deniz, "Osmanlı Devleti'nin 18. yy Kadarki Deniz Ticaretinde Liman Kentlerine Genel Bakış", 386

¹³ İpek, "Orta ve Doğu Karadeniz Limanlarındaki Ticari Limanların Kent Nüfusuna Etkisi (1838-1900)", 113.

¹⁴ Ali Akyıldız, "Bir Teknolojik Transferin Değişim Boyutu: Köstence Demiryolu Örneği", *Osmanlı Araştırmaları* 20/20 (2000), 315.

¹⁵ 1857 yılında yapımına başlanan ve yapımı iki buçuk yıl süren Köstence-Çernavoda demiryolunun yapımı Tuna-Karadeniz Demiryolu Kumpanyası" adlı bir şirkete verilmiştir. Şirket 99 yıl boyunca hattı işletmesinden sonra karşılıksız olarak Osmanlı Devleti'ne verecektir. Ancak Berlin antlaşmasına müteakip Romanya'ya satılmıştır. (İlker Öztürk, *Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Demiryollarının Gelişimi*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 55.

olarak çalışanların da bölgeye gelmesi sonucunda kahvehaneler ve çeşitli yeni sosyal mekanların açıldığı gözlemlenmiştir. Bu durum, demiryolu inşası sürecinin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyo-kültürel bir dönüşüme de zemin hazırladığını göstermektedir.¹⁶ Demiryolu yapılırken aynı zamanda limanların yapımı ve gelişmesine çalışılmıştır. Limanlara gelen gemilerin sayısında önemli bir artış olmuştur.¹⁷ 1869 yılına gelindiğinde İngiltere ve Fransa gibi çok sayıda ülke şehirde konsolos vekilliği açmıştır.¹⁸ Limanların gelişmesi ile şehre gelen gayri Müslümlerin sayısı artmış ve şehirler yeniden yapılanmaya başlamıştır.¹⁹ İngilizlerin sermayesi ile başlayan demiryolları arasında Köstence-Çernaova'da ve Varna-Ruşçuk Demiryolu²⁰ vardı.²¹ Demiryollarının inşası ile liman kentleri daha fazla çekim gücüne sahip olmuştur. Kültürel faaliyet ve bilimsel çalışmalarda bulunan seyyahların bölgeden geçmesini kolaylaştırmıştır.

Bu liman kentleri içerinden Varna²², Odessa ve Köstence²³ dikkat çeken transit merkezlerdir. Varna ve Rusçuk güzergâhındaki demiryolunun yapılması ile de şehir ticari hayatta söz sahibi olmuştur. Özellikle Avusturya gibi güçlü devletler şehirde konsolosluklar açmıştır. Varna ucuz hammaddenin temin edildiği ve karşılığında ürünlerin satıldığı bir merkez haline gelmiştir.²⁴ Demir yolunun yapılması ile Varna'nın fiziki görünüşü de değişmiştir. Gelen giden sirkülasyonu bir otelin yapılmasını gerekli kılmış ve bu doğrultuda otelin yapılması için bir şirket kurulmuştur.²⁵

¹⁶ Akyıldız, "Bir Teknolojik Transferin Değişim Boyutu: Köstence Demiryolu Örneği", 318.

¹⁷ Akyıldız, "Bir Teknolojik Transferin Değişim Boyutu: Köstence Demiryolu Örneği", 319.

¹⁸ Akyıldız, "Bir Teknolojik Transferin Değişim Boyutu: Köstence Demiryolu Örneği", 320.

¹⁹ Akyıldız, "Bir Teknolojik Transferin Değişim Boyutu: Köstence Demiryolu Örneği", 324.

²⁰ Varna Rusçuk Demiryolu hattı Bulgaristan'ın sınırları dâhilinde kalmıştır. (Öztürk, *Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Demiryollarının Gelişimi*, 86) 1859 yılında imzalanan antlaşmayla hattın yapımı Rusçuk Varna Demiryolu Şirketi'ne verilmiştir. 1866 yılında işletmeye açılmıştır. (Öztürk, *Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Demiryollarının Gelişimi*, 56)

²¹ Öztürk, *Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Demiryollarının Gelişimi*, 48

²² Türkler 6. Yüzyıldan itibaren Balkan coğrafyasında yaşamışlardır. Varna'da ile Tuna arasında yerleşmişlerdir. (Halil İnalcık, "Türkler ve Balkanlar", *Balkanlar Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri* (1993), 9) Varna 16. Yüzyılda Osmanlı idaresinde ve Silistre sancağı içinde bir kale ve iskeleden oluşmaktaydı. Varna seyyahların ve tacirlerin dikkatini çeken önemli bir liman şehriydi. Varna'nın ticari sirkülasyonu Osmanlı ve Rus savaşının etkisinde devam etmiştir. Şehir göçlerin ve ticaretin hızla aktığı bir yer olmuştur. 1744 Küçük Kaynarca Antlaşması ile ticarete daha açık bir yer haline gelmiştir. (Koyuncu Kara, "Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri: Varna (1774-1878)", *Journal of Turkish Studies* 10 (2015), 383-384)

²³ Köstence Romanya'da bugünkü adı Constanta olan önemli liman şehirlerindendir. Bulgar idaresinde küçük bir taşra merkezi konumunda var olan şehir X. Yüzyılın ikinci yarısından Bizans hâkimiyetine geçmiştir. XVIII. Yüzyılın ikinci yarısındaki Osmanlı Rus savaşlarından tahrip olan şehir ciddi yıkımlara uğramıştır. (Bogdan Murgescu, "Köstence", *TDV İslâm Ansiklopedisi* 26 (2002), 276-27)

²⁴ Kara, "Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri: Varna (1774-1878)", 383-384.

²⁵ Ali Akyıldız, "Balkanlara Osmanlılardan Miras Bir Çağdaş Medeniyet Ürünü: Rusçuk-Varna Demiryolu" *Balkanlar'da İslam Medeniyet Milletlerarası Sempozyumu* (Sofya: 2000), 139

Karadeniz limanları arasında, II. Beyazıt döneminde Osmanlı hakimiyetine giren Hocabey'in stratejik ve ekonomik önemi dikkat çekmektedir. Üç yüzyıllık bir süre zarfında bu konumunu sürdüren Hocabey, özellikle 1768 yılında artış gösteren Rus-Osmanlı savaşları sırasında jeopolitik açıdan önemli bir odak haline gelmiştir. Ruslar, bölgede güç kazandıktan sonra ekonomik kalkınmayı desteklemek amacıyla faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. Bu bağlamda, Hocabey çevresinde geniş ölçekli bir liman şehri olan Odessa kurulmuş, Osmanlılar ise bu yeni yerleşimi Hocabey olarak anmaya devam etmiştir. Rusya'nın Tuna Nehri'ni ticari ulaşım koridoru olarak kullanmaya başlamasıyla birlikte liman kentinin stratejik önemi daha da artmıştır. Odessa 1839 yılında serbest ticaret limanı statüsü kazanarak bölgedeki ticaret faaliyetlerini hareketlendirmiştir. Bununla birlikte, İngiltere ve diğer Avrupa devletleri bu durumdan rahatsızlık duymuş ve Tuna Nehri'ni büyük gemilerin seyrüseferine uygun hale getirmeye yönelik girişimlerde bulunmuşlardır.²⁶ Ruslar, Avrupa menşeli malların kendi kontrolünde bulunan limanlardan geçişine izin vermemek suretiyle İran ve Türkistan üzerinde hakimiyet kurmayı amaçlamıştır. Bu durum, Osmanlı Devleti nezdinde rahatsızlık yaratmış ve Osmanlı'nın Karadeniz'i tüm yabancı gemilere açma kararını almasına yol açmıştır.²⁷ Odessa, elverişli kıyı yapıları ve yeterli derinliğe sahip limanı sayesinde, med-cezir durumunda dahi gemilerin kolaylıkla yanaşabildiği bir yer olarak tercih edilmiştir.²⁸

Karadeniz kıyısında yer alan bu üç liman şehri, yalnızca ticaret açısından önemli merkezler olmamış, aynı zamanda göçlerin yoğunlaştığı stratejik ticaret noktaları haline gelmiştir. 1774'ten itibaren Rusya'nın uyguladığı baskı ve zorunlu göç politikalarının etkisiyle Balkanlar ve Kafkaslar gibi farklı Türk yurtlarından Anadolu'ya yoğun bir göç hareketi yaşanmıştır.²⁹ 1784 yılından itibaren Osmanlı egemenliği altında bulunan Köstence ve Varna şehirlerine yoğun bir şekilde Kırım Tatarlarının göç ettiği görülmektedir.³⁰ Kırım Savaşı'nın ardından göç hareketliliği hız kazanmıştır. 1860 yılından itibaren Rusya ile Osmanlı Devleti arasında yapılan antlaşma sonrası, göçmenlerin belirli dönemlerde ve küçük gruplar hâlinde, önceden belirlenmiş topraklara ulaşmaları Karadeniz limanları üzerinden düzenlenmiştir. Bu süreçte Köstence ve Varna, önemli birer transit merkezi olarak öne çıkmıştır.³¹ Çerkeslerin yeni yerleşim

²⁶ Mesut Karakulak, "Hocabey'den Odessa'ya Bir Limanın Gelişimi", *OÜSBAD* (2015), 309.

²⁷ Karakulak, "Hocabey'den Odessa'ya Bir Limanın Gelişimi", 300.

²⁸ Uğur Türkyılmaz, *Hocabey/Odessa Kalesi ve Limanı* (Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 101.

²⁹ İpek, "Orta ve Doğu Karadeniz Limanlarındaki Ticari Limanların Kent Nüfusuna Etkisi (1838-1900)", 110.

³⁰ Nuri Kavak, "Osmanlı Bürokrasisinde Yer Alan Köstence Kökenli Memurlar", *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal* 22 (2017), 4

³¹ Vahit Cemil Urhan, "Kosova'ya Yapılan Çerkes Göçü ve İskânı (1864-1865)", *Belleten* 85/304 (2021), 995-996, 1000.

alanlarına iskanları belirli bir strateji doğrultusunda organize edilmiştir. Anadolu'da daha dağınık bir şekilde yerleştirilirken, Balkanlar'da ise daha yoğun ve toplu bir yerleşim tercih edilmiştir.³² Balkan ülkeleri arasında Romanya'daki Türkler kendi arzuları ile göç etmiştir. 1936'da ise Türkiye ve Romanya ile yapılan antlaşma ise Köstence göçmenlerin getirildiği bir liman olmuştur.³³

Batılı seyyahlar, Doğu'yu her zaman görkemli, ihtişamlı ve sınırsız zenginlikler barındıran bir coğrafya olarak değerlendirmiş ve burayı ele geçirilmesi gereken cazip bir bölge olarak tanımlamışlardır. Orta Çağ'ın başlamasıyla birlikte, Kudüs ve kutsal toprakların manevi önemi bölgeye olan ilgiyi daha da artırmıştır. Bu dönemde İstanbul, kadim güzellikleri ve stratejik konumu ile dikkatleri üzerine toplamış ve ön plana çıkmıştır. Aynı zamanda, Orta Çağ Avrupa'sının zıt kutbu olarak tasvir edilmiş; savaşlar, hastalıklar, salgınlar ve hurafelerle kuşatılmış bir dünya algısıyla karşılaştırılarak anlatılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünü artırmasıyla beraber Avrupalıların Türklere bakışı evrilmiş, Türkleri hem siyasi hem de toplumsal yaşam gibi çeşitli yönleriyle daha iyi tanıma arzusu ön plana çıkmıştır.³⁴

İstanbul'un cazip bir ticaret merkezi olması, İngiltere, Fransa ve Rusya gibi ülkelerin bölgede etkin olmak için çeşitli girişimlerde bulunmasına yol açmıştır. Özellikle 1830 sonrası dönemde yelkenlilerin daha sık görülmeye başlanmasının ardından, buharlı gemiler de bölgede kendini göstermeye başlamıştır. 1828 yılında bir İngiliz buharlı gemisinin İstanbul'a gelmesiyle birlikte, 1831 yılında Fransızlar da Marsilya ile İstanbul arasında buharlı gemilere yönelik bir hat kurma girişimlerinde bulunmuştur.³⁵ Fransızlar 1835 yılında Deniz Posta Servisi'ni kurmuştur. Messageries Maritimes'in Scamandre³⁶ adlı vapur aracılığı ile 1855'de İstanbul'dan Varna'ya gidiş dönüş seferleri gerçekleşmiştir.³⁷ Şirket 1892 yıllarında Marsilya, İstanbul ve Odessa hattında seferler yapmıştır.³⁸

³² Urhan, “Kosova'ya Yapılan Çerkes Göçü ve İskânı (1864-1865)”, 999.

³³ Bilal Altan, “Romanya'dan Türkiye'ye Göçler (1934-1939)”, *International Review of Migration and Refugee Studies* 3/1 (2022), 14-33.

³⁴ Himmet Umunç, “Doğu ve Ötekilik: İngiliz Seyahatnamelerinde Türk Kimliği (Lady Montagu ve Richard Chandler)”, *Bilig* 66 (2013), 297-301.

³⁵ Süleyman Uygun, “Messageries Maritimes Vapur Şirketi'nin İstanbul'un Yolcu ve Eşya Taşımacılığındaki Yeri”, *Büyük İstanbul Tarihi* 6 (2015), 492.

³⁶ Şirket 1852 ve 1913 yılları arasında İstanbul limanında yolcu ve çeşitli ürünler taşımıştır. Fransa'nın Karadeniz'deki ekonomik çıkarlarının önemli bir temsilcisi olmuştur. (Uygun, “Messageries Maritimes Vapur Şirketi'nin İstanbul'un Yolcu ve Eşya Taşımacılığındaki Yeri”, 501)

³⁷ Uygun, “Messageries Maritimes Vapur Şirketi'nin İstanbul'un Yolcu ve Eşya Taşımacılığındaki Yeri”, 495

³⁸ Uygun, “Messageries Maritimes Vapur Şirketi'nin İstanbul'un Yolcu ve Eşya Taşımacılığındaki Yeri”, 498.

Karadeniz limanlarının etkisinin artmasıyla birlikte tüccarların sayısı çoğalmış ve daha güçlü bir şekilde bölgede etkin olmaya başlamışlardır. Varna, Samsun ve Trabzon gibi limanlarda etkili olanlar genelde Rum tüccarlardır.³⁹ Özellikle Varna ve Köstence ile Trabzon arasında göçmenler de taşınmıştır.⁴⁰

1. Varna, Köstence ve Odessa İstikametinden Geçen Seyyahlar

Karadeniz 18. yüzyılda tüccarlar ve denizcileri çekmiş, 19. yüzyılın başında ise seyyahlar bölgeye gelmiştir. Seyyahların ve gezginlerin eserlerinde çıkarmış olduğu haritalar denizcilerin işine yaramıştır.⁴¹ Seyyahlar diplomat, bilim insanı veya mültecilik gibi farklı misyon veya amaçlar ile bölgeye gelmiştir.

19. yüzyılın ikinci çeyreğine kadar tren yolunun yetersizliği nedeniyle, Türkiye'ye seyahat etmek isteyenler genellikle Varna'ya kadar gelip, buradan deniz yoluyla İstanbul'a ulaşırdı. Bu seyahatte botlarla yapılan deniz ulaşımı sıkça tercih edilirdi.⁴² 1828 yılından itibaren buharlı gemilerin işlevsel hale gelmesiyle, seyyahlar daha hızlı ulaşım imkanı sunduğu için deniz yolunu tercih etmeye başlamışlardır. Genellikle, Varna güzergahını kullanarak Karadeniz'e ulaşır, ardından Boğaz'ı aşarak İstanbul'a varırlardı. Alternatif olarak, Yunan Adaları üzerinden Çanakkale Boğazı'na ilerleyen bir diğer rota da mevcuttu. Ancak buna rağmen, 19. yüzyılın son çeyreğine kadar Avrupa'dan Anadolu topraklarına yapılan ziyaretlerin sayısı oldukça sınırlı kalmıştır.⁴³

Köstence, Odessa ve Varna limanları, transit ve ulaşım açısından hem kolaylık hem de güvenilirlik sundukları için birçok tüccar, gezgin ve farklı görevler üstlenen bireyler tarafından birer geçiş noktası olarak tercih edilmiştir. Bu limanların bir diğer dikkat çekici özelliği, hâkim güçlerin kontrolüne bağlı olarak güzergâh seçimlerinin şekillenmesidir. Limanlara gelen seyyahlar incelendiğinde önemli bir başka husus öne çıkmaktadır: Bu üç stratejik liman kentini kullanarak farklı bölgelere seyahat etmeleri. Kimi gezginler Türkistan coğrafyasına, Osmanlı topraklarına ve Asya ülkelerine yönelirken, kimileri ise Avrupa ülkeleri dahil olmak üzere başka bölgeleri hedef almıştır.

³⁹ Nemlioğlu Koca, "19. yy.da Trabzon Limanı: Seferler, Tüccarlar, Mallar", 463.

⁴⁰ Nemlioğlu Koca, "19. yy.da Trabzon Limanı: Seferler, Tüccarlar, Mallar", 446.

⁴¹ Buğra İnal, *19. Yüzyılda İngilizce Yazılmış Seyahatnamelere Göre Anadolu'da Sosyal Kültürel ve Ekonomik Hayat* (Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2023), 80

⁴² İnal, *19. Yüzyılda İngilizce Yazılmış Seyahatnamelere Göre Anadolu'da Sosyal Kültürel ve Ekonomik Hayat*, 100-101.

⁴³ İnal, *19. Yüzyılda İngilizce Yazılmış Seyahatnamelere Göre Anadolu'da Sosyal Kültürel ve Ekonomik Hayat*, 90-91.

2. Varna'dan Yolu Geçen Seyyahlar

Varna şehrinde yaşayanlar arasında dini gerekçelerle bölgeye gelenler de bulunmaktadır. Sufi geleneğinin öne çıkan dervişlerinden biri olan Otman Baba, 1378 yılında dünyaya gelmiş ve asıl adı Hüsam Şah olarak bilinmektedir. O dönemlerdeki dervişler gibi, dini yaymak amacıyla görev üstlenmiş ve bu doğrultuda farklı şehirlere seyahat etmiştir. Babaeski, Filibe ve Belgrad gibi birçok şehirde bulunarak faaliyetlerde bulunmuştur.⁴⁴ Dobruca'dan Varna'ya vardığında, halk kendisini kurbanlar keserek karşılayıp gelişini coşkuyla kutlamıştır. Yolculuğunu sürdürerek Kiligra şehrine doğru ilerlemiştir.⁴⁵

1581 yılında Türkiye Kumpanyası'nın kurulmasıyla birlikte İngiliz seyyah ve tüccarların bu bölgeye olan ilgisi belirgin bir şekilde artış göstermiştir.⁴⁶ 1830 yılında Londra'da kurulan İngiliz Kraliyet Coğrafya Topluluğu'nun amaçları arasında coğrafi bilgi üretmek ve yaymak, seyyahları eğiterek imparatorluk idaresine ticarete coğrafi veri sağlamak vardı. Seyyahlar, kendi kültür ve kimliklerine uygun bir vizyonla ziyaret ettikleri coğrafyaları analiz etmişlerdir. Bu gezginler arasında bazıları, diğerlerinden ayrılarak farklı perspektiflerle öne çıkmıştır. Örneğin, Lady Mary Wortley Montagu, doğu hakkındaki yanlış algılamalara meydan okuyarak Türk kadınlarının yaşamı, şiir, din ve benzeri birçok konuda derinlemesine bilgiler sunmuştur.⁴⁷ Lady Mary 1717 yılında eşinin Büyükelçilik görevi ile ilgili olarak İstanbul'a gelmiş ve burada 1818 yılına kadar kalmıştır.⁴⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi altındaki kentlerin tasvir edildiği en önemli eserlerden biri Türkiye Mektuplarıdır. Bu eser, yazarı tarafından dönemin yaygın aşırı oryantalist perspektifine bir alternatif sunarak, bölgeyi değerlendiren erkek gezginlerin alışılmış bakış açılarından ayrılan özgün bir yaklaşım ortaya koymuştur. Böylelikle, geleneksel oryantalist anlayışlardan uzaklaşan bir duruş sergilenmiştir.⁴⁹

İngiliz seyyah Lady Elizabeth Craven, Varna'yı ziyaret eden kadın gezginlerden bir diğeridir. Tıpkı Lady Mary Montagu gibi İstanbul'u görme fırsatını değerlendirmiş ve gözlemlerini aktaran ilk kadın gezginler arasında yer almıştır. 1785 ile 1786 yıllarını kapsayan bir senelik bir seyahat gerçekleştiren Craven, bu süreçte Avrupa, Anadolu ve Kırım gibi önemli bölgeleri dolaşmıştır.

⁴⁴Murat Haniççe- İsmail Turan, "15. Yüzyılda Birer Seyyah Olarak Dervişler ve Birer Seyahatname Olarak Menâkıbnâmeler-Velâyetnâmeler: Kaygusuz Abdal ve Otman Baba Örnekleri" *Mavi Atlas* 11/1 (2023), 44.45.

⁴⁵ Haniççe-Turan, "15. Yüzyılda Birer Seyyah Olarak Dervişler ve Birer Seyahatname Olarak Menâkıbnâmeler-Velâyetnâmeler: Kaygusuz Abdal ve Otman Baba Örnekleri", 47

⁴⁶ Bernard Lewis, "Doğuya Giden Bazı İngiliz Seyyahları" *Tarih İncelemeleri Dergisi* 2/1 (1984), 250.

⁴⁷ Umunç, "Doğu ve Ötekilik: İngiliz Seyahatnamelerinde Türk Kimliği (Lady Montagu ve Richard Chandler)", 301-304.

⁴⁸ Bernard Lewis, "Doğuya Giden Bazı İngiliz Seyyahları" *Tarih İncelemeleri Dergisi* 2/1 (1984), 250.

⁴⁹ Seher Özer Ütük, *Reverse Orientalism in the Turkish Translations Of Turkish Embassy Letters Of Lady Mary Wortley Montagu* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014).

Yolculuğuna dair izlenimlerini 68 mektup aracılığıyla paylaşan Lady Craven, İstanbul'dan deniz yoluyla ayrılıp önce Varna'ya, ardından Viyana'ya dönmüştür.⁵⁰

Varna ve Köstence'den bahseden bir diğer isim ise Helmuth Karl Bernhard von Moltke⁵¹'dir. 1835-1839 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu topraklarında bulunmuş ve o dönemde yaşananlara tanıklık etmiştir. Bulgaristan'da iken, özellikle veba salgınının yarattığı yıkımı görmüş ve bu durumun toplum üzerindeki yıkıcı etkilerine şahit olmuştur. Halkı büyük bir çaresizliğe sürükleyip yerleşim alanlarını harap eden tek felaketin veba olmadığını, Rusların gerçekleştirdiği tahribatın da benzer seviyede yıkıcı olduğunu ifade etmiştir. Köstence'deki zor yaşam koşullarından dolayı sadece 40 kişinin hayatta kalabildiğini kaydetmiştir.⁵² Moltke gezisi sırasında Varna şehrinde de bulunmuştur. Buradaki gider gitmez şehri hemen gezerek Padişahın soracağı sorulara önceden hazırlanmaya çalışmıştır. Şehrin girişinin bir planını padişahın isteği üzerine hazırlamıştır.⁵³

Fransız seyyah Xavier Hommaire de Hell, 1846 yılında Varna ve çevresinde seyahatlerde bulunmuştur. Kendisinin “Voyage en Turquie et en Perse” adlı seyahatnamesinde, özellikle Kavarna'nın 1828 yılında Balçık ile Varna arasında yer alan bir bölgede, Ruslar tarafından tahrip edilmesi meselesine dikkate değer şekilde değinilmiştir. Bu olayın bölge üzerindeki etkileri ve yarattığı tahribat, eserde öne çıkarılan önemli konular arasında yer almaktadır.⁵⁴

1848 Macar ihtilal hareketinde yüzbaşı olarak görev almış olan ve ihtilalin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Osmanlı Devleti'ne sığınmak zorunda kalan Joseph B. Hutter, Varna'ya seyahat eden önemli isimlerden biridir. Hutter, 1849 yılında Osmanlı topraklarına sığınan Macar mültecileri arasında yer almaktaydı. Bu mülteciler, Lügös'tan başlayarak önce Osmanlı sınırındaki Orsova'ya ulaşmış, ardından Vidin, Plevne, Tırnova, Eskicuma ve Sumnu üzerinden Varna limanına varmış ve burada deniz yoluyla İstanbul'a geçiş yapmışlardır. Hutter, bu süreçte iki yıl boyunca Osmanlı topraklarında kalarak

⁵⁰ Elizabeth Craven, *A Journey through the Crimea to Constantinople*, Dublin 1789; Asuman Karabulut, “İngiliz Seyyah Lady Elizabeth Craven'in Gözünden 1786 Tarihinde Kırım”, *MUTAD IV/II* (2017), 433.

⁵¹ 26 Ekim 1800 tarihinde Meklenbur'da doğdu. 1835ve 1839 yılları arasında görev gereği birçok şehre giden Moltke Bükreş, Ruscuk Dobruca, Tuna, Bulgaristan'da bulunmuştur. Moltke'nin kitabı ailesine ve arkadaşlarına gönderdiği mektuplardan bazı bölümleri ise bir kitap gibi yazılmıştır (Halmuth Von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999), 7-12.

⁵² Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, 97.

⁵³ Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, 117.

⁵⁴ Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, 97.

⁵⁴ Semavi Eyice, “Varna ile Balçık Arasında Akyazılı Sultan Tekkesi”, *Belleten* 31/124 (1967), 573

bölgedeki insanları tanıma, sosyo-kültürel yapıyı inceleme ve siyasi hayatı yakından gözlemleme fırsatı bulmuştur.⁵⁵

Hutter, liman kenti olan Varna'yı geçerken, bu şehrin zamanında Bulgaristan'ın tek deniz kıyısı limanı olduğuna değinir. Daha önceki seyyahların da belirttiği gibi, Varna'nın gemilerin yanaşması için oldukça elverişli koşullara sahip olduğuna dikkat çeker. Bu elverişlilik, limanın derinliğinin gemilere uygunluğu ve şehrin coğrafi yapısının doğu ile batıdan gelen sert rüzgarları hafifletmesi gibi özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Ancak, Varna'nın bir liman olarak önemine rağmen, Ruslar tarafından uğradığı tahribat kenti olumsuz etkilemiş ve nüfusun azalmasına neden olmuştur.⁵⁶

İstanbul'a ulaşmak için Varna'yı tercih eden diplomat ve seyyahlardan bir diğeri de Edouard Antoine Thouvenel olmuştur.⁵⁷ Seyyahın yazılarından, daha önce de bulunduğu Varna'dan İstanbul'a geçtiği anlaşılmaktadır.⁵⁸ Thouvenel'in Varna'ya ulaştığı dönemde, şehir Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolü altında olan bir liman kenti konumundaydı. Seyahat notlarında, Türk subaylarının stratejik açıdan yetersiz davrandığını ve zayıf istihkâmlar içinde kahramanca savaşıp hayatlarını kaybettiklerini ifade etmiştir.⁵⁹ III. Napolyon döneminde İstanbul'a büyükelçi olarak atanan Thouvenel, 1855 yılından itibaren beş yıl süren yoğun bir diplomasi süreci yürütmüştür.⁶⁰ Bununla birlikte, Varna'nın hastaların iyileşmesinde önemli bir rol oynadığı vurgulanmıştır. Kırım Savaşı sırasında çok sayıda hasta, tedavi süreçlerinin daha hızlı ilerlediği gözlemlendiği için Varna'ya sevk edilmiştir. Kırım Savaşı'nın dengeleri değiştiren etkisinin ardından, Pera'da güvenliği sağlamak amacıyla bir polis karakolu Thouvenel'in girişimleri ile hizmete alınmıştır.⁶¹

⁵⁵ Kemal Saylan, "Bir Mültecinin Balkan İzlenimleri (1849-1851)", *Historia Studies* 5/6(2013), 113; Joseph Hutter, *Von Orsova bis Kiutahia*, Braunschweig, 1851, 3-4.

⁵⁶ Saylan, "Bir Mültecinin Balkan İzlenimleri (1849-1851)", 127.

⁵⁷ Edouard Thouvenel, *La Hongrie et la Valachie (Souvenir de voyage et notice historiques)*, Arthur Bertrand, Libraire-éditeur, Paris, 1840, 355; Fatma Uygur, "Fransız Büyükelçi Edouard Antoine Thouvenel ve İstanbul", *TSA* 17/4 (2014), 361.

⁵⁸ Uygur, "Fransız Büyükelçi Edouard Antoine Thouvenel ve İstanbul", 369

⁵⁹ Uygur, "Fransız Büyükelçi Edouard Antoine Thouvenel ve İstanbul", 370

⁶⁰ Uygur, "Fransız Büyükelçi Edouard Antoine Thouvenel ve İstanbul", 355

⁶¹ Uygur, "Fransız Büyükelçi Edouard Antoine Thouvenel ve İstanbul", 365

Bulgaristan'ın limanlarından geçip Türkistan'a kadar ulaşan seyyahlardan dikkat çekenlerinde biri Abdürreşid İbrahim⁶²'dir. İbrahim 1897 yılından başlayarak 1900 yılına kadar süren bir seyahat gerçekleştirmiştir. İstanbul, Mısır Bulgaristan, Batı Rusya, Türkistan'ı içine alan bir seyahattir. Ancak bu seyahati sırasında kaydettiği anekdotlarını yayımlayamamıştır. Abdürreşid İbrahim ikinci seyahatini ise 1907 ve 1910 yılları arasında yapmıştır. Batı Türkistan, Moğolistan, Japonya, Ortadoğu gibi önemli bölgelerden geçerek İstanbul'a varmıştır. Batı Türkistan'da Rus işgali ve Doğu Türkistan'da Çin işgali altında yaşayan Müslümanlar ile vakit geçirerek onları daha yakından tanımış, yaşadıkları acıları derinden hissetmiştir.⁶³ İbrahim gezip gördüklerini abartısız bir şekilde ve objektif olarak değerlendirmesi önemlidir.

Varna'da bulunan aynı zamanda Türkistan'ı ziyaret eden bir diğer isim de Evliya Çelebi'dir.⁶⁴ Evliya Çelebi Varna'da Kazaklara karşı verilen mücadeleye değinir. Rusların elindeki şehrin kurtuluşundan bahsederek Ruslara ait olan firkateynlerin Varna limanına gönderildiğini yazar. Varna limanının önemi onun yazılarında ve anekdotlarında kendini belli eder. Evliya Çelebi şehrin batı tarafının kırmızıya çalan renkte olduğunu belirtmiş, şehrin bağları ve bahçeleri hakkında bilgi vermiştir. Şehrin demografik yapısına değinmeyi ihmal etmemiştir. Varna'da yedi Müslüman mahallesi bulunduğunu ayrıca Rum, Yahudi ve Ermenilere ait mahallerin varlığına dikkat çekmiştir. Varna şehrinin kötü huyları ile anılan kadısına ait anlatılara yer vermiştir.⁶⁵

⁶² Abdürreşid İbrahim, Buharalı bir Özbek ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. 1857 yılında Sibirya'da doğmuştur. Tahsilini ilerletmek için birçok ülkede bulunan İbrahim Bey 1885 yılından itibaren Tara'da medreselerde hoca olarak eğitim vermiş ve ayrıca yine bu şehir de bir usul-i cedit okulu açmıştır. Rusya Müslümanlarına karşı yapılan haksızlık ve zulme tepkisiz kalmayarak önemli bir siyasi belge niteliğinde olan Çolpan Yıldızı'nı yayınlamıştır. (Mustafa İsmet Uzun, "Abdürreşid İbrahim", *TDV İslam Ansiklopedisi* 1, (1988), 295). Abdürreşid İbrahim Rusya Müslümanları arasında 1890'lı yıllarda kadılık yaptığı için "Reşid Kadı" olarak da bilinirdi. (Abdürreşid İbrahim, *Alem-i Nisvan*, çev: Mehmed Paksu (İstanbul: Nesil Yayınları, 2013, 31-32).

⁶³ Abdürreşid İbrahim, *Alem-i Nisvan*, 34.

⁶⁴ Evliya Çelebi 1611'de İstanbul'da varlıklı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Evliya Çelebi seyahatlerine 1630'lı yıllarda başlamıştır. Unkapanı'ndaki Şeyhülislâm Hâmid Efendi Medresesi'nde yedi yıl eğitim gördükten sonra IV. Murat zamanında Has Kilerde vazifelendirildi. (Hüseyin Nihal Atsız, *Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinden Seçmeler* (İstanbul: Ötüken, 2023, 6-7.)

⁶⁵ Tevfik Temelkuran - Necati Aktaş, *Evliya Çelebi Tam Metin Seyahatname* 6 (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1986, 54-60).

3. Odessa'dan Yolu Geçen Seyyahlar

Odessa, dönemin küresel güçleri arasında sayılabilecek İngiltere, Fransa ve Rusya'nın dikkatini üzerine çeken bir bölgeydi. İstanbul ile Odessa arasında buharlı gemiler için bir hattın faaliyete geçmesi, Rusya'nın bölgedeki konumunu daha da güçlendirmiştir.⁶⁶ Bununla birlikte, Fransızlar da Doğu coğrafyasını daha yakından tanımak amacıyla bölgeye çeşitli görev ve misyonlar kapsamında ziyaretlerde bulunmuşlardır.

Fransız seyyahların gelişi güzel geziler düzenlemedikleri, hazırlık ve bilgi edinme safhalarının uzun sürdüğü ve doğu coğrafyasına karşı ilgili oldukları bilinmektedir.⁶⁷ Seyyahlar çarlık Rusya'sına geçişte Kiev'in yanında Odessa limanını da kullanmışlardır.⁶⁸ Napoléon Ney Paris'ten yola çıkmış, Odessa üzerinden Hazar Denizi'ne oradan da Türkistan şehirleri olan Merv, Semerkand ve Buhara'ya geçmiştir.⁶⁹ Jean-François Gamba⁷⁰ 1819'da Paris'ten yola çıkarak Odessa'ya ulaşmış kışı burada geçirerek rotasını Kafkasya'ya yöneltmiştir.⁷¹

Fransız seyyah ve gezgin olan Alexander Dumas 1858 tarihinde Kafkasya'ya doğru bir seyahate çıkmıştır.⁷² Odessa'yı ziyaret eden önemli isimlerden biri olmuştur. Kafkasya'ya yaptığı yolculuk sırasında Odessa'da duraklayan yazar, burada tiyatroyu, kozmopolit sosyal yaşamı, Fransız kolonisinin etkilerini ve liman kafe kültürünü inceleyerek bu konular hakkında kapsamlı bilgiler aktarmıştır.⁷³ Kafkasya'nın çetin iklim ve coğrafyası seyyahı zorlasa da çeşitli kültürleri etkileyici bir şekilde anlatmıştır.⁷⁴

Bölgeden güzergahları doğrultusunda geçenler arasında elbette ki kadın seyyahlar da vardı. Dikkat çeken isimler arasında Mary Holderness'de yer almaktadır. Riga'dan güneye inerken Odessa'dan geçerek Karadeniz kolonizasyonu, Alman yerleşimleri, ticaret çevrimi üzerine kısa fakat nitelikli gözlemlerde bulunmuş bir isimdir. Holderness önemli bir kadın seyyah perspektifi

⁶⁶ Özgür Yılmaz, “Karadeniz’in Uluslararası Ticarete Açılması ve Trabzon”, *Journal of International Social Research* 2/7 (2009), 372.

⁶⁷ Erdoğan Uygur, “Fransız Seyyahların Gözüyle Kafkasya”, *DTCF Dergisi* 57/2 (2017), 856.

⁶⁸ Uygur, “Fransız Seyyahların Gözüyle Kafkasya”, 857.

⁶⁹ Uygur, “Fransız Seyyahların Gözüyle Kafkasya”, 858.

⁷⁰ Fransa'nın ticari sirkülasyon getirisini artırmanın yanında öngörülerinin ve çalışmalarının etkisi ile 1821 yılında Gamba Tiflis'e konsolos olarak atanmıştır. Fransızlar bu hamle ile İngiltere'yi geride bırakmak istemiştir. Ancak Gamba İran tüccarlarını ikna edememiştir. (Özgür Yılmaz, “19. Yüzyılda Trabzon'da Fransız Ticareti ve Yatırımları”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 8/15 (2013), 53-54)

⁷¹ Uygur, “Fransız Seyyahların Gözüyle Kafkasya”, 858; Jean-François Gamba, *Voyage Dans La Russie Méridionale et Particulièrement Dans Les Provinces Situées au Delà du Caucase Fait Depuis 1820 Jusqu'en 1824*, Tome Premier, Chez C. J. Trouvé, Paris: Imprimeur-Libraire, 1826.

⁷² Sudan Altun, “Alexandre Dumas'ın Kafkasya Maceralarında Öteki Mekân”, *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 14 (2024), 147.

⁷³ Alexandre Dumas, *Le Caucase: nouvelles impressions de voyage* 2, Leipzig: Jules Hetzel et compagnie, 1859; Alexandre Dumas, *Kafkasya Maceraları*, çev. Sedat Özden (İstanbul: Kafkas Vakfı Yayınları, 2000).

⁷⁴ Dumas, “*Le Caucase: nouvelles impressions de voyage* 2”.

sunmaktadır.⁷⁵ Belçikalı seyyah Madame Carla Sér  na'da Londra'dan yola çıkmış, İ  ve  ten, Finlandiya'ya oradan da Odessa'ya varmıştır. 1875 tarihinde ise Atina'ya ardında İstanbul ve Kafkasya'ya doğru seyahatine devam etmiştir.⁷⁶

Laurence Oliphant'ın⁷⁷ eseri 1850'lerdeki Odessa   zerine yapılan en yoğun İngilizce betimlerindenidir. Başlı başına bir Karadeniz kıyı incelemesidir. Odessa'daki Rus Karadeniz donanması, liman tahkimatı, ticaret hacmi, Slav–Yahudi–Yunan esnaf yapısı hakkında bilgi vermektedir.⁷⁸ Odessa tahıl ve hammadde akışı açısından Karadeniz–Avrupa hattındaki başlıca çıkış kapısı olarak tanımlanır; rıhtım düzeni, depo/ambar kapasitesi ve gümrük–yükleme süreçlerinin organizasyonu limanın lojistik verimliliğini tayin ederdi. Liman-topografya ilişkisi, fırtına ve dalga rejimlerinin rıhtım dayanıklılığı ile gemi döngüsüne etkisi üzerinde durulmuş, ayrıca kent dokusu ve ticari aracı ağlarının basın dolaşımıyla kurduğu etkileşimde etkinliğine değinilmiştir. Bir diğer önemli liman kenti olan Sivastopol, donanma üssü ile kıyı tahkimatının birbirine eklenildiği bir savunma derinliği modeli olarak anlatılmıştır. Sonuçta Oliphant, Sivastopol'un askerî–savunma kapasitesi ile Odessa'nın ticari-lojistik merkeziliğini tek bir çerçevede ele alarak Karadeniz'deki Rus stratejisinin iki ayağını sahadan okumaya çalışmıştır.⁷⁹ Ayrıca Oliphant'ın Kırım ve Uzakdoğu ile ilgi metinleri incelendiğinde lojistik, tahkimat ve liman sistemleri gibi konuları ulusal söylemle eklemleyerek aktardığı görülür. Oliphant'ın söylemleri İngiliz kamuoyu ve imparatorluk bilgi sistemlerinin işleyişinin öğrenilmesi açısından önemli bir kaynaktır.⁸⁰

Odessa'yı ziyaret eden bir diğer seyyah da Henry C. Barkley'dir. Tuna taşımacılığı üzerinde durduğu konulardandır. Karadeniz buharlı hatlarının keşiştiği Dobruca bölgesini betimlemesi dikkat çekicidir. Barkley eserinde altyapının teknik

⁷⁵ Mary Holderness, *Journey from Riga to the Crimea: with some account of the manners and customs of the colonists of New Russia* (Sherwood: Gilbert and Piper), 1827.

⁷⁶ Uygur, “Fransız Seyyahların Gözüyle Kafkasya”, 858.

⁷⁷ 1829 yılında doğmuş bir İngiliz seyyah ve yazardır. Lord Shaftesbury'nin oğludur. Babası İngiltere'de sürekli iş dolayısı ile dolaşmak zorunda kalan bir memurdur. Gezilerine 24 yaşından önce başlamıştır. Hristiyan Siyonizm'ine gönül vermiş isimdir. Kraliyet ailesinin fertleri de dahil olmak üzere üst düzeyde hükümet ve diplomasi çevreleriyle bağlantılıydı. (Tufan Buzpınar, “Sultan Abdülhamid Döneminde İngiliz Hristiyan Siyonistler”, *Eğitim Bir Sen Yayınları* (2018), 117-127) 1879 yılında II. Abdülhamid ile görüşmüştür. (İbrahim Serbestoğlu, “19. Yüzyılda Filistin'de Yahudiler   zerinde İngiliz ve Amerikan Himayesi”, *History Studies* 4/1(2012), 496-497). 1882 yılında Hayfa'ya yerleşmiş, 1888 yılında hayatını kaybetmiştir (Buzpınar, “Sultan Abdülhamid Döneminde İngiliz Hristiyan Siyonistler”, *Eğitim Bir Sen Yayınları*, 117-127). Oliphant gazeteci ve diplomatik görevli olarak 19. yüzyılın küresel siyaset ekonomisinin ince çizgilerinde dolaşan özgün bir fiğ  rd  r; “The Russian Shores of the Black Sea” (1853) ile Karadeniz'in askeri–jeopolitik topografyası hakkında sahadan bilgi verirken, “Narrative of the Earl of Elgin's Mission to China and Japan” (1859) ile Britanya'nın Asya siyaseti ve antlaşma rejimlerine ilişkin   arpıcı veriler sunar. (Laurence Oliphant, *The Russian Shores of the Black Sea: And, A Journey to Katmandu*. (K  nemann, 1853); Laurence Oliphant, *Narrative of the Earl of Elgin's Mission to China and Japan* (Edinburgh: William Blackwood & Son), 1859.

⁷⁸ Oliphant, *The Russian Shores of the Black Sea: And, A Journey to Katmandu*.

⁷⁹ Oliphant, *The Russian Shores of the Black Sea: And, A Journey to Katmandu*, 253-270, 328-342.

⁸⁰ Andrew Lambert, “The Crimean War: British Grand Strategy” *Journal of Strategic Studies* 34/6 (2011), 865-892.

açından hazır olduğunu ancak hinterland üretim kapasitesinin, drenaj ve sıtma sorunlarının, ayrıca düşük sermaye yoğunluğunun liman gelişimini sınırladığını savunur. Etnik çeşitlilikte değindiği konular arasındadır. Romen, Türk, Tatar, Yahudi, Ermeni, Yunanlıları gözlemlemiştir. Batılı mühendislik ve sermaye açısından bölgenin “kilit açıcı” rolü üstleneceği varsayımı üzerine kuruludur. Kitap, Odessa gibi erken konsolide limanlarla karşılaştırıldığında Köstence’nin gecikmiş hinterland inşasını göstermek için değerli bir “geçiş fotoğrafı” vermektedir.⁸¹

4. Köstence Limanı’ndan Yolu Geçen Bazı Seyyahlar

Osmanlı İmparatorluğu’nun hüküm sürdüğü bölgelerde eğitime büyük bir önem verildiği görülmektedir. 16. yüzyılda bölgeyi ziyaret eden bir Fransız, eğitim hayatına ilişkin dikkat çekici gözlemler kaydetmiştir. Bu gözlemler arasında, Romanya’nın şehir ve köylerinde Batı Avrupa’dakilerden daha fazla sayıda okul bulunduğu yer almıştır.⁸² Osmanlı yönetimi altındaki bölgelerde, 1512 yılına kadar eğitim dili incelendiğinde, konuşma dilinin Türkçe, yazı dilinin ise Osmanlıca olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, 1878’den itibaren Romanya hâkimiyeti döneminde medrese eğitiminin giderek azaldığı ve nihayetinde sona erdiği gözlemlenmiştir.⁸³

Samuelson, “Roumania Past and Present” adlı eserinde Karadeniz limanları ve Tuna deltası bölgelerini hem işlevsel ayrışma alanları hem de modernleşme göstergeleri olarak ele almıştır. Köstence, stratejik konumuna rağmen, Cernavoda ile bağlantılı demiryolu sayesinde erken gelişmiş fakat yeterince desteklenemeden bir alternatif çıkış noktası olarak tanımlanmıştır. Samuelson, liman kapasitesi ile hinterlandın üretim yoğunluğu arasındaki dengesizliğine dikkat çekerek bu analizi derinleştirmiştir.⁸⁴

Romanya’nın liman kentleri üzerine bilgi sunan kişilerden biri olan James Samuelson, eserinde ülkenin coğrafi yapıları üzerinde durmuştur. Romanya’nın nehirleri ve kıyı şeridiyle ilgili detaylara yer veren Samuelson, Romanya Krallığı’nın doğu ve güney sınırlarının, Dobruca bölgesi hariç olmak üzere, Prut ve Tuna nehirlerinin birleşim noktalarını kapsadığını vurgulamıştır. Ayrıca Cernavoda’dan Köstence’ye uzanan Romanya Demiryolu hattı ve güneybatıda Rusçuk’tan Varna’ya uzanan Bulgar Demiryolu hattı da onun dikkatini çekmiştir.⁸⁵

⁸¹ Henry C. Barkley, *Between the Danube and Black Sea or Five Years in Bulgaria* (London: John Murray), 1876.

⁸² Ali Aksu, “Romanya Müslüman Türklerinin Dini Eğitiminde Mecidiye Medresesinin Rolü”, *Türkiye ve Romanya İlişkileri: Geçmiş ve Günümüz Bildirileri II*, (Köstence: 2019), 1073

⁸³ Aksu, “Romanya Müslüman Türklerinin Dini Eğitiminde Mecidiye Medresesinin Rolü”, 1073

⁸⁴ James Samuelson, *Roumania Past and Present* (London: Longmans, Green), 1882, 3-4.

⁸⁵ Samuelson, *Roumania Past and Present*, 3-4.

Romanya asıllı Baserya Efendi⁸⁶ Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki önemli siyasetçilerdendir. Romanya seyahati ismiyle bilinen ve 15 sayfadan oluşan bu gezi planına, güzergâh bilgileri, konaklama noktaları ve diğer detaylar eklenmiştir. Seyahat, denizyolu ile Bükreş'e doğru devam edilip bölgedeki önemli merkezlere uğranılmasını içeren bir plan ile şekillenmiştir.⁸⁷ Galata'dan hareket eden bu yolculuğun, Köstence'ye ulaşacağı ve burada meydana gelen kahveyle süt eşliğinde keyif yapılmasının ardından güzel bir yemekle devam edeceği planlanmıştır. Ayrıca, Köstence'nin meşhur tatil bölgesi Mamaia'da isteyenlerin denizin tadını çıkarabileceği bir program düşünülmüştür.⁸⁸ Ancak, bu seyahatin gerçekten gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda bazı tereddütler bulunmaktadır.⁸⁹

Köstence Limanı'ndan İstanbul'a yolculuk eden bir başka isim de 1874-1968 yılları arasında yaşamış olan Nazlı Rafia Sultan'dır. Babası Hassanally Feyzhydar tüccar, annesi Amirunnisa Begüm ise şairlik yapan bir kişidir. Nazlı Rafia Sultan, ileride bir seyahat gerçekleştireceği İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Mensubu olduğu Tyabji ailesi, ülkelerinde kadınların eğitim ve öğretimde öncü bir rol üstlenmiştir.⁹⁰ Seyahat, 25 Nisan 1908 tarihinde başlayıp 7 Ekim 1908 tarihine kadar sürmüştür. Bu yolculukta, Nazlı Rafia Begüm'e eşi Janjira Nevvabı Sidi Sir Ahmed Han eşlik ederken, Londra'da eğitim almış olan kardeşi Ali Asghar Bey Feyzi, kız kardeşi Atiye Begüm Feyzi, Serdar Sidi Hasan, Sidi Seyid, Doktor Haşim Lakhani ve bir kadın hizmetkâr da gruba katılanlar arasındaydı. Hindistan'ın Bombay kentinden başlayan yolculukta ayrıca Hindistan Bağımsızlık Hareketi'nin önde gelen isimlerinden Gopal Krişna Gokhale ile ünlü Hintli ekonomist, tarihçi ve aynı zamanda Hindistan Ulusal Kongre Partisi liderlerinden biri olan Romeş Çandar Dutt gibi önemli şahsiyetler de yer almıştı.⁹¹ Nazlı Rafia eserinde Türk kadınlarını sıcak ve samimi bulduğunu, ancak yeterince özgür olmadıklarına değinmiştir.⁹²

Köstence üzerinden Anadolu'ya seyahat eden Fransız gezginlerden biri de Fransa'nın doğu keşiflerinde görev almış Charles Texier'dir. 1833 yılında İstanbul'a, ardından Anadolu'ya giden Texier, burada dört yıl boyunca kalarak Osmanlı sanatı

⁸⁶ Mahmut Şevket Paşa Hükümeti'nde Nafia Nazırı olarak görev yapmıştır. Siyasetçi ve aynı zamanda eğitimcidir. İttihat ve Terakkinin etkin isimlerinden Talat Paşa ile dostluğu vardır. (Nahide Şimşir, "XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı- Romanya İktisadi İlişkileri ile İlgili Mühim Bir Teşebbüs ve Besarya. Efendi", *Türkiye ve Romanya İlişkileri: Geçmiş ve Günümüz Bildirileri II*, (Köstence:2019), 1461.)

⁸⁷ Şimşir, "XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı- Romanya İktisadi İlişkileri ile İlgili Mühim Bir Teşebbüs ve Besarya. Efendi", 1443.

⁸⁸ Şimşir, "XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı- Romanya İktisadi İlişkileri ile İlgili Mühim Bir Teşebbüs ve Besarya. Efendi", 1457-1459.

⁸⁹ Şimşir, "XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı- Romanya İktisadi İlişkileri ile İlgili Mühim Bir Teşebbüs ve Besarya. Efendi", 1461.

⁹⁰ Arzu Çiftsüren, *Hindistanlı Kadın Seyyahlar Gözüyle İstanbul (Osmanlı Dönemi)* (İstanbul: Demavend Yayınları, 2023), 17

⁹¹ Çiftsüren, *Hindistanlı Kadın Seyyahlar Gözüyle İstanbul (Osmanlı Dönemi)*, 18

⁹² Çiftsüren, *Hindistanlı Kadın Seyyahlar Gözüyle İstanbul (Osmanlı Dönemi)*, 19.

hakkında kapsamlı bilgiler sunmuştur.⁹³ 1839 yılında seyahatine Köstence'den başlayan gezgin, Trabzon, Kars ve Erzurum gibi şehirlere uğramış, ardından Mezopotamya üzerinden İran'a ulaşmıştır. Yazar, bu yolculuğunda elde ettiği gözlemleri ve deneyimlerini "Description de l'Arménie, la Perse et la Mésopotamie" adlı eserinde derlemiştir. Bu eserde, yalnızca seyahat notlarına yer vermekle kalmamış, aynı zamanda çizimler ve jeoloji gibi çeşitli bilim dallarına ilişkin bilgiler sunarak dönemin bilimsel çalışmalarına katkıda bulunmuştur.⁹⁴

Sonuç

Karadeniz'in "iç deniz" niteliği, 18. yüzyıl sonundan 19. yüzyıla uzanan dönemde imparatorluk rekabeti, ticaret ağları ve göç güzergâhlarının kesişimini hızlandırmış; Varna, Köstence ve Odessa'yı bölgesel geçiş sisteminin başlıca düğüm kentlerine dönüştürmüştür. Tuna Nehri düşük maliyetli bir köprü işlevi görmüş, buharlı hatlar ile yapılan düzenli seferler hızı artırmış; Varna-Rusçuk ile Köstence-Çernavoda demiryolları "nehir-demiryolu-deniz" zincirini kurarak hinterland limanlara bağlamıştır. Odessa'nın 1839'daki serbest liman statüsüne ek olarak uyguladığı gümrük muafiyetleri uygulamaları ile ticari hacmi büyümüş; Kırım Savaşı sonrasında maliyetler yeniden fiyatlanmıştır. Böylece güvenlik-ticaret ikiliği kurumsallaştırmıştır.

Bu altyapısal sıçrama demografik ve kültürel dönüşümlerle eşzamanlı olmuştur; 1774 sonrası zorunlu göçler ile 1860'lardan itibaren organize sevk süreçleri Varna ve Köstence'yi ana transit kapılar hâline getirmiştir. Seyahatnameler limanların fiziksel yeterliklerini ve hinterland bağlantılarının zayıf halkalarını teknik ayrıntılarla görünür kılmıştır. Montagu ve Craven oryantalist kalıpları sorgulamış; Moltke, Hommaire de Hell, Oliphant ve Barkley lojistik imkanların yanında tahkimat ve kapasite üzerine veri sunmuş; Abdürreşid İbrahim ile Evliya Çelebi seyahatleri ile coğrafyalar arası bağların gündelik ilişkilerini kayda geçirmiştir. Böylece bu üç liman, modernleşme sürecinde mal ve sermaye kadar seyyah, diplomat ve bilim insanı hareketliliğinin de merkezleri hâline gelmiştir.

Varna'nın savaş ve sıhhiye merkezi işlevi, Köstence'nin beslenmemiş hinterland ve Odessa'nın serbest liman ve Rus stratejisindeki merkeziliyeti, Karadeniz kapılarının kaderini üç etmene bağlar: deniz rejimi, altyapı faaliyetleri ve nüfus hareketlerinin yönü. Seyahatnameler liman tarih yazımına idari ve istatistiksel kayıtların ışığı altında güçlü bir tamamlayıcılık sunmuş, gelecekte göç koridorlarının tarihleri ve Coğrafi Bilgi Sistemi destekli karşılaştırmalı çalışmalarla bu çerçevenin derinleştirilebileceğini göstermiştir.

⁹³ Sevil Derin, "Charles Texier'nin İstanbul Görünümleri", *Sütder İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 62 (2024), 47.

⁹⁴ Derin, "Charles Texier'nin İstanbul Görünümleri", 50.

Genel olarak liman-kentlerinin teknik düğüm olmanın ötesinde toplumsal sahneler olduğu ortaya konmuş, Karadeniz'in bu kapıları, Avrupa-Asya arasında erken küreselleşmenin somut altyapılar, kurumlar ve insan hikâyeleri üzerinden nasıl kurulmuş olduğunu kanıtlamıştır.

Kaynakça

- Aksu, Ali. “Romanya Müslüman Türklerinin Dini Eğitiminde Mecidiye Medresesinin Rolü”. *Türkiye ve Romanya İlişkileri: Geçmiş ve Günümüz Bildirileri II* (Köstence: 2019)
- Akyıldız, Ali. “Balkanlara Osmanlılardan Miras Bir Çağdaş Medeniyet Ürünü: Rusçuk-Varna Demiryolu”. *Balkanlar’da İslam Medeniyet Milletlerarası Sempozyumu* (Sofya: 2000), 123-145.
- Altan, Bilal. “Romanya’dan Türkiye’ye Göçler (1934-1939)”. *International Review of Migration and Refugee Studies* 3/1 (2022), 14-33.
- Altun, Sudan. “Alexandre Dumas’ın Kafkasya Maceralarında Öteki Mekân”. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 14 (2024), 147-159.
- Atsız, Hüseyin Nihal. *Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesinden Seçmeler*. İstanbul: Ötüken, 2023.
- Aygün, Necmettin. “Güney Karadeniz Yerleşimleri ile Kırım ve Çevre Yerleşimler Arasındaki İktisadî İlişkiler (1683-1802)”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11/61 (2018), 221-240.
- Barkley, Henry C. *Between the Danube and Black Sea or Five Years in Bulgaria*. London: John Murray, 1876
- Buzpınar, Tufan. “Sultan Abdülhamid Döneminde İngiliz Hıristiyan Siyonistler”. *Eğitim Bir Sen Yayınları* (2018), 117-128.
- Craven, Elizabeth. *A Journey through the Crimea to Constantinople*. Dublin: 1789.
- Çiftsüren, Arzu. *Hindistanlı Kadın Seyyahlar Gözüyle İstanbul (Osmanlı Dönemi)*. İstanbul: Demavend Yayınları, 2023.
- Deniz, Ahmet. “Osmanlı Devleti’nin 18. yy. Kadarki Deniz Ticaretinde Liman Kentlerine Genel Bakış”. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 7/19 (2019), 375-389.
- Derin, Sevil. “Charles Texier’nin İstanbul Görünümleri”. *Sütder İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 62 (2024), 47-78.
- Dumas, Alexandre. *Kafkasya Maceraları*. çev. Sedat Özden, İstanbul: Kafkas Vakfı Yayınları, 2000.
- Dumas, Alexandre. *Le Caucase: Nouvelles Impressions de Voyage 2*. Leipzig: Jules Hetzel et Compagnie, 1859.
- Eyice, Semavi. “Varna ile Balçık Arasında Akyazılı Sultan Tekkesi”. *Bellefen* 31/124 (1967), 551-600.
- Gamba, Jean-François. *Voyage Dans La Russie Méridionale et Particulièrement Dans Les Provinces Situées au Delà du Caucase Fait Depuis 1820 Jusqu’en 1824*. Tome Premier, Chez C. J. Trouvé, Paris: Imprimeur-Libraire, 1826

- Hanılçe, Murat - Turan, İsmail. “15. Yüzyılda Birer Seyyah Olarak Dervişler ve Birer Seyahatname Olarak Menâkıbnâmeler-Velâyetnâmeler: Kaygusuz Abdal ve Otman Baba Örnekleri”. *Mavi Atlas* 11/1 (2023), 37-53.
- Holderness, Mary. *Journey from Riga to the Crimea: with some account of the manners and customs of the colonists of New Russia*. Sherwood: Gilbert and Piper, 1827.
- İbrahim, Abdüreşşid. *Alem-i Nisvan*. çev: Mehmed Paksu, İstanbul: Nesil Yayınları, 2013.
- İnal, Buğra. *19. Yüzyılda İngilizce Yazılmış Seyahatnamelere Göre Anadolu’da Sosyal Kültürel ve Ekonomik Hayat*. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları, 2023.
- İnalcık, Halil. “Türkler ve Balkanlar”. *Balkanlar Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri* (1993).
- İpek, Nedim. “Orta ve Doğu Karadeniz Limanlarındaki Ticari Limanların Kent Nüfusuna Etkisi (1838-1900)”. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 1/1 (2006), 107-121.
- Kavak, Nuri. “Osmanlı Bürokrasisinde Yer Alan Köstence Kökenli Memurlar”. *Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal* 22 (2017), 1-57.
- Kiel, Machiel. “Varna”. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 42 (2012).
- Koyuncu Kara, Miyase. “Osmanlı İdaresinde Bir Balkan Şehri: Varna (1774-1878)”. *Turkish Studies* 10/1 (2015), 383-418.
- Lambert, Andrew. “The Crimean War: British Grand Strategy”. *Journal of Strategic Studies* 34/6 (2011).
- Lewis, Bernard. “Doğuya Giden Bazı İngiliz Seyyahları”. *Tarih İncelemeleri Dergisi* 2/1 (1984), 245-264.
- Moltke, Halmuth von. *Moltke’nin Türkiye Mektupları*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999.
- Murgescu, Bogdan. “Köstence”. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 26 (2002).
- Karabulut, Asuman. “İngiliz Seyyah Lady Elizabeth Craven’in Gözünden 1786 Tarihinde Kırım”. *MUTAD* IV/II (2017)
- Karakulak, Mesut. “Hocabey'den Odessa'ya Bir Limanın Gelişimi”. *OÜSBAD Ordu*: 2015, 288- 318.
- Nemlioğlu Koca, Yasemin. “19. yy.da Trabzon Limanı: Seferler, Tüccarlar, Mallar”. *OÜSBAD*, 2015.
- Oliphant, Laurence. *Narrative of the Earl of Elgin’s Mission to China and Japan*, Edinburgh: William Blackwood & Sons., 1859.
- Oliphant, Laurence. *The Russian Shores of the Black Sea: And, A Journey to Katmandu*. (Könemann, 1853)

- Özer Ütük, Seher. *Reverse Orientalism in the Turkish Translations Of Turkish Embassy Letters Of Lady Mary Wortley Montagu*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Öztürk, İlker. *Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Demiryollarını Gelişimi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009
- Samuelson, James. *Roumania Past and Present*. London: Longmans, Green, 1882.
- Saylan, Kemal. “Bir Mültecinin Balkan İzlenimleri (1849-1851)”. *History Studies* 5/6(2013), 113-130.
- Serbestoğlu, İbrahim. “19. Yüzyılda Filistin’de Yahudiler Üzerinde İngiliz ve Amerikan Himayesi”. *History Studies* 4/1(2012) 489-502.
- Temelkuran, Tevfik - Aktaş, Necati. *Evliya Çelebi Tam Metin Seyahatname*. Cilt 6, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1986.
- Şimşir, Nahide. “XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı- Romanya İktisadi İlişkileri ile İlgili Mühim Bir Teşebbüs ve Besarya. Efendi”. *Türkiye ve Romanya İlişkileri: Geçmiş ve Günümüz Bildirileri II*, (Köstence:2019).
- Thouvenel, Edouar. *La Hongrie et la Valachie (Souvenir de voyage et notice historiques)*. Arthur Edouar Bertrand, Libraire-editeur: Paris, 1840.
- Türkyılmaz, Uğur. *Hocabey/Odessa Kalesi ve Limanı*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020
- Umuñ, Himmet. “Doğru ve Ötekilik: İngiliz Seyahatnamelerinde Türk Kimliği (Lady Montagu ve Richard Chandler)”. *Bilgi* 66 (2013), 297-314.
- Urhan, Vahit Cemil. “Kosova’ya Yapılan Çerkes Göçü ve İskânı (1864-1865)”. *Belleten* 85/304 (2021), 991-1024.
- Uygun, Süleyman. “Messageries Maritimes Vapur Şirketi’nin İstanbul’un Yolcu ve Eşya Taşımacılığındaki Yeri”. *Büyük İstanbul Tarihi* 6 (2015), 492-501.
- Uygur, Fatma. “Fransız Büyükelçi Edouard Antoine Thouvenel ve İstanbul”. *TSA* 17/4 (2014), 353-378.
- Uzun, Mustafa İsmet. “Abdürreşid İbrahim”. *TDV İslam Ansiklopedisi* 1, (1988)
- Yılmaz, Özgür. “19. Yüzyılda Trabzon’da Fransız Ticareti ve Yatırımları”. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 8/15 (2013), 39-76.
- Yılmaz, Özgür. “Karadeniz’in Uluslararası Ticarete Açılması ve Trabzon”. *Journal of International Social Research* 2/7 (2009), 359-382.

8.Bölüm

Osmanlı İdaresinde Muhtarlık Teşkilatı ve Rumeli’deki Uygulaması: Dimetoka Örneği (1834)

Tahsin HAZIRBULAN*

Giriş

Osmanlı idaresinde şehir “Cuma kılınır ve pazar durur yer” şeklinde tarif edilmekteydi. Osmanlı şehri kadı tarafından idare edilmekte olup subaşı ve kethüda gibi ehl-i örf üyeleri de kadıya yardımcı olmaktaydı.¹ Kadı’nın şehirde en önemli yardımcılarının birisi de mahallelerde görev yapan imamlardı. İmam görev yaptığı veya oturduğu mahallede kadıya karşı sorumlu olup hukuki ve idari işlerde doğrudan muhatap alınan kişiydi.² Gayrimüslim mahallelerinde bu görevi *kocabaşı*, *çorbacı* ve *arhont* denilen kişiler yapmaktaydı.³ XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar kadının mahallelerdeki temsilcisi olan imamlar, padişah beratı ile tayin edilirdiler. Bu kapsamda imamın mahallede doğum-ölüm kayıtlarının tutulmasından, mahalleye yerleşecek birine kefil olunmasına, mahalleye isabet eden verginin taksim edilmesine ve tahsiline kadar önemli görev ve sorumlulukları bulunmaktaydı.⁴ Gayrimüslim mahallelerinde yerine getiren kocabaşılar ise gayrimüslim halktan başta cizye olmak üzere vermekle mükellef oldukları vergileri toplayarak devlet ile halk arasında iletişim ve düzenin sağlanmasında önemli bir vazife görmekteydiler.⁵ İmam olsun kocabaşı olsun, bu görevlilerin kanunlar ve merkezden gelen emirler çerçevesinde kadı tarafından kendilerine verilen görevleri sorumluluk bölgelerinde yerine getirmeleri durumu, merkezi otoritenin şehrin en küçük idari birimi olan mahalle ve köylere kadar nüfuz ettiğini göstermektedir.

*Dr. Öğretim Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, thazirbulan@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-9779-6022.

¹ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti’nde Kadı* (İstanbul: Kronik Yayınları, 2017), 40-43.

² Kemal Beydilli, “İmam, Osmanlı Devleti’nde İmamlık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/181-183.

³ DİA Komisyon, “Kocabaşı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/140; Özcan Mert, “Tanzimat Döneminde Çeşme Kocabaşları (1839-1876)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 23/35, (2004), 139-140.

⁴ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi* (Ankara: Cedit Neşriyat, 2017), 305-306.

⁵ Filiz Yaşar, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Taşra Bürokrasisinin Vergi Toplama İşlemlerinde Kocabaşılar”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 42/74, (2023), 155.

Tanzimat'tan önce II. Mahmud döneminde kadının asayiş ve beledî görevleri elinden alınmıştır. Kadının bu şekilde fonksiyonunun azaltılması durumu, imamlara da yansımıştır. İmamlara yansımaları iş yükü açısından olsa gerektir. Nitekim kadının şehir idaresindeki sorumluluğunun azaltılması ile nüfuzunun azalmasına rağmen, imamların muhtarlıklar kurulduktan sonra da mahalle idaresinde söz sahibi olmaya devam ettikleri anlaşılmaktadır.⁶

1. Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması

Osmanlı İmparatorluğu'nda şehir, mahallelerden müteşekkil idari bir yapılanma biçimi olarak teşkilatlandırılmıştır. Klasik dönem idari sistematığı içerisinde şehirlerin yönetimi kadı uhdesinde bulunmaktaydı. Kadılar, görev yaptıkları şehirlerde beledî hizmetler, adlî meseleler, nikâh akitleri ve noterlik işlemleri gibi geniş bir yetki alanında birincil sorumlu konumundaydı⁷. Kadının idarî hiyerarşisi altında görev ifa eden imamlar ise mahalle, köy ve mezra gibi yerleşim birimlerinde devletin muhatap kabul ettiği idarî görevli statüsündeydiler. Tanzimat'ın ilanına kadar süregelen bu sistemde imamlar, mahallelerinin devlet nezdindeki muhatabı konumunda bulunmaktaydı. İmamların görev tanımları; mahallenin, köyün veya mezranın asayiş ve inzibatının temini, alkollü içki satışı yapılan mekânların tespiti, nikâh akitlerinin gerçekleştirilmesi, avarız ve diğer vergilerin tahsili ile mahalle sınırları içerisinde faaliyet gösteren fırın gibi esnaf dükkânlarının denetimi gibi geniş bir yelpazede şekillenmekteydi.⁸

Muhtarlık teşkilatı ilk defa 1829 yılında İstanbul'da Bilâd-ı Selâse olarak anılan Galata, Üsküdar ve Eyüp kazalarında tesis edilmiştir. Muhtarlıkların ihdas edilmesindeki temel gaye, İstanbul ve taşra teşkilatında halk ile devlet/idareci arasındaki münasebetlerin geliştirilmesi ve bu ilişkilerin kolaylaştırılmasını temin etmektir.⁹ Muhtarlık müessesesinin öncelikle İstanbul'da kurulmaya başlanmasının altında yatan başlıca sebep, Yeniçeri Ocağı'nın ilgası akabinde meydana gelen kargaşa ortamının bir an evvel sonlandırılarak şehrin güvenlik düzeninin yeniden inşa edilmesi zaruretidir.¹⁰

⁶ Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, 306.

⁷ Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, 56-59.

⁸ Beydilli, "Osmanlı Devleti'nde İmamlık", 181-183

⁹ Ali Akyıldız, "Muhtar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/52.

¹⁰ Daha önce beledî hizmetlerin ve genel güvenliğin sağlanmasında Yeniçeri Ocağına bağlı subay ve askerlerden istifade edilmekteydi. Ocağın kapatılmasıyla birlikte İstanbul genelinde, akabinde ise taşrada mülkî ve malî görevlerin yerine getirilmesini kolaylaştırmak ve devamlılığı sağlamak amacıyla muhtarlık kurumu oluşturulmuştur. İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri* (Ankara: TTK Yayınları, 2000), 108.

Muhtarlık örgütlenmesinin tesisinde II. Mahmud'un takip etmiş olduğu âyanlar karşısında merkezi otoritenin tahkim edilmesi politikasının da mühim bir tesiri mevcuttur.¹¹ Sultan, “*Reform, ancak padişahın hem merkezde hem de yerel düzeyde tüm rakip güçleri ortadan kaldırıp iktidarı tam anlamı ile ele geçirmesi durumunda mümkün olur*” düşüncesindeydi. Bu anlayıştan hareketle Sultan, laik yasama yapma hakkının gerekliliğini vurgulamaktaydı. Bu düşünce dinî bürokrasinin ikincil bir konuma erişmesine neden oldu. Yeniçeri Ocağının yerel güçlerin de desteğiyle kapatılmış olması sivil bürokrasinin etkin hâle dönüşmesine neden olurken, süreç içerisinde bu yapı reforma uğramıştır.¹² Toplum kesimleri, yeni ihdas edilen muhtarlık müessesesinden memnuniyet duymuş, bu memnuniyet hâli merkezi idarenin söz konusu uygulamayı taşra teşkilatına da teşmil etmesine zemin hazırlamıştır. Arşiv vesikalarına dayanılarak yapılan araştırmalar, muhtarlık kurumunun 1833 senesi öncesinde Anadolu coğrafyasında tesis edildiğini ortaya koymaktadır.¹³

Ahmed Lütü Efendi ilk muhtarların “*Der-sa’âdet ve Bilâd-ı Selâse İslâm mahallâtından evvel ve sâni olarak mu’teberân-ı ahâlîden iki muhtar ve reâyâ mahallelerinden kâhya ve muhtar nâmıyla kezâlik ikişer kimse intihâb olunup*” ifadesiyle İstanbul’daki muhtarların seçim usulü yerine doğrudan tayin yoluyla görevlendirildiğini kaydetmektedir.¹⁴ Teşkilatın taşra bölgelerinde yaygınlaşmasıyla birlikte klasik dönemde kent ve kırsal yerleşim birimlerinin idaresinde etkin vazife ifa eden imamlar, Tanzimat Fermanı’nın ilânıyla birlikte mahalle ve köylerde yürüttükleri idarî görevlerini yeni tesis edilen muhtarlık kurumuna devretmek mecburiyetinde kalmışlardır.

İhtihap edilen muhtarların isimleri kadı tarafından defterlere kayıt edilmekte, müteakiben defter nazırına sevk edilmekte ve nihayetinde Cerîde Nezâreti’ne¹⁵ iletilmekteydi. Muhtar olarak seçilen şahıslar ancak padişahın onayını müteakip

¹¹ Kastamonu Sancağı’na bağlı Taşköprü Kazası’nda ayanın halktan fazla vergi toplaması ve kötü davranması neticesinde mütesellim Mustafa Ağa yeni bir ayan seçtirmeyerek İstanbul’da ihdas edilen muhtarlık teşkilatının taşradaki ilk örneğini Taşköprü’de oluşturmuştur. 1833 yılında burada reayanın önde gelen ve sözü dinlenenlerinden iki kişiyi Muhtar-ı Evvel ve Muhtar-ı Sâni adıyla halkı temsilen tayin etmiştir. Klasik dönemde mahallerde uygulanan müteselsil kefillik de muhtarlık için uyarlanmış böylelikle teşkilatın reaya nazarında itibarı sağlamlaştırılmıştır. Akyıldız, “Muhtar”, 52.

¹² Metin Heper, *Türkiye’de Devlet Geleneği* (İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2012), 83, 84.

¹³ Örneğin; muhtarlığın Aksaray’ın dokuz mahallesi ve 31 adet köyünde 1830 yılında kurulduğu bazı çalışmalardan anlaşılmaktadır. 1834 yılında da aynı yerde İhtiyar Heyetleri’nin kurulduğu ifade edilmektedir. Bu durum muhtarlık kurumunun Kastamonu’dan önce farklı yerlerde de kurulduğunu göstermektedir. Nevzat Topal, “Aksaray Sancağı Mahalle ve Köy İdarelerinde Muhtarlık Teşkilatının Kurulması (1835)”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 16/2, s.525.

¹⁴ Ahmed Lütü Efendi, *Vak’anivîs Ahmed Lütü Efendi Tarihi*, Cilt 5, çev. Yücel Demirel (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999), 872.

¹⁵ 1826 yılında Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılması sonrasında yeni ordu kurulma çalışmaları nüfus ve vergi potansiyelinin tespitini zorunlu kılmıştır. Nüfus ve emlak sayımları sonrasında taşradan gelen defterlerin korunması ve çalışılması nedeniyle Cerîde Muhasebesi yerine Cerîde Nezâreti kurulmuş ve nüfus işleri buradan yürütülmeye başlanmıştır. Cevdet Küçük, “Cerîde Nezâreti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/409.

vazifelerine başlayabilmekteydiler. Darphanede adlarına hazırlanan resmî mühürlerinin teslimi de bu şahısların görev başı yapmalarının işareti olarak kabul görmektedir. Gayrimüslim cemaatler içerisinde de muhtarlık müessesesi farklı bir unvan ile yürürlüğe konulmuştur.¹⁶ Klasik dönemde din adamları veya kocabaşı, çorbacı gibi unvanlarla temsil edilen bu topluluklar içerisinde bulundukları mekânlarda itibar sahibi ve ileri gelen şahıslardan Kâhya-i Evvel, Kâhya-i Sâni unvanlarıyla yeni temsilciler teşkil edilmiştir. Muhtarlarda mevcut bulunan salâhiyet ve mesuliyetler kâhyalarda da bulunmaktaydı. Muhtarların görev müddeti hakkında müteaddit uygulamalar mevcuttu. Hâkim görüş, intihap edilen muhtarın vazifesini muvaffakiyetle icra etmesi hâlinde görevine devam ettiği istikametindedir. Muhtarlar arasında irtikâp, rüşvet, iltimas gibi suç teşkil eden fiillerde bulunanlar ve vazifesini ifa etmeyenler, mahalle ahalisinin şikâyetleri neticesinde görevden azledilmekte, yerlerine diğer şahıslar tayin edilmekteydi. Bazı muhtarlar, nüfus ve hane adedinin azlığı sebebiyle başka mahallelerin muhtarlık vazifelerini de ifa etmekteydiler.¹⁷

Muhtarların mahalle sınırları dâhilinde asayiş temin etmek, vergilerin tahsilinde muavenet eylemek, mürur tezkerelerini¹⁸ tanzim etmek, mahalleye yeni yerleşen ve mahalleden ayrılan şahısların kayıtlarıyla birlikte doğum, ölüm gibi nüfus değişimlerini defterlere kaydetmek ve defter nazırına arz etmek gibi vazifeleri mevcuttu.¹⁹ Muhtarlar lüzum hâsıl olduğunda Meclis-i Şer'e iştirak ederek mahallelerine ait problemlerin halli için mesai sarf eder, mahalleye ait gelir ve giderlerin kaydını tutmak gibi bürokratik işlemleri de yürütürlerdi.²⁰ Muhtarların icra ettiği bu görevler yemin metinlerinde de yer almaktadır.²¹ Gayrimüslimlere tahakkuk ettirilen vergilerin tahsilinde de kocabaş/kâhya muavenette bulunmaktaydı.²²

¹⁶ Akyıldız, "Muhtar", 52.

¹⁷ Galip Eken, "Sivas Eyaletinde Muhtarlığın Tesisi ve Muhtarların Kimliğine Dair", *Türk Yurdu* (1999-2000), 520-521.

¹⁸ Asayiş ve emniyet açısından mahalli idarecilere kolaylık ve ek gelir sağlayan bu uygulama ile iç göç önlenmek istenmiş ayrıca yeniçeri kaçaklarının takibi ve yakalanmasında kolaylık sağlamıştır. Mübahat Kütükoğlu, "Mürur Tezkiresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/60-61.

¹⁹ Nalan Turna, 19. YY.'den 20. YY.'ye *Osmanlı Topraklarında Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri Mürûr Tezkereleri* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2013), 70-71.

²⁰ Musa Çadırcı, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", *Belleten*, 34/1970, 413-415.

²¹ Padişaha her halde sadakat edeceğime ve toplayacağım öşürlerde can(la) başla çalışıp, çalıp ve çaldırmayacağıma ve kimseden eksik ziyade almayıp on kileden bir kile öşür alacağıma ve kimseye nefsanîyet ve tesahüb etmeyeceğime ve toplayacağım öşrü doğru doğru muhassıl efendiye teslim edeceğime ve köylünün bir maslahatı oldukça doğru haber verip kimseden bir akçe kabul etmeyeceğime ve köyde mahlûl olunca kaç kuruş değer ise yalansız kayd vereceğime ve geride olan ihtisab akçelerini hile etmeksizin aybaşı meclise tamamen getireceğime ve asâkir firarileri olursa tutup zabtıye memuruna teslim edeceğime, nihayet hiçbir şeyde yalan söylemeyeceğime, Vallahi'l-Azim ve Billahi'l-Kerim. BOA. C.DH, nr. 3193

²² Mehmet Güneş, *Osmanlı Devleti'nde Muhtarlık Teşkilâtının Kuruluşu ve Gelişimi (1829-1864)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 57-58.

1864 senesinde ihzar edilen Vilayet Nizamnamesi'nde köy ve mahallelerde vazife ifa eden muhtarlar ile teşkil edilen ihtiyar heyetleri hakkında yeni tanımlamalar ve görev sahaları belirlenmiştir. Bu nizamnameye nazaran muhtarlar bulundukları mevkiilerde vergi tahsili ve beledî hizmetlerden mesul tutulmuş, bekçi ve korucuların idarî âmiri kılınmıştır. Nizamnamede ayrıca muhtarların bir senelik müddetle intihap edileceği ve tekrar seçilme haklarının mevcut olacağı, azillerinde ihtiyar meclislerinin de müessir olduğu ifade olunmuştur.²³ 1880 tarihli Tahsîl-i Emvâl Nizamnamesi'ne göre ise intihap edilecek olan muhtarların okur-yazar olmasının haricinde hesap işlerinden vâkıf olması gerektiği de beyan edilmiştir.²⁴ Tuna Vilâyet Nizamnamesi'nde muhtarların intihabına dair yeni kararlar ittihaz edildiği görülmektedir. Buna nazaran eyâlet merkezlerinde vali başta olmak üzere, hâkim, müftü, metropolit ve ileri gelenler cem olarak her iki yüz hane için bir muhtar intihap edilmesi kararlaştırılmıştır. Muhtar intihap edilecek şahsın “ömründe hiçbir cinayet işlememiş, halk nezdinden iyi ahlaklı ve dürüst olarak bilinen” bir kimse olması şart koşulmuştur. Sancakta ise, muhtarlıklar için her yüz haneye bir muhtar, kaza merkezi ve köylerde yirmi haneden elli haneye kadar bir muhtarın intihap edilmesi kararlaştırılmıştır.²⁵

2. Dimetoka'nın Osmanlı İdaresindeki Yeri

Tarihi geçmişi milattan önceye uzanan Dimetoka, I. Yüzyılda Roma İmparatoru Trajanus tarafından Plotinopolis şehrinin kalıntıları üzerine kurulmuştur. Şehir, barbar istilaları neticesinde harap olduğu için Bizans İmparatoru I. Justinianos tarafından Kızıldeli Nehri'nin yanında yeniden inşa edilmiş, olası istilalara karşı şehrin etrafı surlarla çevrilmiştir. Bu nedenle şehre “Çift Surlu” anlamına gelen Grekçe *Didymôteichon* adı verilmiştir.²⁶ Şehir, Avrupa'dan gelecek tehdit ve saldırılara karşı başkent İstanbul'u koruyan ileri karakol vazifesi üstlenmiştir. Aynı zamanda Bizans hanedanı arasında meydana gelen taht kavgaları esnasında önce imparator naiplerinin daha sonra da müşterek imparatorun yönetim merkezlerinden olan Dimetoka bu özelliğiyle başkente rakip olarak siyasi bir görev de üstlenmiştir.²⁷

²³ Mehmet Güneş, *Osmanlı Döneminde Muhtarlık ve İhtiyar Meclisi (1829-1871)* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2014), 125-128.

²⁴ Tülay Ercoşkun, “Muhtarlık Kurumuna İlişkin İki Belge”, *TTK Belgeler*, 31/35 (Ankara 2010), 49.

²⁵ Tülay Ercoşkun, “Osmanlı Devleti'nde Muhtarlık Kurumunun İşleyişine İlişkin Düzenlemeler ve Gözlemler”, *BİLİG: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 60, 136. Aynı makalenin devamında muhtarlıkların meşrutiyet sürecine ve sonrasına kadar geçirdikleri değişikliklerden bahsedilmektedir.

²⁶ Machiel Kiel, “Dimetoka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/305; Besim Darkot, “Dimetoka”, *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi* (Eskişehir: MEB Yayınları, 2001), 3/589.

²⁷ Hacer Ateş, “Bizans Kalesinden Osmanlı Şehrine: Fethinden XV. Yüzyıl Sonlarına Kadar Dimetoka”, *Tarih Dergisi* 75 (Kasım 2021), 94.

Çimpe Kalesi'nin, Rumeli akınlarına üs vazifesi olmasından sonra Osmanlıların fetih alanına giren Dimetoka I. Murad döneminde Hacı İlbeyi tarafından fethedilmiş, bu tarihten 1922 yılına kadar Osmanlı hâkimiyeti altında kalmıştır.²⁸ İlk dönem Osmanlı kaynaklarında şehrin fethiyle ilgili detaylı bilgiler anlatılmaktadır.²⁹ Buna göre Dimetoka Kalesi, Hacı İlbeyi tarafından, şehrin tekfurunun ele geçirilmesi üzerine sulh yoluyla alınmıştır.³⁰ Kiel, şehrin kale içerisinde bulunan gayrimüslim mahallelerinin varlığının bu yolla devam ettiğini ifade eder.³¹ Edirne'nin fethine kadar Rumeli yakasında başkent vazifesi gören Dimetoka'da bir saray inşa edilmiştir.³² Edirne'nin fethiyle birlikte başkent merkezli yeni idari taksimata göre Dimetoka, Paşa Sancağı'na bağlı bir kaza olarak kaydedilmiştir. Süreç içerisinde Çirmen Livası'na bağlanan şehir daha sonra yine Paşa Sancağı'na bağlanmış, 1864'te düzenlenen Vilâyet Sistemine göre Rumeli Vilâyeti'ne bağlı kalmıştır.³³ XX. yüzyılın başlarında şehir Edirne Vilâyeti içerisinde Edirne Sancağı'na bağlı bir kaza hüviyetindedir. Uhdesinde Kulelibergos, Karacahalil, Karakilise ve Saltık Nahiyeleri olan kazanın köy sayısı 51'dir.³⁴

3. Dimetoka Muhtarları Defterinin Özellikleri

1829 yılında muhtarlık teşkilatının kurulmasıyla birlikte mahalle ve köylerde idari anlamda bir değişikliğe gidilmiş, kurum kısa süre içerisinde imparatorluk coğrafyasında oluşturulmaya çalışılmıştır. Muhtarlık teşkilatının Dimetoka'da tam olarak ne zaman kurulduğunu belirlemek zor olsa da bu konuyla ilgili arşivde şimdilik tek olarak bulunan 25 Rebiyyülevvel 1250/1 Ağustos 1834 tarihli defter yaklaşık bir tarih verilmesine katkı sağlamaktadır. Bu defter ile 1833 yılında ilk örnekleri görülen muhtarlığın, ertesi yıl Dimetoka'da uygulamaya konulduğu anlaşılar. Bu durumun şehrin başkente olan yakınlığı ile ilgili olduğu düşünülebilir. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde BOA. A. RSK.d. kodlu ve 1674 numaralı defterde Dimetoka Kazası'nın mahalleleri ve köylerine tayin edilen imam, muhtar ve kâhyaların isimleri kaydedilmiştir. 13 sayfadan oluşan defterde, öncelikle Dimetoka merkezdeki Müslüman ve gayrimüslim mahalleleri, akabinde kazaya tabi olan Müslüman ve gayrimüslim köylerinin imam, muhtar ve kâhyaları kaydedilmiştir.³⁵

²⁸ Kiel, "Dimetoka", 305.

²⁹ Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, Haz. Necdet Öztürk, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2007), 22.

³⁰ Mehmed Neşri, *Cihânnümâ*, Haz. Necdet Öztürk, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2008), 89-90; Hasan Yüksel vd., *Osmanlı Tarihinin Temel Kaynaklarından İlk Anonim Tevârih-i Âl-i Osman (Edirne Nüshası)* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2021), 90.

³¹ Kiel, "Dimetoka", 305.

³² Kiel, "Dimetoka", 305.

³³ Ömer Çam, *TD. 54 Numaralı Tahrir Defterine (H.976/M.1568) Göre Dimetoka Kazası* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 39-41.

³⁴ M. Nureddin vd., *Osmanlı Atlası*, Haz. Rahmi Tekin, Yaşar Baş (İstanbul: OSAV Yayınları, 2003), 22.

³⁵ BOA, A. RSK. d. 1674, 1-13.

Defterin mukaddime kısmında Dimetoka'da muhtarlığın kurulması ile ilgili önemli bilgiler bulunmaktadır. Buna göre; 25 Rebiyyülevvel 1250/1Ağustos 1834 tarihinde “*Der-Saâdetde karâr-gîr olan nizâm-ı müstahseneye tatbikan Edirne ve havâlîsi kazâlarında mücerrebü'l-etvâr kimesnelerden bi'l-intihâb muhtâr-ı evvel ve sâni itibarıyla ikişer muhtâr nasb ve ta'yîn ve ahâlinin cümlesinin celb ve cem' ile muhtarân-ı mahalle ve karyeleri ahâlîlerine ve imamları dahi muhtarâna ve ahâlî-i mahalliye vüçûh-ı memleket dahi yekdiğerine kefil olarak taht-ı nizâma ve rabıtaya tevsîk ve idhâl olunması*”³⁶ ifadesinden başkentten sonra Edirne ve buraya bağlı olan yerlerde muhtar olarak görevlendirilecek kişilerin “*mücerrebü'l-etvâr*” olarak yani tecrübeli ve göreve lâayık kişilerden seçileceğı ve bunlardan evvel ve sâni olarak iki muhtar tayin edileceğı ve bu kişilerin birbirine kefil yapılacağı ifade edilmiştir.

Mukaddimenin devamında Edirne'de kurulması için gönderilen emrin Çirmen Livası mütesellimi tarafından Dimetoka'da kurulması talebi üzerine “*Dimetoka kasaba mahallât ve kuraları ahâlîleri celb ve cem' ve muhtâr-ı evvel ve sâni itibarıyla ikişer muhtâr nasb ve ta'yîn ve muhtarân-ı mahalle ve karyeleri ahâlîlerine ve imamları dahi muhtarâna ahâlî-i mahalliye vüçûh-ı vilâyet dahi yekdiğerine kefil olarak taht-ı nizâm ve rabıtaya tevsîk ve idhâl-i birle tahrir olunan defteridir*”³⁷ denilerek Dimetoka'da muhtar-ı sâni ve muhtar-ı evvel olarak iki kişinin tayin edilmesi, mahalle ve köy halkıyla imamların dahi tayin edilen imamlara kefil olması istenmiştir. 1 Ağustos 1834 yılında kurulması talep edilen muhtarlıkların Dimetoka'da oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Edirne'de ise muhtarlık 17 Haziran 1834'te kurulmuştur.³⁸

Defterin mukaddime kısmından hemen sonra *Nefs-i Medine-i Dimetoka Mahallât-ı Ehl-i İslâm* başlığı altında merkezde bulunan 12 müslüman mahallesinin imam, muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sânilerinin kayıtları bulunmaktadır. Bundan sonra ise *Mahallât-ı Ehl-i Zimmet Reâya* başlığı atılmış ve merkezde bulunan 10 gayrimüslim mahallesinin muhtarları kaydedilmiştir.³⁹

Merkezde bulunan mahallelerin kaydından sonra *Dimetoka Kazâsının Ehl-i İslâm Kurrâları* başlığı altında 109 müslüman köyünün imam, muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sâniler kaydedilmiştir.⁴⁰ Müslüman köylerinin kaydından sonra ise *Kazâ-i Mezburun Ehl-i Zimmet Reâya Kurrâlarıdır* başlığı verilerek kazaya bağlı 56 gayrimüslim mahallesinin muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sânilerinin künye bilgileri belirtilmiştir.⁴¹ Selanik mahalleleri muhtarları defterinde kayıtlı

³⁶BOA, A. RSK. d. 1674, 1.

³⁷BOA, A. RSK. d. 1674, 1.

³⁸BOA, A. RSK. d. 1670, 1.

³⁹BOA, A. RSK. d. 1674, 1-3.

⁴⁰BOA, A. RSK. d. 1674, 3-9.

⁴¹BOA, A. RSK. d. 1674, 9-12.

kişilerin künye bilgileri nüfus defterlerinde olduğu gibi daha detaylı yazılmasına rağmen⁴² Dimetoka'ya ait mahalle ve köylerde görevlendirilen imam ve muhtarların künye isimleri oldukça kısa yazılmıştır.⁴³ Bu iki örneği esas aldığımızda mahalleyi temsil eden kişilerin kayıtlarının ülke genelinde ortak bir şablon kullanılarak kaydedilmediği anlaşılmaktadır.

4. Dimetoka Mahalleleri ve Muhtarları

Osmanlı kent dokusunun fizikî yapılanmasında mahalle olgusu merkezî bir rol oynamaktadır. Etimolojik olarak Arapça “hall” (hale/hulûl) kökünden türeyen ve “bir yere yerleşmek, ikamet etmek” anlamını taşıyan mahalle kavramı, süreklilik arz geçici ikametgâh alanlarını ifade etmektedir.⁴⁴ Mahallelerin ortaya çıkışında, erken dönem toplumlarının hayatta kalma mücadeleleri, yerleşik hayata geçiş süreçleri ve coğrafi-iklimsel faktörler gibi çok boyutlu dinamikler etkili olmuştur.

Osmanlı idarî ve sosyal sisteminde mahalle, çok işlevli bir yapı sergilemektedir. Kent içinde örgütlü bir yaşam alanı olmasının yanı sıra, aynı mekânı paylaşan ve ortak sosyo-kültürel özelliklere sahip bireylerin oluşturduğu bir topluluk olarak da tanımlanabilir. Ayrıca mahalle, devlet nezdinde vergi mükellefi reyanın kayıt altına alındığı ve vergi tahsilatının temel birimi olarak işlev gören bir yapısal unsur niteliği taşımaktadır.⁴⁵ Mahalleler, idarî merkez, cami ve çarşı gibi kentsel odak noktalarının çevresinde konumlanmakta ve Osmanlı millet sisteminin prensiplerine uygun biçimde teşkilatlanmaktadır. Mahalle sakinleri, karşılıklı müteselsil kefalet sistemi ile birbirine bağlanmış olup bu durum, merkezî otoritenin yerel düzeydeki temel denetim mekanizmalarından birini oluşturmaktadır.⁴⁶

Osmanlı mahallelerinde, aynı coğrafi kökenden gelen, belirli bir mesleki gruba mensup olan veya aynı dinî cemaate dâhil bulunan nüfusun yoğunlaştığı örneklerle de karşılaşmaktadır. Bu demografik ve mesleki özellikler,

⁴²Örneğin Ahmed Subaşı Mahallesi'nde görevli imam ve muhtarlara ait bilgiler şöyle verilmiştir: **İmam**, Ahmed Efendi bin Mehmed, Kumral Sakallı, Sin 25; **Muhtar-ı Evvel**, Hasan bin Mustafa, Kır Sakallı, Sin 55; **Muhtar-ı Sâni**, Diğer Hasan Hoca bin Hüseyin, Siyah Sakallı, Sin 48. Bu kayıtlara göre Selanik'te görev yapan kişilerin fizikî özellikleri ve yaşları hakkında daha detaylı bilgiler edinilebilmektedir. Aynı durum gayrimüslim temsilcilerde de benzer şekildedir. *BOA., A. RSK. d. 1681, 2*; Tahsin Hazırbulan, “Selanikte Muhtarlık Kurumunun Oluşturulması: Mahalleler ve İlk Muhtarlar”, *Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi* 5/9 (Temmuz 2024), 65-97.

⁴³ Bkz. Tablo 1. Dimetoka Müslüman Mahalleri ve Yöneticileri. Ek'te verilen defterin transkripsiyonundan köylerde de benzer bir durum olduğu görülecektir.

⁴⁴ Ali Murat Yel - Mustafa Sabri Küçükşacı, “Mahalle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları 2003), 27/323.

⁴⁵ Özer Ergenç, “Osmanlı Düzeni İçinde Mahalle Hayatı”, *Osmanlı Coğrafyasında Mahalle Kültürü Sempozyumu* (Bursa: 2002), 13-14.

⁴⁶ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi* 4/4 (İstanbul: 1984), 73; Mehmet Karagöz, “Osmanlıda Şehir ve Şehirli Mekân-İnsan-Beşerî Münasebetler (XV-XVIII Yüzyıl)”, *Mekân'den Mekân'a Osmanlı Şehri* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2023), 169-170.

mahallelerin adlandırılma süreçlerine de yansımıştır. Örneğin, Dimetoka kent merkezinde yer alan Cizyedar, Pazarbeğli, Medrese, Tatarlar, Abdal Cüneyd ve Hisar gibi mahalleler, isimlerini ya bölgede tanınmış şahıslardan ya da öne çıkan mekânsal unsurlardan almışlardır.

Dimetoka'nın merkezinde bulunan Müslüman mahallelerinin büyük bir bölümünün fetihten itibaren varlığını sürdüren mahalleler olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır.⁴⁷ Kayıtlarda görülen farklılıklardan en belirgin olanı ise Dimetoka'da Kıbtilerin varlığıdır.⁴⁸ Merkezde bulunan mahallelerin tamamında imam, muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sânilerin olduğu görülmektedir. İmam künyelerinde bulunan Es-seyyid, hafız muhtarlarda görülen Molla, Ağa, El-hac gibi unvanlar görev yapan kişinin bu özelliğe sahip olduğunu gösterir. Kıbtilerin temsilcilerinin de aynı zamanda “Çeribaşı” olarak nitelendirildiği yine kayıtlardan anlaşılmaktadır. Muhtar tayinlerinde yaş sınırlandırması olmadığı görülmektedir. Taşradan merkeze gönderilen görevlendirme evrakına bakıldığında muhtarların çok geniş bir yaş aralığına sahip olduğu anlaşılır.⁴⁹ Aynı şekilde Dimetoka'da görev yapan muhtarların da yaş aralığının çok geniş olduğu ileri sürülebilir. Merkezde bulunan mahallelerin kaydından sonra *Dimetoka Kazâsının Ehl-i İslâm Kurrâları* başlığa altında 109 köye ait imam, muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sâni kaydedilmiştir.⁵⁰

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde, farklı etnik kökenlere mensup Müslüman nüfusun yanı sıra, çeşitli din ve inançlara sahip gayrimüslim topluluklar da bulunmaktaydı. İslam hukukunun tanıdığı statü uyarınca, bu gruplar “zimmî” olarak kabul edilmekteydi. Gayrimüslim olarak tanımlanan bu topluluklar, şer'î ve örfî hukuk çerçevesinde kendilerine tanınan haklar doğrultusunda; siyaset, ticaret, inanç ve kültür gibi pek çok alanda kendi dinî prensiplerine uygun serbestlik içerisinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir.⁵¹ Osmanlı Devleti'nde tebaa, etnik veya dilsel aidiyetten ziyade, dinî ve mezhebî kimlikler üzerinden kategorize edilmiştir. Söz konusu millet sistemi içinde yer alan tüm gruplar, her açıdan devlete bağlı olup, devlet de gayrimüslim tebayı

⁴⁷ Çam, *Dimetoka Kazası*, 49-70; Ateş, “Bizans Kalesinden Osmanlı Şehrine.”, 107-109; Stefan Dimitrov, Önder Kocatürk, “15 ve 16. Yüzyılları Boyunca Dimetoka'daki Kentsel Nüfusun Demografik Özellikleri”, *Dünden Bugüne Batı Trakya Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (İstanbul: Türk Ocakları İstanbul Şubesi Yayını, 2016), 37-39.

⁴⁸ Detaylı bilgi için bkz: İsmail Altunöz, *Osmanlı Toplumunda Çingeneler* (Ankara: TTK Yayınları, 2013).

⁴⁹ Güneş, *Osmanlı Döneminde Muhtarlık ve İhtiyar Meclisi*, 33.

⁵⁰ BOA. A. RSK. d. 1674, 3-9.

⁵¹ Bilal Eryılmaz, “*Osmanlı Devletinde Gayrı Müslim Teb'anın Yönetimi*” (İstanbul: Risâle Yayınları, 1990), 38-44; Cevdet Küçük, “Osmanlı Devletinde Millet Sistemi”, *Osmanlı Ansiklopedisi* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 4/208-216.

bireysel düzeyde değil, bir cemaat olarak muhatap almış; cizye vergisi dışında kalan ilişkilerini topluluk temsilcileri aracılığıyla yürütmüştür.⁵²

Osmanlı kent örgütlenmesinde mahalle yapısı, genellikle Müslüman ve gayrimüslim sakinlerin ayrı yerleşim alanlarında ikamet etmeleri şeklinde tezahür etmiştir. Bu ayrışmada dinî ve sosyal faktörler etkili olmuştur. Bununla birlikte, her iki grubun bir arada yaşadığı müşterek mahalleler de mevcuttur. Özellikle yeni fethedilmiş bölgelerde bu tür karma yerleşimler daha yaygın olarak gözlemlenmektedir.⁵³ Mahalleler arasındaki bu dönüşümün, Tanzimat dönemiyle birlikte değişim sürecine girdiği ifade edilebilir.⁵⁴

Gayrimüslim cemaatlar, inanç ve ibadet alanındaki serbestliklerini papaz, haham gibi din adamları aracılığıyla temsil ettirmişlerdir. Dinî temsilcilerin yanı sıra, mahalle veya yerleşim birimlerinde söz sahibi, itibarlı ve nüfuzlu kişiler de “Kocabaşı” unvanıyla temsil görevini ifa etmişlerdir.⁵⁵ “Kocabaşı” tabiri, âyân (seçkinler) ile eş anlamlı olup, Osmanlı coğrafyasının farklı bölgelerinde bu görevi yürüten kişiler için “çorbacı”, “kocabaşı” ve “arhont” gibi farklı adlandırmalar da kullanılmıştır.⁵⁶

Dimetoka’da 10 mahallede mukim olan gayrimüslim nüfusun temsiliyeti “Muhtar ve Muhbir” olarak nitelendirilmiştir.⁵⁷ 1860’da gönderilen bir hükümle Rumeli’de bulunan muhbir ve kocabaşların artık muhtar olarak adlandırılması ve mühürlerinin de bu unvanla olması istenmiştir.⁵⁸ Dimetoka Kalesi dâhilindeki gayrimüslim mahalleleri, şehir teslim alınarak fethedildiği için fetih sırasında herhangi bir zarar görmemiştir. 1485 yılına ait tahrirde gayrimüslimlere ait mahalleler, “Gebran-ı Kal’a” şeklinde tek mahalle olarak kaydedilmiştir. Süreç içerisinde şehirde gayrimüslimlerin nüfus olarak arttığı mahalleler üzerinden de takip edilmektedir.⁵⁹

Defterin tutulduğu dönemde Hisar ve Yahudi mahalleleri dışında Müslümanlarla gayrimüslimlerin aynı mahallelerde oturdukları görülmektedir. Hisar ve Kuyumcu mahallelerinde muhtarlara dair kayıtların üzeri çizilmiş

⁵² Uğur Kurtaran, “Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8 (2011), 62.

⁵³ Ergenç, *Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine*, 70-71.

⁵⁴ Stefan Yerasimos, “Tanzimat’ın Kent Reformları Üzerine”, çev. Ali Berktaş, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları 2014), 512; Onur Aydoğdu, Aziz Tuncer, “Tanzimat Sürecinin Dönüştürücü Etkisi ve Mahalle Muhtarlıklarının Kurulması”, *Journal of Political Administrative and Local Studies* 1/1 (Mayıs 2018), 94-99.

⁵⁵ DİA Komisyon, “Kocabaş”, 140.

⁵⁶ Mert, “Tanzimat Döneminde Çeşme Kocabaşları (1839-1876)”, 139-140.

⁵⁷ Muhtar ve muhbir olarak görevlendirilen kişilerin künye bilgilerinde geçen baba isimlerinin üzerlerinin çizildiği ve sadece görev verilen kişinin adlarının yazıldığı görülmektedir. Bkz. Tablo 2. Dimetoka Gayrimüslim Mahalleleri ve Temsilcileri.

⁵⁸ BOA. A. }MKT.NZD.328-98.

⁵⁹ Çam, *Dimetoka Kazası*, 63-70; Ateş, “Bizans Kalesinden Osmanlı Şehrine”, 107-109; Dimitrov, Kocatürk, “Dimetoka’daki Kentsel Nüfusun Demografik Özellikleri”, 39.

olduğu için bu kişilerin defterin şerhinde “*mücerrebü'l-etvâr*” olarak yani tecrübeli ve göreve lâıyk kişilerden olmadığı ileri sürülebilir. Bu konuda defterde kişilerin kayıtlarının neden çizildiği belirtilmemiştir. Buna göre Hisar ve Kuyumcu mahallelerinin muhbir-i evvel ve muhbir-i sânileri ile Zincirli mahallesinin keferelerini temsil eden muhtar-ı evvel dışında diğer mahallelerde gayrimüslimlerin temsilcilerinin olduğu kayıtlıdır.

Müslüman köylerinin kaydından sonra ise *Kazâ-i Mezbûrun Ehl-i Zimmet Reâya Kurrâlarıdır* başlığı verilerek kazaya bağılı 56 gayrimüslim mahallesinin muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sânilerinin künye bilgileri kaydedilmiştir.⁶⁰ Burada dikkat çeken önemli bir husus merkezdeki mahalleler için “Muhbir” sıfatı kullanılırken köylerde gayrimüslimler için “Muhtar” unvanının kullanılmasıdır. Selânik’te gayrimüslim mahalleleri ve köylerinde kullanılan unvan ise “Kâhya”dır.⁶¹ Kullanılan bu unvanlarında tıpkı künye kayıtlarının tutulması gibi her yerde aynı olmadığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı’da din ve mezhep yönünden karma olan mahalle ve köylerde mukim olan halk, kendi inancına mensup kişiler tarafından temsil edilmiştir.⁶² Benzer bir durum Dimetoka merkez mahallelerinde ve köylerinde de görülmektedir. *Sofulu* ve *Derbend Karapınar* köylerindeki muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sânilerin üzeri çizilmiştir.⁶³ Bu kişilerin hangi sebeple görevden alındığı veya silindiğı ile ilgili deftere ayrıntı bir bilgi bulunmamaktadır. Bunun dışında kalan diğer gayrimüslim köylerde ise muhtarların tam olduğu görülmektedir.

Sonuç

Osmanlı’da muhtarlık kurumu, klasik dönemde var olmayıp, 19. yüzyılda gerçekleştirilen modernleşme ve merkezileşme hamlelerinin bir ürünüdür. Kuruluş hikâyesi, devletin taşra yönetimini yeniden düzenleme ihtiyacına dayanır. Muhtarlıktan önce, mahalle ve köylerin yönetiminden sorumlu kişiler din adamlarıydı. Ancak bu sistem; merkezi hükümetin doğrudan kontrolünden uzak olması, düzensiz ve geleneksel bir yapıya sahip olması, devletin vergi toplama ve asayişini sağlama konusunda yaşadığı zorluklar nedeniyle daha merkezi ve hiyerarşik bir yapıyı zorunlu kılıyordu.

II. Mahmud’un hedefi, ayanları, yerel güç odaklarını ve devlet otoritesini gölgeleyebilecek tüm yapıları tasfiye ederek doğrudan merkezi bir yönetim kurmaktır. Din adamları da bu bağlamda birer “yerel güç odağı” idi. Din

⁶⁰BOA, A. RSK. d. 1674, 9-12.

⁶¹BOA, A. RSK. d. 1674, 9.

⁶²Güneş, *Osmanlı Döneminde Muhtarlık ve İhtiyar Meclisi*, 33.

⁶³BOA, A. RSK. d. 1674, 9.

adamları, kayıt tutma, vergi tahsili veya emirleri iletme konusunda standart bir prosedüre tabi değillerdi. Muhtarlık ise, tüm imparatorluk genelinde aynı işleyen, aynı sorumluluklara sahip, standartlaştırılmış bir kurumdur. Bu, modern bir bürokrasinin olmazsa olmazıdır. Bir papaz, öncelikle cemaatine ve kilise hiyerarşisine karşı sorumluydu. Bir muhtar ise doğrudan devlet memurlarına (kaymakam, vali) karşı sorumluydu. Bu, devletin “aracı” kullanmadan vatandaşıyla doğrudan ilişki kurma çabasıdır. Böylelikle gerek başkentte gerekse taşrada şehirden, mezraya kadar her noktada merkezî otorite yeniden kurulmaya çalışılmıştır.

Muhtarlık kurumunun doğuşu, özellikle II. Mahmut dönemine (1808-1839) ve onun merkezîyetçi reformlarına dayanır. Muhtarlık resmî olarak ilk kez, 14 Kasım 1829 tarihli bir fermanla İstanbul’da kuruldu. Amacı, başkentte asayiş, temizliği ve vergi toplamayı daha etkin bir şekilde sağlamaktı. Bu fermanla her mahalle, kendi içinden bir “muhtar” seçecek ve bu muhtar, doğrudan devletin üst kademelerine (İhtisab Nezareti’ne) bağlı olacaktı. Muhtarlar, mahallede doğanları ve ölenleri kaydetmek, küçük anlaşmazlıkları çözmek, vergi listelerini hazırlamak ve hükümet emirlerini halka duyurmakla görevlendirildi.

Sistemin İstanbul’da başarısı üzerine, 1833 yılında Anadolu ve Rumeli eyaletlerindeki şehir merkezlerinde de muhtarlık teşkilatı kurulması emredildi. 1834 yılında çıkarılan “Men’-i Mürur Nizamnamesi” ile bu süreç hızlandırıldı. Bu nizamname, kişilerin seyahat ederken kendi muhtarlarından “Mürur Tezkeresi” almalarını zorunlu kılıyordu. Bu uygulama, muhtarların nüfus kayıtlarındaki merkezi rolünü pekiştirdi ve devletin vatandaşların hareketini kontrol etmesini sağladı. Tanzimat Fermanı ile birlikte devletin modernleşme ve yeniden yapılanma süreci hız kazandı. Bu dönemde muhtarlık kurumu daha da sistemleştirildi. Tıpkı klasik dönemdeki kethüda, kocabaş ayırımında olduğu gibi yeni idari sistemde de Müslümanlar için “muhtar”, gayrimüslimler için “kâhya” unvanları kullanılmıştır. Klasik dönemde Osmanlı mahalle/köy sisteminde temsilci statüsü olan imam ve papazlar görevlerini muhtar ve kâhyalara devretmiştir. Mahalle muhtarları ve kâhyaları bir yıllığına seçilen, meskûn mahallin tanınan ve sözüne itibar edilen kimselerinden oluşmuştur.

Dimetoka’da muhtarlık teşkilatının tesisi, Osmanlı İmparatorluğu’nda 1829 yılında başlayan idari modernleşme sürecinin taşraya intikalinin somut bir örneğini teşkil etmektedir. Toplam 187 yerleşim biriminde (22 mahalle ve 165 köy) sistematik bir biçimde örgütlenen muhtarlık kurumu, merkezi otoritenin en ücra noktalara kadar nüfuz etme kapasitesini göstermektedir. Dimetoka kayıtları, muhtarlık teşkilatının tesisinde yerel özelliklerin (terminolojik farklılıklar, kayıt usulleri) mevcut olduğunu ancak temel amacın aynı olduğunu ortaya koymaktadır: Halk ile devlet arasında güvenilir araçlar vasıtasıyla

sağlam bir bağ tesis etmek ve merkezi otoritenin idari kontrolünü tahkim etmek. Dimetoka örneği, Tanzimat dönemi modernleşme politikalarının taşrada nasıl uygulandığını ve çok dinli/millî bir toplumda temsiliyet ilkesinin nasıl gözetildiğini gösteren kıymetli bir vaka çalışması olarak değerlendirilmelidir.

Şehirde mevcut bulunan mahalleler ile bu mahallelerde vazife gören imamlar, muhtarlar ve kâhyaların künye malumatları sistematik bir biçimde kaydedilmiş olması, Dimetoka’da muhtarlık müessesesinin kuruluşu hakkında malumat veren şimdilik ilk vesikalar olması hasebiyle son derece ehemmiyetlidir ve muhtarlık teşkilatının taşrada nasıl organize edildiğini göstermesi bakımından mühim bir mahiyet arz etmektedir.

Dimetoka’da muhtarlığın kurulması merkezden başlamış, “Nefs-i Medine-i Dimetoka Mahallât-ı Ehl-i İslâm” ve “Mahallât-ı Ehl-i Zimmet Reâya” başlığı altında merkezde toplam 22 mahallenin muhtarlık teşkilatına kavuşturulması, şehrin idari yapılanmasının modernleşme sürecine dâhil edildiğini göstermektedir. Merkezde bulunan mahallelerin kaydından sonra “Dimetoka Kazâsının Ehl-i İslâm Kurâları” başlığı altında 109 köyün imam, muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sânileri kaydedilmiştir. Müslüman köylerin kaydının ardından ise “*Kazâ-i Mezbûrun Ehl-i Zimmet Reâya Kurâlarıdır*” başlığı verilerek kazaya merbut 56 gayrimüslim köyün muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sânilerinin isimleri deftere işlenmiştir. Netice itibarıyla Dimetoka kazasında toplam 165 köy ve 22 mahallede muhtarlık teşkilatının kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu rakamlar, merkezi otoritenin idari kontrol mekanizmasını en ücra noktalara kadar yaygınlaştırma iradesini açıkça ortaya koymaktadır.

Dimetoka’nın demografik yapısı, Osmanlı toplumunun kozmopolit karakterini yansıtmaktadır. Merkez mahallelerinde olduğu veçhile bir kısım köylerde de Müslümanlar ile gayrimüslimlerin muhtelif bir şekilde ikamet ettiği görülmektedir. Ancak Dimetoka’da dikkat çeken husus, her inanç ve millet grubunun kendi mensupları tarafından temsil edilmesidir. Bu uygulama, merkezi otoritenin toplumsal temsiliyet ilkesini gözettiğini ve farklı dinî/millî grupların kendi iç işlerini kendi temsilcileri vasıtasıyla idare etmelerini sağladığını ortaya koymaktadır. Dimetoka’da 12 Müslüman ve 10 gayrimüslim mahallesi ile 109 Müslüman ve 56 gayrimüslim köyünün ayrı ayrı muhtarlarla teşkilatlandırılması, bu temsiliyet anlayışının somut bir tecellisidir.

Dimetoka kayıtlarından müstefid olarak devlet genelinde tutulan benzer defterlerin muhteva ve tertip açısından farklılıklar arz ettiği de müşahade edilmiştir. Selanik’te vazife gören muhtarların künye bilgileri nüfus defterlerinde olduğu veçhile fizikî evsaf ve yaş malumatlarını muhtevi iken, Dimetoka kayıtlarında yalnızca görevlilerin peder isimleriyle birlikte ilgili şahsın ismine yer verilmiştir. Es-seyyid, Hoca, El-hac, Ağa gibi unvanlar

haricinde görevliler hakkında tafsilatlı bilgi kaydedilmemiştir. Bu durum Dimetoka'daki kayıt sisteminin daha sadeleştirilmiş bir biçimde uygulandığını göstermektedir.

Dimetoka'ya mahsus bir diğer hususiyet, gayrimüslim mahallelerinde idarecilerin “Muhbir”, köylerde ise “Muhtar” unvanını kullanmasıdır. Bu tespit, muhtarlık teşkilatının taşrada tatbiki esnasında terminolojik açıdan bir tecanüsün henüz sağlanamadığını ortaya koymaktadır. Dimetoka örneği, merkezi idarenin standart bir uygulama oluşturma çabasına rağmen yerel uygulamalarda farklılıkların mevcut olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Muhtar olarak intihap edilen şahıslarda aranan ehl-i arz ve itimat sahibi olma vasıfları nazara alındığında Dimetoka'da vazife tevdi edilen muhtarların mahallelerinde bu hususiyetlere haiz olarak öne çıkan isimler olduğu istidlal edilmektedir. Dimetoka örneği, merkezi otoritenin taşrada güvenilir ve yerel halkın itibar ettiği şahıslar üzerinden idari kontrol tesis etme stratejisini göstermektedir.

Yalnızca merkez mahallelere değil, Dimetoka'ya tâbî olan en küçük köylere kadar muhtar tayini yapılması, merkezi otoritenin idari yapılanmasını en ücra noktalara kadar yaygınlaştırma ve merkezileşme politikasını tahkim etme iradesinin bir tezahürü olarak değerlendirilmelidir. Dimetoka kazasında 187 yerleşim biriminde muhtarlık teşkilatının kurulması, Tanzimat dönemi modernleşme sürecinin taşra teşkilatına nüfuz etme biçimini somut olarak göstermesi açısından mühimdir. Bu kapsamlı teşkilatlanma, II. Mahmud döneminde başlayan ve Tanzimat'la devam eden merkezi otoriteyi güçlendirme çabalarının Dimetoka özelinde başarıyla tatbik edildiğinin açık bir delilidir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âsafi Ruûs Kalemi Defterleri:

A. RSK. d. 1670, 1674, 1681.

Sadaret Mektubî Kalemi Nezaret ve Devair Yazışmaları Evrakı:

BOA. A.}MKT.NZD.328-98

Cevdet Dahiliye:

BOA. C.DH. nr. 3193.

Haritalar:

HRT.h. 0198, 0234A.

Araştırma Eserleri

- Ahmed Lûtfî Efendi. *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*. 5 Cilt, çev. Yücel Demirel. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- Akyıldız, Ali. “Muhtar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/51-53. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Altınöz, İsmail. *Osmanlı Toplumunda Çingeneler*. Ankara: TTK Yayınları, 2013.
- Ateş, Hacer. “Bizans Kalesinden Osmanlı Şehrine: Fethinden XV. Yüzyıl Sonlarına Kadar Dimetoka”. *Tarih Dergisi* 75 (Kasım 2021), 91-115.
- Aydoğdu, Onur - Tuncer, Aziz. “Tanzimat Sürecinin Dönüştürücü Etkisi ve Mahalle Muhtarlıklarının Kurulması”. *Journal of Political Administrative and Local Studies* 1, S.1 (Mayıs 2018), 87-112.
- Beydilli, Kemal. “İmam, Osmanlı Devleti’nde İmamlık”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/181-186. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Çadırcı, Musa. “Türkiye’de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine Bir İnceleme”. *Belleten*, C.34 (1970), 409-420.
- Çam, Ömer. *TD. 54 Numaralı Tahrir Defterine (H.976/M.1568) Göre Dimetoka Kazası*. Ankara: Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Darkot, Besim. “Dimetoka”. *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*. C.3 Eskişehir: MEB Yayınları, 2001.

- DİA Komisyon. “Kocabaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/140-141. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Dimitrov, Stefan; Kocatürk, Önder. “15 ve 16. Yüzyılları Boyunca Dimetoka’daki Kentsel Nüfusun Demografik Özellikleri”. *Dünden Bugüne Batı Trakya Uluslararası Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul: Türk Ocakları İstanbul Şubesi Yayını, 2016, 34-41.
- Eken, Galip. “Sivas Eyaletinde Muhtarlığın Tesisi ve Muhtarların Kimliğine Dair”. *Türk Yurdu* (Aralık 1999-Ocak 2000), 518-525.
- Ercoskun, Tülay. “Muhtarlık Kurumuna İlişkin İki Belge”. *TTK Belgeler*, 31/35 (Ankara 2010) 49-62.
- Ercoskun, Tülay. “Osmanlı Devleti’nde Muhtarlık Kurumunun İşleyişine İlişkin Düzenlemeler ve Gözlemler”. *BİLİG: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 60, 131-154.
- Ergenç, Özer. “Osmanlı Düzeni İçinde Mahalle Hayatı”. *Osmanlı Coğrafyasında Mahalle Kültürü Sempozyumu*, (Bursa 2002), 13-16.
- Ergenç, Özer. “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 4/4, (İstanbul 1984), 69-78.
- Eryılmaz, Bilal. “Osmanlı Devletinde Gayrı Müslim Teb’anın Yönetimi”. İstanbul: Risâle Yayınları, 1990.
- Güneş, Mehmet. *Osmanlı Devleti’nde Muhtarlık Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimi (1829-1864)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.
- Güneş, Mehmet. *Osmanlı Döneminde Muhtarlık ve İhtiyar Meclisi (1829-1871)*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2014.
- Hazırbulan, Tahsin. “Selanik’te Muhtarlık Kurumunun Oluşturulması: Mahalleler ve İlk Muhtarlar”. *Ankara Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi* 5/9 (Temmuz 2024), 65-97.
- Heper, Metin. *Türkiye’de Devlet Geleneği*, İstanbul: Doğu Batı Yayınları, 2012.
- Karagöz, Mehmet. “Osmanlıda Şehir ve Şehirli Mekân-İnsan-Beşerî Münasebetler (XV-XVIII Yüzyıl)”. *Mekân’dan Mekân’a Osmanlı Şehri*, 159-172. İstanbul: Timaş Yayınları, 2023.
- Kiel, Machiel. “Dimetoka”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/305-308. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kurtaran, Uğur. “Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi”. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 8 (2011), 57-71.
- Küçük, Cevdet. “Cerîde Nezâreti”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/409-410. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Küçük, Cevdet. “Osmanlı Devletinde Millet Sistemi”. *Osmanlı Ansiklopedisi*, C.4/208-216. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999.

- Kütükoğlu, Mübahat. “Mürur Tezkiresi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/60-61. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Nureddin, M. vd. *Osmanlı Atlası*. Haz. Rahmi Tekin, Yaşar Baş. İstanbul: OSAV Yayınları, 2003.
- Neşrî, Mehmed. *Cihânnümâ*. Haz. Necdet Öztürk. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2008.
- Mert, Özcan. “Tanzimat Döneminde Çeşme Kocabaşları (1839-1876)”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 23/35 (2004), 139-154.
- Ortaylı, İlber. *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*. İstanbul: Kronik Yayınları, 2017.
- Ortaylı, İlber. *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2000.
- Ortaylı, İlber. *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat, 6. Baskı, 2017.
- Oruç Beğ. *Oruç Beğ Tarihi*. Haz. Necdet Öztürk. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2007.
- Topal, Nevzat. “Aksaray Sancağı Mahalle ve Köy İdarelerinde Muhtarlık Teşkilatının Kurulması (1835)”. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, S.16/2, 524-525.
- Turna, Nalan. *19. YY.'den 20. YY.'ye Osmanlı Topraklarında Seyahat, Göç ve Asayiş Belgeleri Mürûr Tezkereleri*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2013.
- Yaşar, Filiz. “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Taşra Bürokrasisinin Vergi Toplama İşlemlerinde Kocabaşlar”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 42/74 (2023), 155-182.
- Yel, Ali Murat - Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Mahalle”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/323-326. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Yerasimos, Stefan. “Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine”. çev. Ali Berktaş. *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, ed. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, 512-524.
- Yüksel, Hasan - Delice, İbrahim - Karagülle, Dahiye. *Osmanlı Tarihinin Temel Kaynaklarından İlk Anonim Tevârih-i Âl-i Osman (Edirne Nüshası)*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2021.

Ek 1: Dimetoka Kazası Mahalleleri ve Köylerinin Muhtarları

Bâis-i tahrir-i hurûf oldur ki;

Der Saâdetde karâr-gîr olan nizâm-ı müstahseneye tatbîkan Edirne ve havâlisi kazalarında mücerrebü'l-etvâr kimesnelerden bi'l-intihâb muhtâr-ı evvel ve sâni i'tibârıyla ikişer muhtâr nasb ve ta'yîn ve ahâlînin cümlesinin celb ve cem' ile muhtâran-ı mahalle ve karyeleri ahâlîlerine ve imamları dahi muhtârana ve ahâlî-i mahalliyyeye vücûh-ı memleket dahi yekdiğerine kefil olarak taht-ı nizâma ve râbitaya tevsik ve idhâl olunması irâdesini emr-i mukaddemâ şeref-vürûd eden emir-nâme-i sâmi-i hazret-i sadâret-penâh-i mantuk-ı üzere sâdır ve vârid olan livâ-i Çirmen mütesellimi atûfetlü efendi hazretleri buyuruldu-i alîleri mucibince Dimetoka kasaba mahallât ve kuraları ahâlîleri celb ve cem' ve muhtâr-ı evvel ve sâni i'tibârıyla ikişer muhtâr nasb ve ta'yîn ve muhtâran-ı mahalle ve karyeleri ahâlîlerine ve imamları dahi muhtârana ahâlî-i mahalliye vücûh-ı vilâyet dahi yekdiğerine kefil olarak taht-ı nizâm ve râbitaya tevsik ve idhâl-i birle tahrîr olunan defteridir ki ber-vech-i âti zikr ve beyân olunur.

Hurrire fi'l-yevmi'l-hamis ve'l-ışrin min şehr-i Rebiülevvel-i sene hamsin ve mieteyn ve elf.

Nefs-i Medine-i Dimetoka

Mahallât-ı Ehl-i İslâm

Sy.	Mahalle Adı	İmamı	Muhtâr-ı Evvel	Muhtâr-ı Sâni
	Cizyedar	Hafız Raif Efendi İbn-i El-hac Ali	Ali Ağa İbn-i Mustafa	Receb İbn-i Molla Osman
	Kum	Topukluzâde Esseyyid Hafız Mehmed Efendi	El-hac Ahmed Ağa İbn-i El-hac Mehmed	İsmail Ağa İbn-i Ali Efendi
	Pazarbeğli	Hallaç Efendi İbn-i Veliyuddin	Süleyman Ağa İbn-i Mehmed	Mehmed Emin İbn-i Hüseyin
	Çırçır	Salih Efendi İbn-i Veli	Mehmed Ağa İbn-i Hacı Hüseyin	Şakir Ağa İbn-i Ali
	Abdal Cüneyd	Hacı Mustafa Efendi İbn-i ()	Mahmud İbn-i Veliyuddin	Abdurrahim İbn-i Mustafa
	Köprübaşı	Ali Efendi İbn-i Davud	Süleyman Ağa İbn-i Mahmud	Halil İbn-i Mustafa
	Tatarlar	Mustafa Efendi İbn-i Ali	Ahmed Ağa İbn-i Süleyman	Arif İbn-i Süleyman
	Zincirli	Hafız Evrahim Efendi İbn-i Mehmed	Hafız Salih İbn-i Receb	Mustafa İbn-i İsmail
	Medrese	Hafız Abdullah İbn-i Ali	Hamdullah? İbn-i Mahmud	Ali İbn-i Mahmud
	Kuyumcu	Abdurrahman Efendi İbn-i ()	Molla Mustafa İbn-i Osman	Osman İbn-i Abdullah
	Gazi Baba Taife-i Kibtiyân Çeribaşı Kibtiyân-ı Müslim der Mahalle-i Gazi Baba	Hafız Mehmed İbn-i Abdullah	Ahmed İbn-i Mustafa	İbrahim İbn-i Ali
	Kuyumcu Taife-i	Ali Hoca	Ahmed İbn-i	Ali İbn-i Hüseyin

	Kıbtîyân Çeribaşı Kıbtîyân-ı Müslim der Mahalle-i Kuyumcu		Abdullah	
Mahallât-ı Ehl-i Zimmet Reâya				
3	Hisar	-	-	-
	Kuyumcu	-	-	-
	Yahudi Muhbir-i evvel millet-i Yahudiyan der mahalle-i Yahudi	-	Ahya	Todri
	Köprübaşı Kefere Muhbir-i evvel millet-i Rumîyân der mahalle-i Köprübaşı	-	İshat	Apostol
	Arnavud	-	Padon	Mecayil
	Abdal Cüneyd Ehl-i Zimmî	-	Poli	Yuko
	Medrese	-	Yorgi	Gasander
	Tatarlar	-	Mihal Yorgi	(...)
	Pazarbeğli-i Kefere	-	-	Hrisko
	Zincirli-i Kefere	-	-	Dimitri
Dimetoka Kazâsının Ehl-i İslâm Kurrâları				
3	Korucu Müslim	Ali Hoca	Mehmed İbn-i Ahmed	İbrahim İbn-i ()
	Karaca Halil	Hafız Hasan İbn-i İsmail	İsmail İbn-i Ahmed	Halil İbn-i Mehmed
	Divane Musa	Hafız Salih İbn-i Abdullah	Hasan İbn-i Ahmed	Mehmed İbn-i Ahmed
	Aksakal	Mehmed Efendi İbn-i Ahmed	Mehmed ibn-i Cafer	Musa ibn-i Süleyman
4	Halaçlı	Hafız Hasan İbn-i Ali	İbrahim İbn-i Mehmed	Halil ibn-i Mustafa
	Samodine	Molla Ahmed ibn-i Musa	Hasan ibn-i Ali	Nurullah ibn-i İsmail
	Sarı Hızır	Yakub ibn-i Abdullah	Mehmed ibn-i Ali	Mehmed ibn-i Ahmed
	Kıdhor	Hasan bin Hüseyin	El-hac Hafız Ahmed ibn-i Hüseyin	Mehmed ibn-i Mustafa
	Ervirân Müslim	Ahmed ibn-i Mehmed	Halil ibn-i Ahmed	Hüseyin ibn-i Mustafa

	Helvacı	İsmail ibn-i Abdullah	Mustafa ibn-i Abdi	Hasan ibn-i Ahmed
	Heykelli	Molla Ahmed ibn-i Mustafa	Ahmed ibn-i Süleyman	Ahmed ibn-i Mehmed
	Efrem	Molla Hüseyin ibn-i Ömer	Mustafa ibn-i Hasan	İsmail ibn-i Abdullah
	Koğla	Molla Ahmed ibn-i Ali	Mehmed ibn-i Süleyman	Abdullah ibn-i Mehmed
	Türkeş	Molla Hüseyin ibn-i Mehmed	Mehmed Ağa ibn-i Mustafa	Ahmed Ağa ibn-i Halil İbrahim
	Vidin Caviti	Molla Mehmed ibn-i Ahmed	Ebubekir ibn-i Mehmed	Receb ibn-i El-hac Ali
	At Eri	Hafız Mehmed ibn-i Ali	Ahmed ibn-i Hüseyin	Osman ibn-i Hüseyin
	Zurnazen-i Müslim	Molla Ali ibn-i Mehmed	Mehmed Ağa ibn-i Ali	Osman ibn-i Hüseyin
	Hisarluk	Molla Murad ibn-i Yakub	Ali ibn-i Latif	Ahmed ibn-i Mustafa
	Emrudlu	Molla Mustafa ibn-i Ebubekir	Molla Ömer ibn-i Mehmed	Ahmed ibn-i Hüseyin
	Bukradan-ı Müslim	Molla Salih ibn-i Osman	İsmail ibn-i Veli	Ali ibn-i Ahmed
	Karagözler	Molla Halil ibn-i İbrahim	Mustafa ibn-i İbrahim	Mehmed ibn-i Ahmed
	Çulcular	Molla Mehmed ibn-i Hasan	Ahmed ibn-i Hüseyin	Hasan ibn-i Ali
6	Alabayır	Molla İsmail ibn-i Abdullah	Hasan ibn-i Salih	Ali ibn-i İbrahim
	Sipahiler	Molla Ali ibn-i Memiş	İbrahim ibn-i Halil	Musa ibn-i Halil
	Temurlar	Hafız İbrahim ibn-i Mustafa	Halil ibn-i Mustafa	Musa ibn-i Mehmed
	Ömer Viran	Molla Ali ibn-i Yusuf	Halil ibn-i Ali	Hüseyin ibn-i Osman
	Aşağı Araklar	Molla Ahmed ibn-i Hasan	Abdurrahman ibn-i Ali	Ömer ibn-i Mustafa
	Karabenli Halil	Molla Ali ibn-i Hüseyin	Ali ibn-i Ahmed	Ömer ibn-i Ali
	Hocaköy	İsmail ibn-i Hasan	İbrahim ibn-i Memiş	Ali ibn-i Hasan
	Timurlu	Molla Mehmed ibn-i Ali	Mustafa ibn-i Mehmed	Mustafa ibn-i Süleyman
	Alacalar Bakiler	İsmail ibn-i Mustafa	Salih ibn-i Hüseyin	Halil ibn-i Mustafa
	Çayır	Molla Ali ibn-i Mustafa	Mustafa ibn-i Ahmed	Ahmed ibn-i Mustafa
	Güzel Gani	Ömer Efendi ibn-i Hasan	Hasan ibn-i Salih	Hüseyin Ağa ibn-i Ali
	Güzel Hatib	Molla Ömer ibn-i Abdullah	Hacı Hafız Mehmed ibn-i Hüseyin	Kara Hüseyin ibn-i Ahmed

	Denizkulaç	Ömer Hoca ibn-i Hüseyin	Yusuf ibn-i Hacı Ömer	Mustafa ibn-i Kaya
	Baraklar	Molla Emin ibn-i Ömer	Ali ibn-i Salih	Süleyman ibn-i Ömer
	Veli Ahad	Molla Ebubekir ibn-i Mehmed	İsmail Ağa ibn-i Mustafa	Ali ibn-i Osman
	Karlı	Molla Hüseyin ibn-i İsmail	Osman ibn-i Yakub	Halil ibn-i Mahmud
	Dereköy	Molla İsmail ibn-i Hüseyin	Hüseyin ibn-i Mehmed	Mehmed ibn-i Hasan
	Hacılar	Molla Ömer ibn-i Halil	Halil ibn-i Mustafa	Hasan ibn-i Mehmed
6	Kurancılar	Molla Osman ibn-i Süleyman	Ali ibn-i Mehmed	Hasan ibn-i Halil
	Oruçlar	Molla Mehmed ibn-i Ahmed	Mustafa ibn-i Süleyman	Oruç oğlu Hasan
	Sultâni	Molla Halil ibn-i Hasan	Ömer ibn-i Hüseyin	Emin ibn-i İbrahim
	Çal	Molla Osman ibn-i Mehmed	Mustafa ibn-i Hüseyin	Mehmed ibn-i Mustafa
	Ayıkulağı	Molla Hüseyin ibn-i İsmail	Sadullah ibn-i Abdullah	İbrahim ibn-i Mehmed
	Gedikler	Hafız Ebubekir ibn-i Osman	Hacı Halil ibn-i Ahmed	Hacı İsmail ibn-i Hafız Hüseyin
	Mahmudlu	Hafız Halil ibn-i Hasan	Hasan Ağa ibn-i Mehmed	Ahmed ibn-i İbrahim
	Bağlıca	Hafız Yahya ibn-i İsmail	Molla Hasan ibn-i Mustafa	Memiş ibn-i Yusuf
	Yukarı Araklar	Molla Osman ibn-i Ali	Ali ibn-i Memiş	Halil ibn-i Mustafa
	Topuslar ve Solaklar	Molla Hüseyin ibn-i Veliyuddin	Molla Ahmed ibn-i Osman	Yusuf ibn-i İsmail
	Konacık	Molla Hasan ibn-i Mahmud	Hasan ibn-i Ali	Hasan ibn-i Halil
	Yağmur Baba	Molla Halil ibn-i İsmail	Ahmed ibn-i İsmail	Ali ibn-i Osman
	Değirmenviran	Molla İbrahim ibn-i Ahmed	Ömer ibn-i Ahmed	Ali ibn-i Mehmed
	Menge	Molla Ahmed ibn-i Hasan	Mustafa ibn-i Mehmed	Ali ibn-i Hasan
	Terfilli	Molla İsmail ibn-i Mehmed	Ali ibn-i Ömer	İsmail ibn-i Mehmed
	Taşlık	Molla Yusuf ibn-i Ali	Yakub ibn-i Süleyman	Mustafa ibn-i Yusuf
	Ayvalı	Ali Efendi ibn-i Hüseyin	Molla Ahmed ibn-i İsmail	Ali ibn-i Halil

	Kalaycılar	Molla Ömer ibn-i Musa	Hasan ibn-i İbrahim	Osman ibn-i Abdullah
7	Mahmudlar	Molla Mustafa ibn-i Mehmed	Abdurrahman ibn-i İbrahim	Sadullah ibn-i İsmail
	Dikili eğrek	Molla İbrahim ibn-i Halil	Mustafa ibn-i Mehmed	İsmail ibn-i Hasan
	Çelebi Yaylası	Molla Ali ibn-i Ahmed	Ahmed ibn-i Hasan	Mehmed Ağa ibn-i Abdullah
	Muscuk	Molla Mahmud ibn-i Hasan	Mehmed ibn-i Mustafa	Hasan ibn-i Ahmed
	Hamidli	Molla Mehmed ibn-i Halil	Ali ibn-i İsmail	Ahmed ibn-i Ömer
	Halil Viran	Molla Hüseyin ibn-i Ahmed	Molla Ali ibn-i Ahmed	Molla Hasan ibn-i Ahmed
	Hacı Viran	Molla İsmail ibn-i Mehmed	Emin ibn-i Hasan	Ali ibn-i Hüseyin
	Akviran-ı Müslim	Molla Ali ibn-i Mehmed	Mehmed ibn-i Osman	Abdullah ibn-i Abdi
	Hisarköy	Molla Halil ibn-i İsmail	Mehmed ibn-i Ahmed	Osman ibn-i Ahmed
	Çukuryurt	Molla Ali ibn-i Mehmed	Ahmed ibn-i Hasan	Ahmed ibn-i Murad
	Rahmani	Molla Mehmed ibn-i Osman	Ebubekir ibn-i Mehmed	Ahmed ibn-i Hasan
	Kulfalar	Molla Ahmed ibn-i Hüseyin	Ali ibn-i Mehmed	İsmail ibn-i Hüseyin
	Yörükler	Molla Ali ibn-i Mahmud	Mustafa ibn-i Ali	Hüseyin ibn-i Mehmed
	Kötekli	Molla İvaz ibn-i Ahmed	Mehmed ibn-i Hasan	Halil ibn-i Mustafa
	Mihrikoz	Molla Mehmed ibn-i İsmail	Mehmed ibn-i Ahmed	Seyid Ali ibn-i Hasan
	Kızılçal	Molla İsmail ibn-i Hüseyin	Molla Hasan ibn-i Ali	İsmail ibn-i Süleyman
	Kızılca Müslim	Molla Ali ibn-i Ahmed	Halil ibn-i Ali	Halil ibn-i Osman
	Temurciler Dereköy	Molla İsmail ibn-i Mehmed	İsmail ibn-i Mehmed	Ahmed ibn-i Memiş
8	Balcıbükü	Molla Hasan ibn-i Ahmed	Mustafa ibn-i Ahmed	Hurşid ibn-i İsmail
	Gıcıklar	Hafiz Hasan ibn-i Ahmed	İsmail ibn-i Mustafa	Musa Mahmud ibn-i
	Göleler	Molla Mehmed ibn-i Ahmed	Mustafa ibn-i Hüseyin	Ahmed ibn-i Mehmed
	Gerdeme	Molla Hamza ibn-i Davud	Ali ibn-i Mehmed	Mehmed ibn-i Ahmed

	Tutlu Müslim	İsmail ibn-i Hüseyin	İbrahim ibn-i Ebubekir	Mehmed ibn-i Abdullah
	Hatib Mahallesi	Molla Ömer ibn-i Mustafa	Ali ibn-i Hızır	Ali ibn-i Hasan
	Tiryaki Mahallesi	Molla Ömer ibn-i Abdullah	Ömer ibn-i Mustafa	Ahmed ibn-i Mustafa
	Karakilise-i Müslim	Molla Yakub ibn-i Murad	Mehmed ibn-i İbrahim	Ahmed ibn-i Ali
	Karaviran-ı Kızıllar	Molla Ali ibn-i Yusuf	Ahmed ibn-i Cafer	Hüseyin ibn-i Şerif
	Ömerler	Molla Müslim ibn-i Süleyman	Mehmed ibn-i Veli	Cemil ibn-i Osman
	Şücalar	Molla Hasan ibn-i İsmail	İbrahim ibn-i Bali	Ali ibn-i Süleyman
	Babalar	Molla Veli ibn-i İbrahim	Hüseyin ibn-i Yusuf	İsmail ibn-i Mahmud
	Ruşenler	Molla Ahmed ibn-i İsmail	İsmail bin Veli	Bali ibn-i Memiş?
	Sarpdere	Molla Murtaza ibn-i Süleyman	Süleyman ibn-i Bali	Mahmud ibn-i Süleyman
	Köseler	Molla Hüseyin ibn-i Cafer	İsmail ibn-i Veli	Ahmed ibn-i Mehmed
	Nesimler ve Köseköy	Molla Veli ibn-i İsmail	Ali ibn-i Hüseyin	İbrahim ibn-i Mahmud
	Ahladçı	Molla Murad ibn-i Hüseyin	Mehmed ibn-i İsmail	Ali ibn-i Cafer
	Sincanlı	Molla Mustafa ibn-i Ali	Mustafa ibn-i Süleyman	Ali ibn-i Hüseyin
	Temurvıran	Molla Mehmed ibn-i Hasan	Ahmed ibn-i Hasan	Hasan ibn-i Hüseyin
	Kalaycı Obası	Molla Ali ibn-i Sadık	İbrahim ibn-i Yakub	Ali ibn-i İbrahim
	Katurca Müslim	Molla Mehmed ibn-i Ahmed	Ali ibn-i Mustafa	İbrahim ibn-i Halil
	Dişbudak	Molla Mehmed ibn-i Ahmed	Ali ibn-i Mustafa	Ahmed ibn-i Mehmed
	Ahıryanı Pınarı	Molla Ahmed ibn-i Mustafa	Ali Ağa ibn-i Ahmed	Ali ibn-i Hüseyin
	Derbend Müslim	Molla Himmet ibn-i Halil	Mustafa ibn-i İbrahim	Ahmed ibn-i Mustafa
	Hisarbeğli	Molla Hüseyin ibn-i Ahmed	Hasan ibn-i Ömer	Ahmed ibn-i Hüseyin
	Hacı Ali Müslim	Molla Ali ibn-i Ahmed	Mehmed ibn-i Mustafa	Ali ibn-i Hüseyin
	Çekimli	Molla Yusuf ibn-i Mustafa	Ali ibn-i İsmail	Halil ibn-i Hasan
	Subaşı	Molla Mehmed ibn-i	Ahmed ibn-i Mustafa	Halil ibn-i

		Hafız		Süleyman
	Abdullah	Molla Hasan ibn-i Yusuf	Hacı Hüseyin ibn-i Ahmed	İbrahim ibn-i Ali
	Çavuşlu	Molla Mehmed ibn-i Mustafa	Halil ibn-i İbrahim	Hüseyin ibn-i Mahmud
	Sülemişler	Hacı Mehmed ibn-i Ömer	Hacı İbrahim ibn-i Ömer	 ibn-i Ali
	Lütfi Paşa	Hacı Ahmed ibn-i Mehmed	Mustafa ibn-i Süleyman	İsmail ibn-i Ebubekir
	Uğurlu	Molla Ahmed bin Hüseyin	Ali ibn-i Hüseyin	Hüseyin ibn-i Mustafa
Kazâ-i Mezbûrun Ehl-i Zimmet Reâya Kurrâlarıdır				
	Sofulu	-	Anastat veledi İlya	Dimitri veledi Yani
	Derbendi Kara Pınarı	-	(...) veledi (...)	Dimitri veledi Kıryan?
10	Katurca	-	İstevyanis veledi Ostoviyo	Demir veledi Roşko
	Yanviran	-	Niko? veledi Todori	Poldiron veledi Niko
	Başkilise	-	Angeli veledi Todorani	Mihal veledi Atanas
	Karakilise-yi Kefere	-	Mihal veledi Dimitri	Tdolfo ve İstemat
	Kayacık	-	Pavli veledi Tdolfo	Mihal veledi İstaliko
	Derbend-i Kebîr	-	Yuhanna veledi Ustuyan	Yorgi veledi Petko
	Derbend-i Sagîr	-	İstaliko veledi Dimo	İsladi veledi Yorgi
	Soğanlık-ı Balâ	-	Vasil veledi İstaban	Yorgi veledi Ustovyo?
	Soğanlık-ı Zir	-	İvan veledi Dimitri	Kostandin veledi Petko
	Mandriçe	-	Hristo veledi Dimitri	Hristo veledi Ustuyan
	Gökçepınar	-	Angeli veledi İvan	Ustuyan veledi Kosta
	Akalan	-	(...) veledi Konstantin	İskarlat veledi Dimitri
	Çekirdekli	-	Hafraki veledi Yani	Musko veledi Hırsafi
	Plaven	-	Yorgaki veledi Tenkli?	Toldi veledi Dimo
	Ilıca	-	Tohar veledi Braslive	Hristo veledi Todori
	Alaca Orta	-	Yani veledi Dimo	Malfrat veledi Dimitri

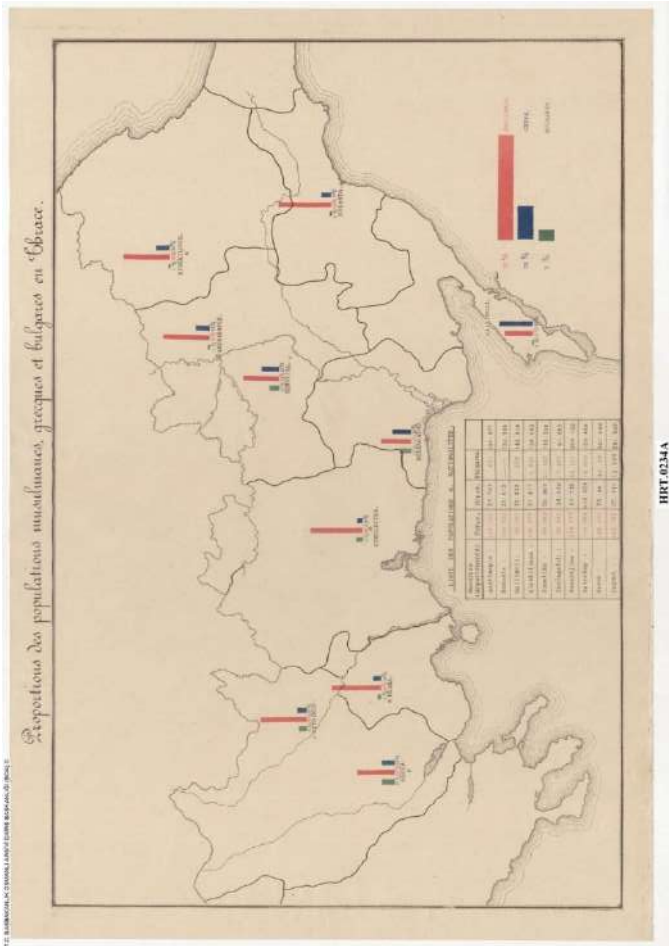
	Drabeşte	-	Ustuyan veledi Mişo	İstanbuli veledi Dimitri
	Balcılar	-	Kiryaki veledi İsladi	Tanaş veledi Malyonit?
	Ketenlik	-	İstadol veledi (...)	Dimitri veledi Kostandin
	Kaba Ağaç Arnavud	-	Petro veledi Ustuyan	Paraskev veledi Yani
	Hoğla-i Kefere	-	Marlo veledi Nikola	İstarci oğlu Ayo
	Karatepe	-	Raiç veledi Manol	Todori veledi İstarhi
	Papaz Karyesi	-	Yorgi veledi İstefo	Ustodor veledi Todori
	Erviran Kefere	-	İslado veledi Ustuyo	Todori veledi Yorgi
	Bukradan Kefere	-	Kolo veledi İvan	Bitlod? veledi Dimitri
	Zurna-zen kefere	-	Yitaki veledi Arhondi	Kostandin veledi İstamol?
	Kozluca	-	Hristoki veledi Pardeşi?	Kostandin veledi Yorgi
	Kaysedur Kefere	-	Sarnodi? veledi Anastas	Kostandin veledi Maldi
	Hacı Ali Kefere Karyesi	-	Hristo veledi Kiro	Nedliko veledi Velko
	Çalı	-	Sotir veledi Musko	Papas veledi Kostandin
	Dölge	-	Zişo veledi Yorgi	Nikola veledi Apostol
	Tokmak	-	Kostandin veledi Hristo	İskarlat veledi Yorgi
	Amidli	-	Todori veledi Vaman?	Yorgi veledi Yorgi
	Çaşnigir	-	Binalot veledi Yorgi	Dimo veledi ?
	Çobanlı	-	Nikola veledi Yani	Lanbu? veledi Hristo
	Akpınar	-	Kosta veledi Dimo	Malgret veledi İstelid?
11				
	Canbazlar	-	Anastas veledi Kosta	Dimitri veledi Yorgi
	Kızılıcık	-	Dimo veledi Paraskev	Dimitri veledi Kostandin
	Karlı	-	Sotir veledi Estrahi?	Boyhirof? veledi Yorgi
	Kireç Arnavud	-	Kosta veledi Dimo	Todos veledi Rakel
	Korucu Kefere	-	Tanaş veledi İrami?	Paskal veledi (...)
12	Kadı Giran	-	Durso veledi Papa	Kostandin veledi

		Panaldit?	Lanyo
Parangı	-	Todos veledi Musko	Andre veledi Bitalo?
Kara Benli	-	Radi veledi Ustunyo	Paraskev veledi İrla
Kapucu	-	Hristo veledi Mihalaki	Atnas veledi Yorgi
Saltık	-	Girpas veledi Dimitri	İstat veledi Hristo
Mandıra	-	(...) veledi Yorgi	Zafrani? veledi İgor?
İynecik	-	Doli veledi Kostandin	Paraskev veledi Hristo Deli
Yılgar?/Bulgar?	-	Kosta veledi İstavrakı	Vasil veledi Yani
Ömer viran kefare Mahallesi	-	Dimo veledi Yorgi	Hristo veledi Yorgi
Tuğlu Kefere Mahallesi	-	(...) veledi Dimo	Yorgi veledi Dimo
Akviran Kefere Mahallesi	-	(...) veledi Raçev	Raçev veledi Manol
Sarı Hafız Kefere Mahallesi	-	İstaki veledi Dino	Kosta veledi Dimo
Çarşı Kefere Mahallesi	-	Yani veledi İstefat	Kostandin veledin Yorgi
?			
Mühür			

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİV DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

Ek 3: Dimetoka'nın Müslim ve Gayr-ı Müslim Nüfusu

Ek 4: Dimetoka Haritası

